

KISEBBSÉG KUTATÁS

MINORITIES STUDIES AND REVIEWS

20. évfolyam, 2011. évi 2. szám

Alapító és főszerkesztő: Cholnoky Győző

Szerkesztőbizottság: *Pomogáts Béla* (elnök), *Miskolczi Ambrus*, *Szarka László*, *Szász Zoltán*, *Tóth Ágnes*, *Doncev Toso*, *Péntek János*, *Kocsis Károly*, *Tóth Pál Péter*, *Halász Iván*. Kiadja a Lucidus Kiadó, 1192 Budapest, Gomb utca 7. Telefon: 282-2250. Szerkesztőségi titkár: *Vágó Pálné*, Grafikai tervező: *Szabó János*. Nyomdai előkészítés: Scriptor Kft. 1134 Budapest, Angyalföldi út 30-32. Szerkesztőség: 1014 Budapest, Hess András tér 5. fsz. 82-83. Tel./fax: 225-2866. A lap megjelenik negyedévenként. Éves előfizetési ár: 4800 Ft (áfá-val), külföldön 24 euro+12 euro (postaköltség tengerentúlra), illetve + 8 euro (postaköltség Európába). Lapszámonkénti ár: 1200 Ft. Előfizethető a kiadónál a Monor és Vidéke Takarékszövetkezet 65100118-10025640 számláján. Nyomás és kötés: Oliton Kft. 1104 Budapest, Kada utca 149. Felelős vezető: *Balogh Antal*.

Internet: www.lucidus.hu <http://www.hhrf.org/kisebbssegkutatasa>
E-mail: cholnoky@mol.gov.hu

HU ISSN 1215–2684

Válogatásunk kiadványai

Blätter für deutsche und internationale Politik (Németország)	Politische Studien (Németország)
Europa-Asia Studies (Anglia)	Revue Politique et Parlementaire (Franciaország)
Europäische Rundschau (Ausztria)	Scandinavian Political Studies (Norvégia)
The Middle East Journal (USA)	Slavânovedenie (Oroszország)
Le Monde Diplomatique (Franciaország)	Südosteuropa Mitteilungen (Németország)

TARTALOM

TANULMÁNYOK

KISEBBSÉGI JOGÉRVÉNYESÍTÉS AZ ALKOTMÁNYBAN I.

Pákozdi Csaba: Kollektív jogok és nemzetfogalom Magyarország új Alaptörvényében	183
Pap András László: Kisebbségi jogok (védelmének változásai) az új alkotmányban	190

„NYELVI ALAPÚ DISZKRIMINÁCIÓ MINDEN EURÓPAI KISEBBSÉGET SÚJT”

Simon Réka Zsuzsanna: „Nyelvi alapú diszkrimináció minden európai kisebbséget sújt”	
– Interjú Kontra Miklóssal	207
Simon Réka Zsuzsanna: „A többség is tanuljon valamilyen kisebbségi nyelvet”	
– Interjú Nádori Orsolyával	215
Simon Réka Zsuzsanna: „Önmagában a kisebbségi nyelven történő oktatás nem hátráltatja a többségi nyelv elsajátítását” – Interjú Papp Z. Attilával	226

MŰHELY

Kacsinkó Adrián Gábor: A csereháti ruszinok nyomában	236
--	-----

SZEMLE

NEMZETI TUDAT, NEMZETI ÉS ETNIKAI FOLYAMATOK

Kokkonen, A.-Esaiasson, P.-Gilljam, M.: Etnikai sokszínűség és demokratikus állampolgárság: bizonyíték egy társadalmi laboratóriumból (Juhász Gergely Ákos)	264
E. Parau, C.: East Side Story: Hogyan vették fel a harcot a nemzetek közötti Koalíciók az EU által szabott feltételekkel szemben (Juhász Gergely Ákos)	267
Schmidtke, O.: Munkaerő-migránsok – „árucikk” és befogadtatás között (Komáromi Sándor)	271
Sundhaussen, H.: Délkelet-Európa-történet – másként (Komáromi Sándor)	273
Fürst, R.-Pleschová, G.: Cseh és szlovák kapcsolatok Kínával: versengés az ázsiai nagyhatalom kegyeiért (Dézsi Timea)	275
Cviic, Ch.: Horvátország és Szerbia – újra a barátság útján? (Komáromi Sándor)	277
Auber, E.: Törökországot Európába? (Kakasy Judit)	280

NEMZETI ÉS NEMZETISÉGI IRODALMAK

Pilipenko, G.P.: A vajdasági magyarok szerb nyelvelsajátításának jellegzetességei (Vékás Gábor)	285
---	-----

KISEBBSÉGEK KULTÚRÁJA

Nisan, M.: Az izraeli drúz közösség: identitás, állampolgárság és hazafiság kérdései (Dézsi Timea)	287
--	-----

KÖZÉP- ÉS KELET-EURÓPAI NÉPEK ÉS ORSZÁGOK KAPCSOLATAI

Schwarz, K.P.: „Revíziós”-félélmek, magyarellenesség a Duna-tájon (Komáromi Sándor)	290
Kastler, M.: Új korszak a regionális bajor-cseh kapcsolatokban (Komáromi Sándor)	293

KISEBBSÉGI POLITIKA

Ischinger, W.-Rolofs, O.: Koszovó és Szerbia: a modus vivendi esélyei (Komáromi Sándor)	296
Vallónia a belga válság idején (Kakasy Judit)	299
Siklawi, R.: A palesztinok libanoni befogadásának dinamikája politikai szempontból (Dézsi Timea)	303

NEMZETI ÉS ETNIKAI KISEBBSÉGEK TÖRTÉNETE

Light, D.-Young, C.: Politikai identitás, közös emlékezet és városi tér: Esettanulmány az I. Károly Parkról (Juhász Gergely Ákos)	306
Hoare, M.A.: Népiártás a volt Jugoszláviában a kommunizmus előtt és után (Dézsi Timea)	310
Burkut, I.G.: Bácskai, szerémségi és szlavóniai ruszinok: az etnikai sajtószerség megőrzésének kísérlete (Vékás Gábor)	312

CONTENTS**ESSAYS****ENFORCEMENT OF MINORITY RIGHTS IN THE CONSTITUTION I.**

Pákozdi Csaba: Collective rights and the concept of “nation” in the new Fundamental Law of Hungary	183
Pap, András László: Changes (in the protection of) minority rights in the new constitution ...	190

**“EVERY EUROPEAN MINORITY SUFFERS LANGUAGE BASED
DISCRIMINATION”**

Simon, Réka Zsuzsanna: Every European minority suffers language based discrimination” – Interview with Prof. Miklós Kontra	207
Simon, Réka Zsuzsanna: ”The majorities should learn minority” – Interview with Orsolya Nádori	215
Simon, Réka Zsuzsanna: Education in the minority language would not hinder the acquisition of the majority language” – Interview with Attila Z. Papp	226

WORKSHOP

Kacsinkó, Adrián Gábor: On the trail of the Ruthenes in the Cserehát region	236
---	-----

REVIEW**NATIONAL IDENTITY, NATIONAL AND ETHNIC PROCESSES**

Kokkonen, A.-Esaiaasson, P.-Gilljam, M.: Ethnic Diversity and Democratic Citizenship: Evidence from a Social Laboratory (Juhász, Gergely Ákos)	264
E. Parau, C.: East Side Story: Transnational Coalitions Contested EU Conditionality (Juhász, Gergely Ákos)	267
Schmidtke, O.: Work force migrants – between being ‘commodity’ and being accepted (Komáromi, Sándor)	271
Sundhaussen, H.: The history of South Eastern Europe - differently (Komáromi, Sándor) ...	273
Fürst, R.-Pleschová, G.: Czech and Slovak Relations with China: Contenders for China’s Favour (Dézsi, Timea)	275
Cviic, Ch.: Are Croatia and Serbia approaching friendly terms? (Komáromi, Sándor)	277
Auber, E.: Should Turkey enter Europe? (Kakasy, Judit)	280

NATIONAL AND ETHNIC LITERATURES

Pilipenko, G.P.: How the Hungarians of Voivodina acquire the Serbian language (Vékás, Gábor)	285
---	-----

LANGUAGE USE OF MINORITIES

Nisan, M.: The Druze in Israel: Questions of Identity, Citizenship and Patriotism (Dézsi, Timea)	287
--	-----

CULTURE OF MINORITIES

Schwarz, K.P.: Fear of ‘Revisionism’, anti-Hungarian feelings in the Danube area (Komáromi, Sándor)	290
Kastler, M.: A new period of the regional Bavarian – Czech relationships (Komáromi, Sándor)	293

MINORITY POLICY

Ischinger, W.-Rolofs, O.: Kosovo and Serbia: the prospects of a modus vivendi (Komáromi, Sándor)	296
The Walloon region during the Belgian crisis (Kakasy, Judit)	299
Siklawi, R.: <i>The Dynamics of Palestinian Political Endurance in Lebanon</i> (Dézsi Timea) ...	303

HISTORY OF NATIONAL AND ETHNIC MINORITIES

Light, D.-Young, C.: <i>Political Identity, Public Memory and Urban Space: A case Study of Parcul Carol I.</i> (Juhász, Gergely Ákos)	306
Hoare, M.A.: <i>Genocide in the Former Yugoslavia Before and After Communism</i> (Dézsi, Timea)	
Burkut, I.G.: Ruthenes in Bachka, Syrmia and Slavonia: an attempt at the preservations of ethnic characteristics (Vékás, Gábor).....	312

TANULMÁNYOK***Kisebbségi jogérvényesítés az alkotmányban I.******Pákozdi Csaba¹*****Kollektív jogok és nemzetfogalom Magyarország új
Alaptörvényében****Collective rights and the concept of “nation” in the new
Fundamental Law of Hungary**

The new Fundamental Law of Hungary has become subject of extensive political and juridical disputes. One of the main issues of these debates is the question of the reference to collective rights. The Fundamental Law constitutes not only a new framework for the State, but it can be considered also as an initiator for a more complex concept of the Hungarian Nation. The approach seems to be in line with the Recommendations of the Parliamentary Assembly of the Council of Europe.

Magyarország új Alaptörvénye számos közéleti, politikai vitának volt tárgya az elmúlt hónapokban, ugyanakkor a felszín alatt rejtőző jogi kérdések bőséggel kínálnak témát a nemzetközi jog, a diplomácia kutatói, művelői számára is. A 2011. április 25-én kihirdetett Alaptörvény olyan területeket is szabályoz, amelyeket a hatályos Alkotmány szövege nem említ. Ilyen a határokon túli magyarokért viselt felelősség körében közösségi jogaik érvényesítésének és közösségi önkormányzataik létrehozásának támogatása. Az Alaptörvény nemzetfelfogása emellett paradigmaváltást is tükröz, a korábbi etnikai-történelmi nemzetfogalom úgy alakul át, hogy eddigi értékeit megtartva a politikai nemzet felfogásából táplálkozó elemekkel gazdagodik. A kettő ötvözése csak látszólag ellentmondás, voltaképpen egy olyan új nemzetfogalom születésének lehetünk tanúi, amely emellett jogilag is az elismert európai nemzetfejlődési folyamatokba illeszkedik.

¹ Dr. Pákozdi Csaba (PhD) egyetemi docens, Miskolci Egyetem ÁJK, Európai és Nemzetközi Jogi Intézet.

1. Kollektív jogok

Az Alaptörvény D) cikke szerint „Magyarország az egységes magyar nemzet összetartozását szem előtt tartva felelősséget visel a határain kívül élő magyarok sorsáért, elősegíti közösségeik fennmaradását és fejlődését, támogatja magyarságuk megőrzésére irányuló törekvéseiket, egyéni és közösségi jogaik érvényesítését, közösségi önkormányzataik létrehozását, a szülőföldön való boldogulásukat, valamint előmozdítja együttműködésüket egymással és Magyarországgal.” Az Alaptörvény értelmezésekor a közösségi vagy kollektív jogok kapcsán gyakorta történik hivatkozás az ún. „európai standardokra”, az ezzel való érvelés gyakori eleme a politikai diskurzusnak, ugyanakkor nem lényegtelen, hogy az államok által követett gyakorlatot tekintjük-e európai standardnak, vagy az Európa Tanács intézményeinek gyakorlatában és az ET keretei között létrejött nemzetközi szerződésekben, illetve ajánlásokban megjelenő elveket. Utóbbiak értelemszerűen nem kizárólagosan szabályozzák a kisebbségek védelmét, az általuk szabályozott területek nem fedik le a jogvédelem teljes skáláját. Az Európa Tanács több tagállama ugyanakkor elismeri a nemzeti kisebbségek kollektív jogait, amelyek saját, állami jogrendszerükben, valamint kétoldalú megállapodásokban is megjelennek. (Lásd pl. a népcsoportok jogait Ausztriában, vagy a szlovéniai, magyarországi kisebbségvédelmi szabályozást.) Az államok kollektív vagy egyéni jogokon alapuló kisebbségvédelmi rendszereiről a Velencei Bizottság készített kérdőíves felmérést, amelyet 1994. június 20-án publikált. Ennek alapján megállapítható volt, hogy az Európa Tanács 13 tagállama „elfogadja a kollektív jogokat, mint a kisebbségek védelmének kiegészítő eszközét”.²

A kisebbségekkel kapcsolatos jogalkotás egyik legfontosabb európai eredménye az Európa Tanács keretei között 1995-ben elfogadott, Nemzeti Kisebbségek Védelmének Keretegyezménye. A Keretegyezmény elfogadott szövege – jóllehet a nemzeti kisebbségek védelmét több helyen is nevesíti – a kisebbségek védelmét a kisebbségekhez tartozó személyek jogain keresztül biztosítja. Ennek ellenére kisebbségvédelem nemzetközi szabályai nem zárják ki a kollektív jogvédelem lehetőségét, sőt a Keretegyezmény előkészítése során a kezdetektől megjelent a kollektív jogokra való hivatkozás, amely a tárgyalások során fokozatosan került ki az érvrendszerből. A *travaux préparatoires* (előkészítő anyagok) tanúsága szerint a kezdeti javaslat kifejezetten kollektív jogi alapokon állt, és az előkészítés

² Kovács Péter: Nemzetközi Jog és Kisebbségvédelem. Osiris, Budapest, 1996, 175. o. Lásd továbbá: European Commission for Democracy Through Law, Replies to the questionnaire on the rights of minorities. CDL-MIN(93)10 Prov III.

során az államok képviseletében eljáró szakértők között több vita is folyt a jogok egyéni, vagy kollektív felfogásáról.³

Az Európa Tanács keretében kötött szerződések ugyan az egyéni jogvédelem talaján állnak, ám mindez nem teszi elfogadhatatlanná vagy jogellenessé a kisebbségi jogok kollektív felfogását, amely a kisebbségek számára az egyéni védelemnél szélesebb körű jogosultságokat biztosít, és amelyet számos Európa tanácsi tagállam jogrendszere ismer.

Az Európa Tanács Parlamenti Közgyűlése által megfogalmazott ajánlások ugyanakkor már nem kizárólag egyéni jogi megközelítésűek. A nemzeti kisebbségek jogairól szóló 1492 (2001) sz. ajánlás szerint a nemzeti kisebbségekhez tartozó személyek és közösségeik megfelelő védelme az emberi jogok védelmének integráns részét képezik, és ez az egyetlen (!) útja annak, hogy az államok csökkentsék az etnikai feszültségeket.⁴ A Parlamenti Közgyűlés 1735 (2006) számú, „A nemzet fogalmáról” szóló ajánlása a kollektív jogokkal kapcsolatosan az alábbiakat fogalmazza meg:

„7. A közgyűlés megjegyzi, hogy a nemzetépítés és a nemzetállamok születésének meglehetősen összetett folyamata során, a modern európai államok legitimitásukat vagy a nemzetfogalom állampolgári, vagy pedig kulturális jelentésére alapozták. Azonban, amíg a két jelentéstartalom közötti különbség még tisztázásra szorul az Európa Tanács némely tagállamának alkotmányában, a nemzetállami fejlődés általános iránya a nemzetállam átalakulása, az adott esettől függően a tisztán etnikai vagy etnocentrikus államból polgári állammá, illetve a tisztán polgári államból multikulturális állammá válhat, ahol nemcsak a természetes személyek, hanem a kulturális és nemzeti közösségek is rendelkeznek meghatározott jogokkal.”⁵

³ „Several experts took the view that, when discussing the list of undertakings which could be included in the draft framework Convention, collective rights as such should be excluded. Several other experts were of the opinion that it would be better to see on a case-by-case basis whether collective rights should be formulated. It was underlined that this distinction might not be of significant importance for a framework convention which would include mainly State obligations.” Ad Hoc Committee for the Protection of National Minorities (CAHMIN) 1st meeting, 25 January – 28 January 1994, Palais de l’Europe, Strasbourg. Meeting report CAHMIN (94) 5 para. 20., Strasbourg, 1 February, 1994.

⁴ „The Assembly again stresses the importance of effectively protecting the rights of minorities in Europe. It considers that adequate protection for persons belonging to national minorities and their communities is an integral part of the protection of human rights and is the only way in which states can reduce ethnic tensions that might give rise to more widespread conflicts.” Recommendation 1492 (2001) Rights of national minorities, para. 1.

⁵ Fordította: Dr. Görömbei Sára, forrás: http://www.nek.gov.hu/index.php?action=print&news_id=287 (2011. június 30.)

„10. A közgyűlés azt is megállapítja, hogy miután a nemzeti kisebbségeknek mint ilyeneknek nincsen jogi személyiségük, nem lehetnek jogalanyok, így nem lehetnek részei szerződéseknak, illetve egyezményeknek. Azonban kollektív védelemben kell hogy részesüljenek, és tagjaiknak élvezniük kell azt a lehetőséget, hogy akár önálló jogalanyként, akár jogi személyiséggel rendelkező különböző entitásokat alkotva, felléphessenek az adott nemzeti kisebbség identitásának és kulturális jogainak védelmében. Ezek nem területi vagy területhez kapcsolódó jogok, továbbá elismerésüket és védelmüket jogilag ki kell alakítani mind az adott nemzetállam szintjén, mind pedig a nemzeteken átnyúló (nemzetközi) szinten.”⁶

2. A nemzet fogalma

Az Alaptörvényt érő kritikák egyik eleme a nemzet felfogásával kapcsolatos, amely elsősorban a magyar nemzet (ön)meghatározása, ill. a nemzetiségek státusa tárgykörében jelenik meg. A kritikák központi eleme a nemzet politikai (állampolgárságon alapuló) vagy etnikai (származáson, kulturális összetartozáson alapuló) meghatározásának kérdése. Az Alaptörvényben mindkét elmélet megjelenik, tekintettel arra, hogy a magyar állampolgársággal nem rendelkező határon túli magyarok is magyar nemzet tagjai, (etnikai nemzet) valamint arra, hogy a politikai közösségnek részesei a magyarországi nemzetiségek, akik államalkotó tényezők (politikai nemzet). A kétféle felfogás nem mond ellent egymásnak, mindezt alátámasztja az Európa Tanács Parlamenti Közgyűlésének a nemzet fogalmáról adott 1735 (2006) sz. ajánlása, amelynek 5. pontja szerint:

„A Közgyűlés elismeri, hogy némely Európa Tanács tagállamban, a nemzet fogalmát az állampolgárság jelölésére használják, amely egy jogi kapocs (kapcsolat) az állam és az egyén között, tekintet nélkül ez utóbbi etnikai-kulturális származására; míg más tagállamokban ugyanez a fogalom egy olyan szerves közösséget jelöl, amely egy adott nyelvet beszél, és egy sor hasonló kulturális és történelmi hagyomány, múltjának hasonló értelmezése, illetve a jelenére vonatkozó hasonló törekvés és hasonló jövőkép jellemzi. Egyes tagállamokban mindkét értelmezést párhuzamosan használják az állampolgárság,

⁶ Fordította, Dr. Görömbei Sára, forrás: http://www.nek.gov.hu/index.php?action=print&news_id=287 (2011. június 30.)

illetőleg a nemzeti (etnikai-kulturális) származás jelölésére. Emiatt a „nemzet” kifejezés néha kettős értelemben használatos, míg más esetekben két különböző szót alkalmaznak a két jelentéstartalom kifejezésére.”⁷

A magyar Alaptörvény Nemzeti Hitvallásának első mondata: „MI, A MAGYAR NEMZET TAGJAI”, a nemzet kulturális (etnikai) és politikai felfogásán is alapulhat, tekintettel arra, hogy a Nemzeti Hitvallás záró sorai „Magyarország polgárainak együttműködésére való készségét fogalmazza meg.

A Nemzeti Hitvallás 7. bekezdése a részekre szakadt nemzet szellemi és lelki egységének megőrzésére tett ígéret mellett hangsúlyozza azt, hogy a „velünk élő nemzetiségek a magyar politikai közösség részei”. Itt tehát a történelmi események folyamán beállt helyzet – amelynek következtében a magyar nemzet részekre szakadt – miatt a szöveg kulturális, (szellemi és lelki) értelemben való nemzetfelfogást tükröz, de emellett hangsúlyozza, hogy a magyarországi nemzetiségeket a politikai közösség elismert részeként államalkotó tényezőként ismeri el, nem kívánva beolvasztani őket a magyar „etnikai nemzetbe”. Az ajánlás 9. pontja szerint:

„Ezek a – gyakran az államhatárok változása következtében létrejött – nemzeti kisebbségek vagy közösségek, amelyek államalkotó és társ-alapító tényezői annak a nemzetállamnak, amelynek a közösség tagjai állampolgárként alanyai, jogokat élveznek nemzeti identitásuk megőrzése, kifejezése és ápolása érdekében, mint ahogyan azokat a Közgyűlés 1201 (1993) sz. és 1623 (2003) sz. Ajánlása, valamint a Nemzeti kisebbségek védelméről szóló keretegyezmény és a Regionális vagy kisebbségi nyelvek európai kartája rögzíti.”⁸

A szóhasználatban tehát nincs ellentmondás, az Alaptörvény a magyar nemzet jelenlegi állapotának megvilágítását, valamint a nemzetiségek elismerését és saját nemzetfelfogásuk messzemenő figyelembe vételét tanúsítja.

A fentiekkel összhangban van az Alaptörvény D) cikke is, amely a határon túli magyarságért (etnikai értelemben vett nemzet, amelynek tagjai nem feltétlenül magyar állampolgárok) való felelősséget szabályozza.

⁷ Fordította, Dr. Görömbei Sára, forrás: http://www.nek.gov.hu/index.php?action=print&news_id=287 (2011. június 30.)

⁸ Fordította, Dr. Görömbei Sára, forrás: http://www.nek.gov.hu/index.php?action=print&news_id=287 (2011. június 30.)

Mindez nem érinti a politikai közösség létét, amely az állam polgáraiból áll, és amelyet az Európa Tanács Parlamenti Közgyűlése 1735 (2006) sz. ajánlásának megfelelően „politikai nemzet”-nek is lehet nevezni.

A kérdés jobb megvilágítását szolgálja az idézett ajánlás 7. pontja, amely szerint:

„A Közgyűlés megjegyzi, hogy a nemzetépítés és a nemzetállamok születésének meglehetősen összetett folyamata során, a modern európai államok legitimitásukat vagy a nemzet fogalom állampolgári vagy pedig kulturális jelentésére alapozták. Azonban, amíg a két jelentéstartalom közötti különbség még tisztázásra szorul az Európa Tanács némely tagállamának alkotmányában, a nemzetállami fejlődés általános iránya a nemzetállam átalakulása, az adott esettől függően a tisztán etnikai vagy etnocentrikus államból polgári állammá, illetve a tisztán polgári államból multikulturális állammá, ahol nemcsak a természetes személyek, hanem a kulturális és nemzeti közösségek is rendelkeznek meghatározott jogokkal.”⁹

A kulturális nemzethez való tartozás joga, függetlenül az „állampolgársági nemzettől” továbbá az állampolgárság(!) megválasztásának lehetőségére való törekvés is megjelenik az ajánlás 12. pontjában a következőképpen:

„A Közgyűlés szükségesnek tartja megerősíteni minden egyes európai polgár kapcsolatát identitásával, kultúrájával, hagyományaival és történelmével, továbbá minden egyén számára lehetővé tenni, hogy egy kulturális „nemzet” tagjaként határozza meg önmagát függetlenül az állampolgársága szerinti országtól vagy attól az állampolgársági nemzettől, amelyhez állampolgárként tartozik, továbbá hangsúlyosan szükségesnek tartja azon kisebbségek erősödő törekvéseinek támogatását, amelyek különösen tudatában vannak egy adott kulturális nemzethez való tartozásuknak. Mind politikai, mind jogi szempontból fontos ösztönözni az állam és a nemzeti kisebbségek közötti kapcsolatok toleránsabb megközelítését, amely elvezet minden egyén azon jogának elismeréséhez, hogy ahhoz a nemzethez tartozhasson, amelyhez felfogása szerint tartozik, akár az állampolgárság, akár a nyelv, kultúra vagy hagyományok szempontjából.”¹⁰

⁹ Fordította, Dr. Görömbei Sára, forrás: http://www.nek.gov.hu/index.php?action=print&news_id=287 (2011. június 30.)

¹⁰ Fordította, Dr. Görömbei Sára, forrás: http://www.nek.gov.hu/index.php?action=print&news_id=287 (2011. június 30.)

Az ajánlás 16.4. cikke szerint a Parlamenti Közgyűlés javasolja, hogy a Miniszteri Bizottság

„ösztönözze a tagállamokat, hogy hozzák összhangba alkotmányukat a jelenkori demokratikus európai standardokkal, amelyek elvárják az államoktól, hogy összes állampolgárukat, függetlenül azok etnikai-kulturális háttérétől, integrálják egy polgári és multikulturális közösségbe, és többé ne szervezzék és határozzák meg önmagukat kizárólag etnikai vagy kizárólag állampolgári államként;”¹¹

A magyar Alaptörvény a fent idézett feltételnek megfelel, belső logikája és szóhasználat az Európa Tanács Parlamenti Közgyűlése 1735 (2006) sz. ajánlásában megfogalmazottakat tükrözi, ugyanakkor olyan, egy korábban nem tapasztalt nemzetfejlődési úton indítja el Magyarországot, amely egyrészt tekinthető etnikai-kulturális jellegűnek, (a határon túli, magyar állampolgársággal nem rendelkező magyarság tekintetében) ugyanakkor megjelenik a politikai nemzetfelfogás felé történő nyitás is, amely egyszerre integrálhatja a magyarországi politikai közösségbe az etnikailag magukat nem magyarnak valló nemzetiségi közösségeket, valamint az immár magyar állampolgársággal (is) rendelkező határon túli magyarságot. Mindez azért nagy jelentőségű, mert a politikai és etnikai nemzetfogalmat egymástól elkülönülten értékelő értelmezések (pl. az Európa Tanács Joggal a Demokráciáért Bizottsága, a Velencei Bizottság véleménye Magyarország Alaptörvényéről) a fent megállapítottaktól, és minden bizonnyal az Alaptörvény eredeti céljától is eltérő álláspontot fogalmazhatnak meg.¹²

¹¹ Fordította, Dr. Görömbei Sára, forrás: http://www.nek.gov.hu/index.php?action=print&news_id=287 (2011. június 30.)

¹² Lásd: European Commission for Democracy through Law (Venice Commission) Opinion on the New Constitution of Hungary, Opinion no. 618/2011, CDL-AD(2011)016, 2011. június 20. 39-40. bek.

Pap András László¹

Kisebbségi jogok (védelmének változásai) az új alkotmányban

(A new framework for) Minority rights protection in the new constitution

The new Basic Law brings several changes to the minority rights regime in Hungary. Although the new constitution comes into force on January 1, 2012, the actual content of several constitutional provisions can only be assessed after the adoption of (mostly) organic laws regulating specific areas. The author, nevertheless provides an assessment of these potential changes in the constitutional framework for minority rights protection.

Az Alaptörvény számos változást hozott a kisebbségi jogvédelem terén. Mindezek feltérképezése azonban megoldhatatlan feladat a kézirat (2011. június eleji) lezárása idején, ugyanis a 2012. január 1-jén hatályba lépő az új alkotmány számos rendelkezésének tényleges tartalmát csak az egyelőre kidolgozásra és elfogadásra váró további törvények adják majd meg. Nem tudjuk, hogy milyen szabályokat tartalmaz majd a választójogi törvény, a „Magyarországon élő nemzetiségek Országgyűlés munkájában történő részvételéről szóló törvény”, illetve a készülő új kisebbségi törvény, mint ahogy azon is sok múlik majd, hogy az ombudsmantörvény hogyan szabályozza a kisebbségi ügyekért felelős helyettes ombudsman hatáskörét, jogállását, jelölését stb.² Kétséges emellett, hogy akár csak iránymutatásként alkalmazhatóak lesznek-e az alaptörvényben kifejezetten érvénytelennek nyilvánított, a hatályos alkotmányt értelmező alkotmánybírói határozatok, továbbá, hogy az 1945 előtti – a kisebbségvédelem, illetve a nemzetiségek kulturális jogainak biztosítása szempontjából mértékadónak aligha tekinthető, Klebelsberg Kunó oktatáspolitikájával fémjelzett – korszakot meghatározó jogszabályok (például a „Lex Apponyi”) vagy az alkotmányértelmezés forrásává emelt Szent Korona-tan, illetve a történeti alkotmány hogyan befolyásolja majd az alapjogi bíraskodást. Tehát, ezen a ponton többnyire csak feltételezhető értelmezési alternatívákat vázolhatunk fel. Mindezek ellenére, az aláb-

biakban kísérletet teszek az új alaptörvény kisebbségi szempontból releváns rendelkezéseinek bemutatására.

1. Nemzet- és kisebbségfogalom

(i) Nemzeti és etnikai kisebbség helyett nemzetiség

Az első kérdés a többségi nemzet és a nemzetiség viszonyát érinti. Itt legelőször az alaptörvény kisebbségfogalmát, azaz a „nemzetiség” fogalmát kell megvizsgálni. Összhangban az alkotmány előkészítésében részt vevő – csekély számú – kisebbségi önkormányzat és a kisebbségi ombudsman javaslatával, a „nemzeti és etnikai” kisebbség terminológiát az alaptörvény a „nemzetiség” elnevezésre cseréli. Az archaizáló, illetve tartalmilag nem definiált fogalmat remélhetőleg a készülő új kisebbségi törvényben majd szabatosan meghatározza a jogalkotó, és remélhetőleg ebben a jelenlegi terminológia szerint etnikai kisebbségnek tekintett cigány és ruszin közösség is beletartozik majd. Eleve kevésbé érthető, hogy mi volt a gond a „nemzeti és etnikai kisebbség” elnevezéssel. Feltehetőleg a változást javaslók nem vonják kétségbe sem „nemzetiségek” számszerű *kisebbségi* létét, sem pedig valamilyen egyéb tekintetben jelentkező (éppen hogy a kisebbségi többletjogokkal orvosolni kívánt) hátrányos helyzetének meglétét. Emellett az „*nemzeti*” és „*etnikai*” kisebbségek között fontos különbségek vannak, és a „nemzetiség” nem tekinthető a kettőt magába foglaló nagyobb halmaznak, leginkább a nemzeti kisebbség szinonimája; nem véletlenül használja ezt különbségtételt a nemzetközi terminológia: az alaptörvény eredetileg benyújtott verziója is még a „nemzetiségek és népcsoportok” kitételt használta (sőt, még a *numerus clausus* néven híres-hírhedtté vált 1920. évi XXV. törvény is „népfajokról és nemzetiségekről” beszélt.)

A nemzetközi jogi és alkotmányjogi gyakorlatban ugyanis fontos különbségeket takar az eltérő terminológia.³ A – döntően az államközi kapcsolatokat szem előtt tartó – nemzetközi jog megközelítése szerint azok a (nemzeti) kisebbségek számítanak etnikai kisebbségeknek, amelyeknek nincs anyaországuk. Az „*etnikai* kisebbség” fogalma azonban nehezen vá-

¹ Tudományos főmunkatárs, MTA Jogtudományi Intézete; egyetemi docens, ELTE BTK.

² Ebben szerepel az országgyűlési képviselők választásáról, a választójogról, a Magyarországon élő nemzetiségek Országgyűlés munkájában történő részvételéről, a Magyarországon élő nemzetiségek jogaira vonatkozó részletes szabályok, valamint a helyi és országos önkormányzataik megválasztásának szabályairól szóló törvény, lásd: <http://www.mkogy.hu/fotitkar/sarkalatos/sarkalatosvekjegyzke.pdf>

³ A kérdésről bővebben Pap András László: A vallási és etnikai hovatartozás összefüggései a kisebbségi jogvédelem rendszerében. In Köbel Szilvia (szerk.): „A vallási diszkrimináció ellen – az esélyegyenlőség megteremtéséért”, Közigazgatási és Igazságügyi Minisztérium, Budapest, 2010. pp. 13–162.

lasztható el a „faji kisebbség”-étől.⁴ Biológiai értelemben az egész emberiség egy fajnak tekinthető; a „faji származás”-ra vagy „bőrszínre” vonatkozó nemzetközi jogi vagy alkotmányos védelem a külvilág percepcióján, illetve klasszifikációján alapuló hátrányos megkülönböztetés, verbális erőszak (gyűlöletbeszéd) vagy fizikai erőszak ellen hivatott oltalmat nyújtani. Itt tehát a tágon értelmezett antidiszkriminációs logika érvényesül: a kisebbségi védelem alapjául a külvilág által észlelt, és valamilyen joghátrány kiváltását eredményező biológiai jellegzetességek vagy külső rasszjegyek szolgálnak. Ugyanakkor, ebben a kontextusban az etnikai kisebbségek esetében is a külső megjelenés vagy valamilyen egyéb – askriptív, nem az érintett egyén döntésétől függő, szabad választásán alapuló – csoportbesorolás, illetve valamilyen potenciális joghátrány lesz a fogalom értelmezésének alapja. A fenti értelmezési keretben a nemzetközi joggyakorlat az etnikai hovatartozást egy sor egyéb tulajdonsággal is azonosítja, például: állampolgárság, születési hely, származási ország, anyanyelv, beszélt nyelv, név, bőrszín, szokások, vallás, öltözködés, étkezési szokások, a szülők etnikai hovatartozása, anyanyelve, születési hely stb.⁵ Az Európai Emberi Jogi Bíróság Nagykamarája a Cseh Köztársaságot iskolai szegregáció miatt elmarasztaló, 2007. januári, „D. H. and Others v. The Czech Republic”-döntésében a romák kapcsán is „faji” diszkriminációról beszél – míg a roma kisebbséget a magyar jogszabályban etnikai kisebbségként határozza meg. Tartalmi értelemben az „etnikai kisebbség” és a „faji kisebbség” fogalma tehát annyiban hasonló, hogy többnyire mindkettő a külvilág által definiált csoportfogalomra épül, és mind a faji, mind az etnikai kategóriákra épített jogintézmények alapvetően a külvilág által alkalmazott csoportbesorolással összefüggésbe hozható joghátrányokkal szemben kívánnak védelmet nyújtani – tehát, az antidiszkriminációs logikát követik.

A jogintézmények tartalmának vizsgálatára épített „nemzeti kisebbség”-fogalom,⁶ még ha gyakran etnikakulturális közösségek igényeit is érinti, annyiban különíthető el a faji és etnikai kisebbségek jogaitól és a

⁴ Okulva a wilsoni alapelvekre épített, a népszövetségi modellben kifejezésre juttatott nemzeti kisebbségvédelmi rendszer politikai kudarcából, az egyetemes emberi jogok nemzetközi jogi alapokon nyugvó rendszere a *faji-etnikai* alapú diszkrimináció ellen nyújt kiemelt védelmet, sőt, az egyetemes emberi jogok retorikája és a ráépített jogi védelmi rendszer éppen a nemzeti kisebbségi jogok, a nemzeti önrendelkezés helyettesítésére jött létre. Az emberi jogi alapú modell esetében lényegesen gyengébb lábakon áll a nemzeti kisebbségek kulturális többletjogainak védelme, különösen, ha a csoport nem őshonos.

⁵ Patrick Simon: Ethnic statistics and data protection in the Council of Europe countries. ECRI, Strasbourg, 2007, p. 20.

⁶ Az elhatárolás ugyanakkor nem egyszerű, főleg, ha arra gondolunk, hogy az elmélet és a joggyakorlat is az antidiszkriminációs jogintézmények sorában szerepelteti a kiegyenlítő, meg erősítő intézkedéseket.

számukra biztosított jogvédelemtől, hogy a nemzeti kisebbségi jogok többnyire csoportalapú *többletjogok*, azaz bizonyos igények elismerését foglalják magukba, nem pedig pusztán védelmet a csoportalapú kirekesztés, jogsérelmek elleni védelemmel szemben. Az, hogy mely csoport vagy igény lesz méltó az elismerésre, mely etnikakulturális ismérv kapjon védelmet, illetve támogatást, a mindenkorai politikai közösség sajátosságain múlik.

A kisebbségpolitika morfológiája ugyanis mindig az adott ország történelmi sajátosságai, a társadalmi specifikumok függvényében alakul. Ennek megfelelően a kisebbségi jogok és az ilyen igények elismeréséért folytatott küzdelem célul tűzheti például a diszkrimináció és a kisebbségi csoport tagjai ellen irányuló verbális és fizikai támadások elleni védelmet; a többletjog-tételezés (kulturális, szociálpolitikai) elveinek megvalósítását; de akár szimbolikus munícióval is szolgálhat a nemzet(diaszpóra)politika formálói számára. A tágon értelmezett kisebbségi jog ennek megfelelően jelentheti elsősorban a gazdasági-társadalmi esélyegyenlőség célul tűzését; a vallásszabadság biztosítását; véres etnikai konfliktusok, pogromok potenciális áldozatainak védelmét; a bevándorlók és leszármazottaik kulturális különbözőségéből fakadó feszültségek csökkentését; a faji alapú szegregáció vagy az apartheid elleni harcot; a rasszalapon tetten érhető társadalmi-gazdasági különbségek leküzdésére reparatív, illetve egyfajta tranzitív igazságosság nevében tett kiegyenlítő intézkedéseket, identitás alapú csoportok politikai képviseletét. A kisebbségi jog lehet a kulturális identitásra vonatkozó politika vagy a nemzetközi biztonságpolitika eszköze; az őslakosok jogainak biztosítója, illetve szolgálhatja egyes csoportok speciális történelmi érzékenységének védelmét is (pl. a holokauszttagadás tilalma esetében) – továbbá a diaszpórapolitika eszköze is lehet. Mindezek fényében izgalmas kérdés, hogy mit is ért az alkotmányozó a nemzetiség fogalma alatt.

(ii) A többségi nemzet és a nemzetiségek

A kisebbségfogalom mellett fontos azt is megvizsgálni, hogy az alaptörvény milyen értelmezést ad a többségi nemzet fogalmának, illetve annak, hogy kik a nemzet tagjai. Itt, érdekes módon, keveredik a kulturális és a politikai nemzetfelfogás, az előbbi túlsúlyával. Nehéz betájolni ugyanakkor az alkotmányozó által használt nemzetfogalmat: hol az ország polgáraitól (politikai nemzet), másutt a nemzetről, majd az attól különálló entitásként nevesített „a nemzet polgárai”-ról beszél. Az alaptörvény sajátos, normatív erővel felruházott preambulumának tekinthető „Nemzeti hitvallás” szerint az alaptörvény: „szerződés a múlt, a jelen és a jövő magyarjai között. Élő keret, amely kifejezi a nemzet akaratát.” Ugyanitt az is olvasható, hogy:

„Mi, Magyarország polgárai készen állunk arra, hogy országunk rendjét a nemzet együttműködésére alapítsuk”; valamint, hogy: „Tagadjuk a magyar nemzet és polgárai ellen a nemzetiszocialista és kommunista diktatúrák uralma alatt elkövetett embertelen bűnök elévülését.”

Az alaptörvény „Alapvetés” című fejezetének D) cikke tovább árnyalja a többségi nemzet meghatározását, amikor rögzíti, hogy „Magyarország az egységes magyar nemzet összetartozását szem előtt tartva felelősséget visel⁷ a határain kívül élő magyarok sorsáért, elősegíti közösségeik fennmaradását és fejlődését, támogatja magyarságuk megőrzésére irányuló törekvéseiket, egyéni és közösségi jogaik érvényesítését, közösségi önkormányzataik létrehozását, a szülőföldön való boldogulásukat, valamint előmozdítja együttműködésüket egymással és Magyarországgal”. Némi zavart eredményezhet ugyanakkor az, hogy ha a Szent Korona „megtestesíti a nemzet egységét”, akkor ehhez képest hogyan értelmezhető az, hogy „Magyarország államfője a köztársasági elnök, aki kifejezi a nemzet egységét” – az alaptörvény 9. cikk (1) bekezdése szerint. Míg az alaptörvény első sora szerint az alkotmány elfogadói: „(Mi,) a magyar nemzet tagjai”; az alkotmány preambuluma tekintethető „Nemzeti hitvallás” egyfelől kimondja, hogy az alaptörvény megőrzi „az elmúlt évszázad viharaiban részekre szakadt nemzetünk szellemi és lelki egységét”, majd elvi éllel rögzíti, hogy: „A velünk élő nemzetiségek a magyar politikai közösség részei és *államalkotó tényezők*.” Ezt megismétli a „Szabadság és felelősség” című fejezet XXIX. cikke is.⁸

Ez a hatályos alkotmány szövegének ismétlése ugyan,⁹ ám ez a paragrafus a korábbiakban több magyarázó célú alkotmánybíróági határozat

⁷ Ez a kifejezés – „felelősséget vállal” – a hatályos alkotmány „felelősséget érez” kitételével szemben határozottabb felelősséget állapít meg az állam számára. A hatályos szöveg 6.§ (3) szerint: „A Magyar Köztársaság felelősséget érez a határain kívül élő magyarok sorsáért, és előmozdítja a Magyarországgal való kapcsolatuk ápolását.”

⁸ A „szabadság és felelősség” fejezet XXIX. cikke szerint „(1) A Magyarországon élő nemzetiségek államalkotó tényezők. Minden, valamely nemzetiséghez tartozó magyar állampolgárnak joga van önanonossága szabad vállalkozáshoz és megőrzéséhez. A Magyarországon élő nemzetiségeknek joguk van az anyanyelvhasználatához, a saját nyelven való egyéni és közösségi névhasználatához, saját kultúrájuk ápolásához és az anyanyelvű oktatáshoz. (2) A Magyarországon élő nemzetiségek helyi és országos önkormányzatokat hozhatnak létre. (3) A Magyarországon élő nemzetiségek jogaira vonatkozó részletes szabályokat, valamint a helyi és országos önkormányzataik megválasztásának szabályait sarkalatos törvény határozza meg.”

⁹ „68. § (1) A Magyar Köztársaságban élő nemzeti és etnikai kisebbségek részesei a nép hatalmának: államalkotó tényezők. (2) A Magyar Köztársaság védelemben részesíti a nemzeti és etnikai kisebbségeket. Biztosítja kollektív részvételüket a közéletben, saját kultúrájuk ápolását, anyanyelvük használatát, az anyanyelvű oktatást, a saját nyelven való névhasználat jogát. (3) A Magyar Köztársaság törvényei az ország területén élő nemzeti és etnikai kisebbségek képviselőtét biztosítják. (4) A nemzeti és etnikai kisebbségek helyi és országos önkormányzatokat hozhatnak létre. (5) A nemzeti és etnikai kisebbségek jogairól szóló törvény elfogadásához a jelenlévő országgyűlési képviselők kétharmadának szavazata szükséges.”

ellenére sem nyert értelmet. Ha a kisebbségek nemzetalkotó, a politikai nemzetet alkotó tényezők lennének, annak lenne értelme, de az államot alkotó kisebbségek, nemzetiségek szemantikája meglehetősen zavaros, hiszen a hatályos alkotmány a következő eligazítást adja csupán: egyfelől a 2. § értelmében: „A Magyar Köztársaságban minden hatalom a népe”; másrészt: „a Magyar Köztársaságban élő nemzeti és etnikai kisebbségek részesei a nép hatalmának: államalkotó tényezők” – így a 68. §. Várfalvi Attila így írt erről: „Hogy a hatalomból való részesedés mit jelent, illetve, hogy a nemzetiségeken kívül még kik az államalkotó tényezők, arra semmiféle utalás nincs. Bár a nép hatalom-birtokosként történt megfogalmazása sem szerencsés, az államalkotói szerepnek a nemzeti kisebbségekre való szűkítése egészen nyilvánvalóan arról vall, hogy az utóbbi tétel logikailag »idegen test« a szövegben, és egy át- és végiggondolatlan (bár kétségtelenül jószándékú) etnofil ötlet.”¹⁰ Gombár Csaba szerint „...abban az esetben, ha az etnikai elv államkonstituálónak válik, ha etnikai közösségek jogaként államalkotó igények fogalmazódnak meg, akkor súlyos csapdahelyzet alakul ki, s várható, hogy az etnikai konfliktusok állóháborúvá lesznek. [...] Minden olyan esetben, amikor az etnikumokat államalkotó tényezőnek minősítik, vagy kívánják minősíteni, amikor az állameszme szintjén »társ-nemzetek« állampolitikai jogalanyiságáról vizionálnak, akkor a 'polgárok vagy etnikumok állama' címen ismert vita jogelméleti zsákutcába téved.”¹¹

A legutóbbi alkotmányozási kísérlet során, az 1994–98-as ciklusban, az új alkotmány szabályozási elveinek vitája során történt egy kísérlet az „államalkotó tényező” kiváltására, amikor Jakab Róbertné képviselő az alábbi passzusra javasolta lecserélni a problematikus bekezdést: „A nemzeti és etnikai kisebbségek a társadalom kulturális, közéleti gazdagságát növelő tényezők. Nyelvük, hagyományaik fennmaradása és a magyarországi kulturális örökségbe való mind teljesebb illeszkedése közérdek.”¹² A fogalom más megközelítésű meghatározása a kisebbségi törvény jogi kötéserővel nem rendelkező indokolásában található: „Eszertint a nemzeti és etnikai kisebbségek a magyar nemzettel együtt, egyenlő jogokkal vesznek részt az állami, társadalmi, gazdasági feladatok megoldásában, részesei azoknak az előnyöknek, amelyek ezzel járnak, és viselik azokat a terheket, amelyek a Magyar Köztársaságot terhelik. Az »államalkotó tényező«

¹⁰ Várfalvi Attila: Nemzetiségek és parlament (szakdolgozat), Országgyűlési Könyvtár, Budapest, 1998. 2.2.2 alfejezet.

¹¹ Gombár Csaba: Társadalomszemléletünk etnicizálódása. Politikatudományi Szemle 1994/4, 108. o.

¹² Ld: Jakab Róbertné H/2252/174. számú módosító javaslatát. Országgyűlési Irományai 1994–1998.

kategória ebben az értelmezésben úgy tekinthető, mint a kisebbségek jog-egyenlőségének megfogalmazása.”¹³

A kisebbségi ombudsman megkísérelt értelmezést kapni az alkotmánybírástól ezen – az alaptörvénybe is átvett – megfogalmazásra vonatkozóan: sikertelenül. Ahogy azt az ombudsman 1999-es beszámolójában olvashatjuk: „Az Alkotmány értelmezni kért rendelkezése rögzíti, hogy a magyarországi nemzeti és etnikai kisebbségek részesei a nép hatalmának, államalkotó tényezők. Az Alkotmány a kisebbségek sajátos jogi helyzetének kinyilvánításán túlmenően nem fogalmazza meg, hogy ebből a rendelkezésből milyen konkrét jogok vezethetők le, és egyéb jogszabályok sem határozzák meg az »államalkotó tényező« mint jogi fogalom tartalmát.” Beadványában a biztos is ismerteti az Alkotmánybírók korábbi gyakorlatát; ugyanis a testület 35/1992. (VI. 10.) és 24/1994. (V. 6.) számú határozataiban már foglalkozott a kisebbségek „államalkotó tényező” mi voltának kérdésével, azonban erre irányuló, illetve jogosulttól származó indítvány hiányában, annak mindenkire kötelező (*erga omnes*) értelmezését nem fejtette ki. A biztos szerint alkotmányosan aggályos, hogy a jogalkotó nem határozta meg a kisebbségek „államalkotó tényező” státusának pontos tartalmát, ezáltal ugyanis „nem vonható meg kellő bizonyossággal a Nektv.-ben biztosítani kívánt kulturális autonómia terjedelme sem. A törvényben ugyan találhatók olyan rendelkezések, amelyekből e fogalom tartalma részben kikövetkeztethető, ez a jogszabály sem ad azonban iránymutatást arra, hogy mit kell érteni azon, hogy a kisebbségek »államalkotó tényezők«¹⁴. Véleménye szerint „ahhoz, hogy igazán koherenssé lehessen tenni az Alkotmány 68. §-ának rendelkezéseit, normaszövegben nem szükségeszerűen megjelenítenni meg kell határozni »akár pozitív, akár negatív tartalommal« az »államalkotó tényező« kategória pontos jogi tartalmát, illetve legalább annak körvonalait, konkrétan azt, hogy milyen jogalkotási feladatokat igényel a kisebbségek e speciális státusának biztosítása”¹⁵. Arra hivatkozással, hogy az nem tartalmaz konkrét alkotmányjogi problémát, az Alkotmánybírók 2000. szeptember 5-én kelt végzésében¹⁶ az indítványt visszautasította.

Mindezzel együtt úgy tűnik tehát, hogy az alkotmányozó magyar nemzet tagjai megosztják az államhatalmat a nemzetiségekkel. Utóbbiak egyébként az alkotmányozásnak nem alanyai – noha a parlamenti, ezen

belül pedig még a kormánypárti képviselők között is akadhatnak, illetve akadnak nem magyar nemzetiségű magyar állampolgárok.

(iii) A nemzetiséghez tartozás

Ugyancsak fontos, és legfeljebb a készülő, sarkalatos kisebbségi törvény ad majd eligazítást a kisebbséghez tartozás feltételeit illetően. A kisebbségi önkormányzati választások során (és részben a kiegyenlítő intézkedések igénybevételekor is megjelenő) etnokorrupció töretlen gyakorlata miatt érzékeny terület a kisebbségi hovatartozás feltételeinek, valamint a regisztráció kérdésének szabályozása. Az Alkotmánybírók már a hatályos alkotmány alapján is azt mondta ki 45/2005. (XII. 14.) AB sz. határozatában, hogy alkotmányosan megengedhető, hogy törvény tegye kötelezővé a kisebbséghez tartozás kinyilvánítását, ha ezt az alapjog-korlátozást más alkotmányos jogok, értékek kényszerítően indokolják, és ha a legkisebb mértékű korlátozással, a legalkalmasabb eszköz használatával történik. Ehhez képest fontos, hogy az alaptörvény „Szabadság és felelősség” című fejezetének XXIX. cikke¹⁷ szerint: „Minden, valamely nemzetiséghez tartozó magyar állampolgárnak joga van önazonossága szabad vállalkozásához és megőrzéséhez.” A kisebbségi identitás *vállalkozása*, és nem az identitás *választásának* deklarálása alkotmányosan megalapozhat egy olyan szabályozást, amely a – például a regisztráció során megjelenő – szubjektív elemek mellett objektív kritériumokhoz kötheti a kisebbségi többletjogok gyakorlását.

Érdekes ellentmondás feszül ugyanakkor az alaptörvény azon két rendelkezése között, amely egyfelől a „velünk”, illetve „Magyarországon élő” nemzetiségeket nevesíti államalkotó tényezőként, azaz számukra biztosított az anyanyelvhasználathoz, a saját nyelven való egyéni és közösségi névhasználathoz, a saját kultúra ápolásához, az anyanyelvű oktatáshoz, valamint a helyi és országos önkormányzatok létrehozatalához való jog, ugyanakkor csak a nemzetiséghez tartozó *magyar állampolgárok* számára biztosított az önazonosság szabad vállalkozásának és megőrzésének joga. Vélhetően a készülő kisebbségi törvény majd megerősíti, hogy nemzetiség alatt csak magyar állampolgárokat ért a jogalkotó, és remélhetőleg egyúttal

¹³ Ld. a kisebbségi biztos 1999-es Beszámolójának mellékletét.

¹⁴ Uo.

¹⁵ Uo.

¹⁶ 1041/G/1999 AB végzés, AB közlöny: IX. évf. 8–9. szám.

¹⁷ „Minden, valamely nemzetiséghez tartozó magyar állampolgárnak joga van önazonossága szabad vállalkozásához és megőrzéséhez. A Magyarországon élő nemzetiségeknek joguk van az anyanyelvhasználathoz, a saját nyelven való egyéni és közösségi névhasználathoz, saját kultúrájuk ápolásához és az anyanyelvű oktatáshoz. (2) A Magyarországon élő nemzetiségek helyi és országos önkormányzatokat hozhatnak létre. (3) A Magyarországon élő nemzetiségek jogaira vonatkozó részletes szabályokat, valamint a helyi és országos önkormányzataik megválasztásának szabályait sarkalatos törvény határozza meg.”

a hatályos kisebbségi törvény meglehetősen inkoherens, és a visszaélések meglehetősen szolgálati fogalom-meghatározáson is finomít majd.

2. Kisebbségi különjogok I.: nyelvhasználat

Az alaptörvény több helyen tartalmaz rendelkezéseket a kisebbségi nyelvhasználatra vonatkozóan. A fent említett XXIX. cikk értelmében a „Magyarországon élő nemzetiségeknek joguk van az anyanyelvhasználatához, a saját nyelven való egyéni és közösségi névhasználatához, saját kultúrájuk ápolásához és az anyanyelvű oktatáshoz”, a „Nemzeti hitvallás” alapján pedig: „Vállaljuk, hogy [...] a magyarországi nemzetiségek nyelvét és kultúráját [...] ápoljuk és megővjük.” Ehhez képest az „Alapvetés” című fejezet H) cikke alapján: „Magyarországon a hivatalos nyelv a magyar. (2) Magyarország védi a magyar nyelvet. (3) Magyarország védi a magyar jelnyelvet mint a magyar kultúra részét.” A védelemre jogosult nyelvek közül az alaptörvény vitájának utolsó szakaszában kikerültek a nemzetiségi nyelvek. Ezzel, a XXIX. cikkben biztosított védelem miatt, nem is lenne komolyabb baj, ugyanakkor elgondolkodtató, hogy vajon milyen alkotmányos szinten elhárítandó veszélyre gondolt az alkotmányozó, amikor a magyar nyelv védelméről rendelkezett. A nyelvvédelmi klauzula (ironikus módon, a különböző megnyilvánulásai kapcsán éppen a helyesíráshoz és a nyelvhelyességhez fűződő ellentmondásos viszonya miatt számos kritika által érintett) Schmitt Pál köztársasági elnökhöz köthető. Jakab András¹⁸ rámutat, hogy az ötlet némiképp meglepő, hiszen az ehhez hasonló rendelkezések kifejezetten a kisebbségi nyelvekre szoktak vonatkozni az alkotmányokban: „A többségi nyelvet a legritkább esetben védik jogilag, de az ukrán alkotmány 10. cikke kivételével (ahol az kifejezetten az orosz ellen irányul) azt sem alkotmányi, hanem csak törvényi szinten (például Franciaországban a francia nyelv védelmében a globalizációs angollal szemben). Az elrettentő példaként idézett szlovák nyelvtörvény is csupán törvényi szintű (a szlovák alkotmány 6. cikke csak annyit rögzít, hogy a szlovák az államnyelv).¹⁹ A többségi nyelvet egyébként rendszerint ott szokták védeni, ahol kétséges, hogy mi is a többségi nyelv (Közel-Kelet, volt szovjet tagköztársaságok), illetve ahol egy nemzetiségi régió vagy tagállam próbál a

¹⁸ Ld. Jakab András: Az Alaptörvény keletkezése és gyakorlati következményei, Bp. HVG Orac 2011, megjelenés alatt.

¹⁹ Erre egyébként számos alkotmányban találunk példát, így a francia alkotmány 2. cikkében, az ír alkotmány 8. cikkében, az osztrák alkotmány 8. cikkében, stb. Uo.

szövetségi nyelvi asszimilációval szemben küzdeni, netán azt megfordítani (Québec, Flandria, Katalónia, Wales).” Az alkotmányi szintre emelt önálló magyar nyelvvédelmi klauzula pesszimistább értékelés szerint a szlovák államnyelvtörvény retorziójaként a nemzetiségi nyelvhasználati jogok korlátozásának alapjául is szolgálhat, akár úgy is, hogy a magyar nyelv védelme és a XXIX. cikkben foglalt jogok közötti ellentmondást az Alkotmánybíróság a „történeti alkotmány vívmányai alapján”, a Lex Apponyi vagy a klebelsbergi kultúrpolitika szerint oldja fel. Jakab szerint ugyanakkor „az (1) bekezdés nem jelentheti a kisebbségi nyelvek korlátozását, és nem jelentheti a bírósági és közigazgatási eljárásokban a tolmácsolás megtagadását sem. Azt sem jelentheti, hogy hivatalos dokumentumokat ne fordíthatnának le hivatalból állami szervek angolra (amely az EU-s szervekkel való kommunikáció miatt egyébként is követelmény). Azt azonban jelenti, hogy kétség esetén minden hivatalos állami iratból a magyar nyelvű változat a döntő, és hogy az állampolgárok felé irányuló jogi aktusokat (bírósági döntések, jogszabályok) magyarul is el kell készíteni. A (2) bekezdés szerinti védelem (*pedig legfeljebb, PAL*) államcélként értelmezhető, vagyis önmagában nem alapozhatja meg az alkotmányellenességet. Kifejezi, hogy az állam pozitív intézkedésekkel (például díjak, ösztöndíjak alapításával) segíti a nyelvművelést. A magyar nyelv alatt egyaránt értendő az akadémiai magyar és a tájszólások, hiszen erre utaló különbséget a szöveg nem tartalmaz.”²⁰

3. Kisebbségi különjogok II.: parlamenti képviselő

Több változást ígér az alaptörvény a nemzetiségek politikai képviseletével kapcsolatban is. Az „Állam” fejezet 2. cikk (2) bekezdés szerint: „A Magyarországon élő nemzetiségek részvételét az Országgyűlés munkájában sarkalatos törvény szabályozza.” A munkában való részvétel kitétel arra enged következtetni, hogy az alkotmányozó szakít korábban képviselt álláspontjával, és – szemben a 2010 májusában elfogadott, de hatályba még nem lépett alkotmánymódosítással, amely 13 kisebbségi képviselőről szólt – a képviselői jogállás valamiféle alternatív, legfeljebb a tanácskozás jogát magába foglaló megoldását fogja majd a készülő sarkalatos törvény létrehozni.

E kérdés elemzésekor fontos előre bocsátani, hogy – a „kisebbség” „nemzetiségre” változtatása mellett – lényegében kizárólag ebben tárgy-

²⁰ Uo.

körben tettek javaslatokat a kisebbségek reprezentánsai a 2011-es alkotmányozás során. A kisebbségi biztoson kívül a véleményezésre felkért, összesen tizenhárom nemzeti és etnikai kisebbségi önkormányzat közül mindössze négy, továbbá a KDNP által felkért Magyarországi Zsidó Hitközségek Szövetsége (Mazsihisz) juttatott el véleményt az alkotmány-előkészítő eseti bizottsághoz. Beszédes, hogy nyolc nemzeti kisebbség, valamint a roma, azaz a legnagyobb lélekszámú kisebbségrepresentánsai egyáltalán nem vették a fáradságot álláspontjuk közlésére. Megemlítendő emellett, hogy a beérkezett néhány (többnyire egy-két) oldalas javaslatok szövegszerű egyeztetés eredményének tűnnek; helyenként csak mondatrész-sorrendbeli az eltérés az egyes dokumentumok között.

Az Országos Horvát Önkormányzat²¹ – a „kisebbség” elnevezést sértőnek, lekicsinylőnek találván – a „nemzetiség” terminológia bevezetését szorgalmazta. Javasolta emellett, hogy az alkotmány nevesítve, szövegszerűen ismerje el a nemzetiségeket a magyar nemzet részeként; a megfogalmazásból nem egyértelmű, hogy a nevesítés az elismert nemzetiségek taxációját (is) jelenti-e. A javaslat megfogalmazta a parlamenti képviselőbiztosításának igényét is.

– Lényegében megegyezett a fenti állásponttal az Országos Ruszin Kisebbségi Önkormányzat álláspontja:²² a sértő, lekicsinylő „kisebbség” elnevezés helyett bevezetendő a „nemzetiség” terminus; nevesített elismerés kívánatos a nemzet részeként. Ebben a javaslatban is megfogalmazódott a parlamenti képviselőbiztosítás igénye. A Bolgár Országos Önkormányzat²³ és a Magyarországi Németek Országos Önkormányzata²⁴ is letette a garast a parlamenti képviselőbiztosítás mellett; hasonlóan a kisebbségi biztoshoz,²⁵ aki ugyancsak a „nemzetiség” elnevezés bevezetésének szükségességét és az országgyűlési képviselőbiztosítás igényét fogalmazta meg. Ismerte a hazai zsidóság megosztott álláspontját a kérdésben (ami a kisebbségi elismertségért indított, végül sikertelen népi kezdeményezési eljárásban is jelentkezett); nem meglepő, hogy a Mazsihisz²⁶ nem foglalt állást a kisebbségi parlamenti képviselőbiztosítás kérdésében, noha 1990-ben még szerepelt a zsidóság a nyolc kooptált kisebbség (cigány, horvát, német, román, szerb, szlovák, szlovén) között.²⁷

²¹ http://www.parlament.hu/biz/aeb/info/horvat_onk.pdf

²² http://www.parlament.hu/biz/aeb/info/ruszin_onk.pdf

²³ http://www.parlament.hu/biz/aeb/info/bolgar_onk.pdf

²⁴ <http://www.parlament.hu/biz/aeb/info/mnoo.pdf>

²⁵ http://www.parlament.hu/biz/aeb/info/jovo_memz_bizt.pdf

²⁶ <http://www.parlament.hu/biz/aeb/info/mazsihisz.pdf>

²⁷ Pap András László: Észrevételek a kisebbségek parlamenti képviselőbiztosításának szabályozásához az új alkotmányban, Pázmány Law Working Papers, 2011/27, <http://www.plwp.jak.ppke.hu/images/files/2011/2011-27.pdf>

A Jakab András által elkészített alkotmányszöveg²⁸ kifejezetten elutasítja a kisebbségi parlamenti képviselőbiztosítást, mondván: „(a) Nem világos, miért épp a nemzetiség az a kisebbségi ismerv, amely önálló parlamenti képviselőbiztosítást kap. (b) A nemzetiségekkel kapcsolatos ellenérzések kockázatos módon növekedhetnek. Meglehetősen kínos lenne ugyanis a helyzet, ha egy kormány pont a parlamenti többség határán mozog. Ha a kormánnyal együtt szavaznak a nemzetiségi képviselők, akkor az ellenzékben erősödhet fel a nemzetiségellenesség, ha pedig az ellenzékkel, akkor a kormánypártban. Ha esetleg tartózkodnak, vagy nem szavaznak, akkor meg a haza ügyei iránti közömbösség vádjával lennének illethetők, és vélhetően mindkét oldalon ellenérzéseket keltenének. (c) A nemzetiségi jogok biztosításához (fennmaradás, a kultúra ápolása) nem is szükséges ez. Az iskolarendszer megerősítése, kulturális tevékenységek támogatása (akár kisebbségi önkormányzatok keretében, akár azokon kívül) sokkal célravezetőbb lenne. (d) Végül az sem világos, miért lennének politikailag egységesek a nemzetiségek. Ezek fényében maga a nemzetiségek parlamenti képviselőbiztosítása olyasmiről, amit a rendszerváltáskor külföldi példák tanulmányozás nélkül (a szomszédos országok magyarpolitikájának való példaadás ambíciójával, ami azonban látványosan nem működött), jó szándékúan, de szerencsétlenül belekerült az Alkotmányba.”

Vegyük sorra a kisebbségi parlamenti képviselőbiztosítás mellett és ellen felhozható érveket! A kisebbségek parlamenti képviselőbiztosítása mellett az alábbi érvek hozhatóak fel:

(i) Az alkotmány 2010. május 25-ei módosításának értelmében²⁹ – amely ugyan ténylegesen még nem lépett hatályba, ugyanis konkrét választójogi rendelkezések nem konkretizálták –: „az országgyűlési képviselők száma legfeljebb kétezer. A nemzeti és etnikai kisebbségek képviselőbiztosítására további, legfeljebb tizenhárom országgyűlési képviselő választható.” Ezzel tehát szerzett jogként értelmezhető a *sui generis* parlamenti képviselőbiztosítás.

(ii) Számos nemzetközi szervezet ajánlása és jelentése, valamint az alkotmánybíróság is mulasztásos alkotmányvétséget állapított meg a fenti rendelkezés elmaradásával kapcsolatban,³⁰ így ez a hatályos alkotmány alapján is elvárásnak tekinthető.

(iii) A kisebbségek és a kisebbségi biztos töretlenül képviseli ezen álláspontot.

²⁸ A bizottság honlapján szereplő szövegnél (http://www.parlament.hu/biz/aeb/info/jakab_andras.pdf) a szerző egy részletesebb, szövegszerű koncepciót is kidolgozott: Ld. Jakab András: Az Alaptörvény keletkezése és gyakorlati következményei, Bp. HVG Orac 2011, megjelenés alatt. Az idézetek ebből a változatból származnak.

²⁹ <http://www.kozlonyok.hu/nkonline/MKPDF/hiteles/MK10085.pdf>

³⁰ 35/1992.

(iv) A kisebbségek parlamenti képviselője a jogvédelem és az érdekvédelem hatékony, szükséges eszköze.

(v) A kisebbségek parlamenti képviselője a jogvédelem és az érdekvédelem exportképes formája a szomszédos országoktól is elvárható, számon kérhető.

A kisebbségek parlamenti képviselőjével szemben az alábbi érvek hozhatóak fel:

(i) Téves értelmezés a hatályos alkotmányból kiolvasni a parlamenti képviselő kötelezettségét. A fent említett alkotmánybírói határozat alapján, amely a kisebbségi törvény elfogadása előtt született, létezik olyan plauzibilis értelmezés, amely szerint a politikai képviselő a törvényben kialakított (és kisebbségi önkormányzatok formájában megvalósított) formája kielégíti az alkotmányos elvárásokat. (Ennek megfelelően, a kisebbségi önkormányzati rendszer – bár az etnokorrupció és egyéb hiányosságai folytán szuboptimális megoldás – kétségtelenül szerzett jog, és miután megfelel a politikai képviselő alkotmányos előírásának, célszerűen megtartandó az új alkotmányban, ellenkező esetben ténylegesen visszalépés történne a jogvédelemben, helyesebben a többletjog-tételezésben.) Fontos megemlíteni továbbá, hogy a kisebbségek politikai képviselője kapcsán a nemzetközi szervezetek nem azért marasztalták el Magyarországot, mert a kisebbségi önkormányzati rendszer nem felelt volna meg valamely nemzetközi elvárásnak (e tekintetben standardokról, illetve kialakult általános gyakorlatról nem beszélhetünk), hanem a fent említett alkotmánybírói határozatnak egy értelmezését alapul véve, az önkötelezés betartásának elmaradását kérték számon.

(ii) Az etnokorrupció, a hazai kisebbségi választásokon tapasztalt visszaélések óvatosságra intenek egy ilyen intézmény bevezetésével kapcsolatban, főleg, mert a regisztráció, illetve az identitásválasztás szabadságának jelentős mértékű szabályozását sem a kisebbségek, sem a politikai elit többsége nem támogatja. Kiemelt aggodalomra adhat okot, hogy a jelenleg taxált tizenhárom kisebbség képviselőjében, visszaélészerűen élve a kisebbségi többletjogokkal, többségi politikusok juthatnak be a parlamentbe, jelentősen befolyásolva ezáltal a választási eredményeket. (A jelenlegi szabályok alapján egy 200 fős parlamentben egy további 13 főből álló, esetlegesen „álkisebbségi” frakció létrejötte alapvetően átrajzolhatja a választási eredményeket.)

(iii) A kisebbségi képviselővel kapcsolatban komoly, alább röviden felvázolt képviselőtelméleti aggályok is megfogalmazhatóak: (a) az országgyűlési képviselő csakis az egész, a szuverenitás letéteményeseként politikailag egységes nemzet képviselője (amely nem zárja ki a többnemzetiségű vagy multikulturális állam fogalmát, illetve nem áll azzal

szemben), aki tevékenységét a köz érdekében, a szabad mandátum elve által garantáltan végzi. (b) Egy kizárólag a kisebbség képviselőjét ellátó képviselő az egykamarás parlamentben nehezen fér meg a kompetitív néppártok rendszerében, hiszen a kisebbségek szempontjából semleges kérdések tárgyalásakor (amelyek a parlamenti munkarend túlnyomó többségét teszik ki) a kizárólag a kisebbségi képviselő biztosítása végett mandátumhoz jutott képviselő vagy frakció nehezen indokolhatja jelenlétét, leadott szavazataik ráadásul a valódi képviselői legitimitáció hiányát is mutatják, hiszen mandátumukat a politikai verseny terepén kívülről szerezték. (c) Tekintettel arra, hogy a preferenciális módon mandátumhoz jutott képviselők nem tudják megakadályozni a kisebbségellenes döntéshozatalt, így parlamenti jelenlétük csak egy újabb, a médiapublicitás lehetőségét biztosító szimbolikus gesztus marad. Ennek a jelképes aktusnak azonban komoly alkotmányossági és képviselőtelméleti költségei lennének.

(iv) Az a tény, hogy a kisebbségek és a kisebbségi biztos töretlenül képviselik ezen álláspontot, nem jelenti ezen érvek automatikus elfogadásának kötelezettségét: mandátumukból természetesen következik ilyen irányú álláspontjuk, de a jogalkotó és az alkotmányozó joga és kötelessége a különböző érdekek harmonizálása illetve érték- vagy érdekalapú, de saját szempontjain alapuló prioritizálása.

(v) Kétségtelenül hasznos, politikailag igazolható, ám jogelméletileg és erkölcsileg is nehezen védhető az az érv, amely a kisebbségi jogot a diaszpórapolitika szolgálatába állítja, annak igazolására használja, illetve a kisebbségi jog igazolásául a határon túli magyarság érdekvédelmét állítja. Ugyan a kisebbségi törvény parlamenti vitájában nem egyszer elhangzottak ilyen érvek, hivatalosan soha nem találkozhattunk ilyen igazolási szempontokkal.

A törvényhozó testületekben a kisebbségi képviselő és érdekkana-lizáció három alapvető formája ismert: (a) a második kamarákban, azaz a parlament funkcionálisan elkülönült szervezetén keresztül; (b) az egykamarás rendszeren belül képviselői megjelenítés útján; valamint (c) a jogalkotási és politikai döntéshozatal specializált, különleges megoldásai útján. A (b)-típus, azaz a képviselői kisebbségmegjelenítés három alapvető módon kerülhet megvalósításra: (ba) a választójogi törvény általános (többségi, proporcionalis vagy vegyes) szabályai alapján megválasztott kisebbségi pártok és szervezetek jelöltjei által; (bb) „egyéb”, kompetitív/többségi pártok színeiben induló, de a kisebbségi szervezetekkel valamilyen formában hivatalosan kapcsolatban álló jelöltek által; (bc) preferenciális eljárás, a kisebbségi képviselők számára fenntartott kvóták, illetve delegáció vagy kooptáció formájában biztosított mandátumok útján.

Az alaptörvény szövegéből olybá tűnik, hogy az alkotmányozó a „c” megoldástípust választja: megjegyzendő, hogy ez – a képviselői mandátumok (illetve azok tartalmának) egyenlőségére vonatkozó elv maradéktalan érvényesülése céljából – a szigorúan vett parlamenti jog és működés kerekein kívülre szorítva, de azonos hatékonysággal biztosíthatja a kisebbségi befolyást és érdekképviselést. Ilyen lehet például az országos kisebbségi önkormányzatok, illetve egyéb kisebbségi szervezetek számára biztosított törvénykezdeményezési jog (amely adott esetben egyebekre, pl. országgyűlési határozat meghozatalára vagy vitanap tartására is kiterjeszthető lehet), illetve a specializált (helyettes) országgyűlési biztos intézménye, vagy akár a pártok közötti politikai megállapodás, amely formálisan rögzíti a képviselőjelöltek között biztosítandó etnikai/nemzetiségi kvóták gyakorlatát. Azt sem feledjük, hogy az előző Orbán-kormány is hasonló megoldásban gondolkodott, egy Pálffy Ilona helyettes államtitkár által jegyzett, 1999 áprilisában nyilvánosságra hozott szakértői munkaanyagban³¹, amely a kisebbségek parlamenti jelenlétéről, de nem a „rendes” képviselőkkel azonos jogú képviselétéről szólt. A dokumentum a „kisebbségi ügyvivő” vagy a „kisebbségi parlamenti képviselő” elnevezés által javasolta megkülönböztetni ezeket a mandátumokat. Ez kisebbségenként egy-egy közjogi státust jelentett volna, amelyet például az országos kisebbségi önkormányzat elnöke tölthetett volna be, és amely idomulthatott volna a „kormány tagja” jogálláshoz (részvétel és felszólalás a plenáris és bizottsági üléseken, szó szerinti jegyzőkönyv kézhezvétele stb.), vagy a szavazati jog kivételével megegyezhetett volna a képviselői státussal (állandó meghívotti státus a bizottságokban, felszólalási, interpellációs, kérdésintézési, törvény-, illetve határozatbenyújtási, valamint frakcióalakítási jog, összeférhetetlenség, illetmény, mentelmi jog stb.).

4. Kisebbségi ombudsman

A leglátványosabb visszalépést a kisebbségi jogvédelem terén az exportképes hungarikumnak tekinthető, jól működő, specializált országgyűlési biztos pozíciójának megszüntetése jelenti. Az alaptörvény sajátos öszvér-megoldást hozott az ombudsman és helyettesei jogállását illetően.³²

³¹ 38.447/1999. IM

³² Az alaptörvény „Állam” című fejezet 30 cikke szerint „(1) Az alapvető jogok biztosa alapjogvédelmi tevékenységet lát el, eljárását bárki kezdeményezheti. (2) Az alapvető jogok biztosa az alapvető jogokkal kapcsolatban tudomására jutott visszasságokat kivizsgálja vagy kivizsgáltatja, orvoslásuk érdekében általános vagy egyedi intézkedéseket kezdeményez. (3) Az alapvető jogok biztosa és helyettesei az Országgyűlés az országgyűlési képviselők kétharmadának szavazatával

Eszerint győzött ugyan az állampolgári jogok országgyűlési biztosának (azaz Szabó Máténak) az utóbbi években következetesen képviselt koncepciója, amelyet az „egy a biztos” jelszó fejez ki, és amely szakít a az általános hatáskörű parlamenti biztossal azonos jogállású specializált (adatvédelmi, kisebbségi és a jövő nemzedékek védelmét ellátó) ombudsmanok rendszerével. Ugyanakkor, a parlament fogja megválasztani a jövő nemzedékek érdekeinek, valamint a Magyarországon élő nemzetiségek jogainak védelmét ellátó helyetteseket. Az majd a készülő új ombudsmantörvényből derül ki, hogy a helyettesek mennyiben lesznek autonómak. Az alaptörvény mindössze annyit mond, hogy a köztársasági elnök csak az alapvető jogok biztosának személyére tesz javaslatot az országgyűlésnek. Az alapvető jogok biztosa készít évente beszámolót az országgyűlés számára, és a képviselők csak hozzá intézhetnek kérdést. Így, bár nem tudjuk, hogy a kormány vagy maga az ombudsman jelöli-e majd a helyetteseit, a politikai és közjogi felelősség egyértelműen az ombudsman személyéhez kötődik. Ebből az alkotmányos logikából az következne, hogy az alapvető jogok biztosa minden tekintetben felettese a helyetteseinek; akiknek beosztott hivatalnokként nem lesznek önálló hatásköreik. Ugyanakkor viszont a parlament kétharmada általi megválasztás révén erős közjogi és politikai legitimitációval felruházott helyetteseket hoz létre az alaptörvény, ami sajátosan ellentmondásos helyzetet teremt. A Fidesz-frakció vezetője, Lázár János azt írta a koherenzia-zavar-feloldási szándékú, a helyettesek parlament általi választására vonatkozó végszavazás előtti módosító indítványa indoklásában, hogy a helyettesek „feladat- és hatáskörüket tekintve nem általános helyettesítési feladatokat végeznek az alapvető jogok biztosa mellett, hanem a társadalom életében kiemelt fontossággal bíró jogterületek érdekes jogvédelmét látják el”.

hat évre választja. A helyettesek a jövő nemzedékek érdekeinek, valamint a Magyarországon élő nemzetiségek jogainak védelmét látják el. Az alapvető jogok biztosa és helyettesei nem lehetnek tagjai pártoknak, és nem folytathatnak politikai tevékenységet. (4) Az alapvető jogok biztosa évente beszámol tevékenységéről az Országgyűlésnek. (5) Az alapvető jogok biztosa és helyetteseire vonatkozó részletes szabályokat törvény határozza meg.” A hatályos alkotmány szövege szerint: „32/B. § (1) Az állampolgári jogok országgyűlési biztosának feladata, hogy az alkotmányos jogokkal kapcsolatban tudomására jutott visszasságokat kivizsgálja vagy kivizsgáltassa, és orvoslásuk érdekében általános vagy egyedi intézkedéseket kezdeményezzen. (2) A nemzeti és etnikai kisebbségi jogok országgyűlési biztosának feladata, hogy a nemzeti és etnikai kisebbségi jogokkal kapcsolatban tudomására jutott visszasságokat kivizsgálja vagy kivizsgáltassa, és orvoslásuk érdekében általános vagy egyedi intézkedéseket kezdeményezzen. (3) Az országgyűlési biztos eljárását törvényben meghatározott esetekben bárki kezdeményezheti. (4) Az állampolgári jogok, illetőleg a nemzeti és etnikai kisebbségi jogok országgyűlési biztosait a köztársasági elnök javaslatára az Országgyűlés a képviselők kétharmadának szavazatával választja. Az Országgyűlés egyes alkotmányos jogok védelmére külön biztost is választhat. (6) Az országgyűlési biztos tevékenységének tapasztalatairól évente beszámol az Országgyűlésnek. (7) Az országgyűlési biztosokról szóló törvény elfogadásához a jelenlévő országgyűlési képviselők kétharmadának szavazata szükséges.”

Lényeges változást jelent az is, hogy szemben a hatályos alkotmánynyal, az alaptörvény alapján az ombudsmantörvény nem lesz kétharmados. Megjegyzendő, hogy – a korábbi időszak konfliktusainak tanulsága szerint – egy kétharmados többséggel nem rendelkező kormánytöbbség és egy Sólyom Lászlóéhoz hasonló szerepfelfogású köztársasági elnök esetében akár az ombudsmanni tisztség betöltetlenségéhez vezethet a hatályos jelölési gyakorlat fenntartása, amely nem írja elő a parlamenti frakciók vezetőivel történő (a köztársasági elnök hatáskörének csorbítását egyébként nem eredményező) egyeztetés kötelezettségét.

5. További változások

Érdekes, és remélhetőleg leginkább elvi jellegű, de ettől még problematikus változás az alapjogvédelem tekintetében az, hogy az alaptörvény 54. cikk (1) bekezdése a hatályos alkotmánynál szűkebben szabja meg a különleges jogrendben (rendkívüli állapot, szükséghelyzet, megelőző védelmi helyzet, váratlan támadás, veszélyhelyzet) sem korlátozható jogok körét: így a nemzetiségek jogai nem szerepelnek azon jogok között, amelyek gyakorlása a különleges jogrendben sem függeszthető fel vagy korlátozható (az alapvető jog más alapvető jog érvényesülése vagy valamely alkotmányos érték védelme érdekében, a feltétlenül szükséges mértékben, az elérni kívánt céllal arányosan, az alapvető jog lényeges tartalmának tiszteletben tartása mellett egyébként irányadó, az alaptörvény I. cikk (3) bekezdésében meghatározott mértéken túl). Kérdéses, hogy rendkívüli állapotban miért indokolható a vallásszabadság vagy a nemzetiségi joggyakorlás a jog lényeges tartalmára is kiterjedő korlátozhatósága.

Remélhetőleg szintén csak elvi jelentőségű, de érdekes kérdés, hogy ha az alaptörvény nem ismeri el az 1949. évi alkotmányt, és kinyilvánítja annak érvénytelenségét, akkor vajon az annak alapján elfogadott valamennyi törvény (beleértve az új alaptörvényt), valamint az annak alapján kihirdetett és a magyar jog részévé tett emberi jogi és kisebbségvédelmi tárgyú nemzetközi egyezmények érvényben maradnak-e.

Mindezekre azonban, valamint a címben foglalt azon kérdésre, hogy milyen változást hoz a kisebbségi jogok védelmében az új alkotmány, csak a (kézirat lezárásakor előkészületben lévő) sarkalatos törvények ismeretében tudunk majd válaszolni.

„Nyelvi alapú diszkrimináció minden európai kisebbséget sújt”

Simon Réka Zsuzsanna

**„Nyelvi alapú diszkrimináció minden európai kisebbséget sújt”
Interjú Kontra Miklóssal**

„All European minorities suffer from language-based discrimination”

These days, when the language rights, the moral arguments are not enough to convince the majority to invest money in the minority language education, the importance, the value of the language economics are really high. In these interviews I try to get answers to many questions: How can be maintained a minority language in the specific conditions what surround it? How can be kepted the linguistic diversity, linguistic heritage, the minority language alive in the most effective way, using the latest ideas of language economics? How is viewed in this Eastern- European region the discipline of language economics? What we know about it? The minority language education itself hinders the acquisition of the majority language? What decides how much money will spend the majority of a country for the minority language education? What is known about the market values and not market values of a minority language? The language diversity helps or not the business area?

1. Valós veszélynek tartja-e Ön, amit Skutnabb-Kangas sokszor kifejtett, miszerint a kisebbségi nyelveket kihalás veszélyezteteti?

Hát, ez biztos, ez nem kérdés. Ezt legalább 1992 óta illik tudni. '92-ben jelent meg Michael Kraussnak a tanulmánya a *Language* folyóiratban, rögtön vitát is kevert. Azóta a szakirodalom egyre terebélyesedik. A legoptimistább előrejelzések szerint a földön levő hatezer nyelvnek a fele elpusztul ebben az évszázadban, a pesszimista előrejelzések szerint a 90%-a. Ezt nem is szokták vitatni. (Aki ezt vitatja, vagy idióta, vagy felbérelték valamire.) Ez persze nem érint annyi embert, mint a laikus esetleg gondolhatná, arról szó sincs, hogy az emberek felénekezzék ki az anyanyelve.

2. Mennyiben változott a nyelvoktatáshoz és a nyelvi sokszínűséghez fűződő viszony európai szinten az elmúlt egy-két évtizedben?

Kezdjük a nyelvi sokszínűséggel. Az Európai Unióban a nyelvi sokszínűséggel kapcsolatos retorika, diskurzus és eszmefuttatások gyakorlatilag „lip service” dolgok, őszintétlen retorikai akciók. Aki nem hiszi, olvassa el Phillipson 2003-as könyvét *English-Only Europe?*, és abból meggyőződ-

het erről. Tehát az Unióban és a különböző európai szervezetekben vannak különféle „soft” szabályok és egyezségek, de a legszámomérhetőbb Európai Unió jogszabály, ami létezik az a Regionális és Kisebbségi Nyelvi Karta. Ez gyakorlatilag nem sokat ér, egyszerűen azért, mert a politikusok képtelenek voltak egy ennél jobbat csinálni, nem tudtak megegyezni. Jobb, hogy van, mintha nem lenne, de nem sokat ér. Ami pedig a nyelvoktatást illeti, van mindenféle ajánlás, elvárás, retorika, és az uniós polgártól elvárják különböző szónoklatok és kijelentések azt ugye, hogy legalább három nyelvet tudjon: az anyanyelvét, egy szomszédos ország nyelvét, vagy regionálisat, és valami nagy nyelvet. De nem ez a retorika az érdekes, hanem hogy de facto, mi történik. Az, hogy az Unió különféle ajánlásai és előírásai mennyire valósulnak meg, mihez mennyi pénz van hozzárendelve stb. Ebből a szempontból a helyzet egyáltalán nem jó, mert az angol előretörésével a gyengébb nyelvek – ez minden mást jelent, a németet is – egyre inkább vesztenek. Tanulókat vesztenek, használókat vesztenek, presztízszt vesztenek. Phillipson sokat szokott beszélni arról, hogy használati körük szűkül.

3. *Mi tehet egy nyelvet szociálisan és gazdasági szempontból magasan értékelhetővé?*

Az, hogyha a beszélőit irigylük a többiek. Hogyha a beszélői olyan gazdasági erőt, vonzerőt és hatalmat mondhatnak a magukénak, ami az ő nyelvüket mások számára kívánatosá teszi. Ugyanez a másik oldal is, a társadalmi, szociális oldal is. Hogyha valakinek nagyon imponál az pl., hogy a svéd egészségügy milyen jó, akkor az biztos nagyon szívesen tanul svédül, pláne, ha oda akar menni.

4. *A lingvizmizmus jelensége mennyire érezhető a magyar társadalomban, Európában napjainkban?*

Nagyon is. Legalább kétféle lingvizmizmusról érdemes beszélni: nyelvek közötti lingvizmizmusról és nyelven belülről. Nyelvek közötti lingvizmizmus szinte mindenhol van Európában. Ahol van egy kisebbség, ott biztos van a kisebbségnek lingvizmista elnyomása a többség által. Teljesen mindegy, hogy melyik országról beszélünk. Mondjuk a csángóké durva a walesiekéhez képest. Tehát nyelvi alapú diszkrimináció minden európai kisebbséget sújt, az a kérdés, hogy mennyire. Nyilvánvaló, hogy a romániai magyarokat, vagy a felvidéki, szlovákiai magyarokat sokkal inkább sújtja, mint a finnországi svéd ajkúakat. Ez nem jelenti azt, hogy a finnországi svédek, akiknek a helyzete sok szempontból irigylésre méltó, nem tapasztalnak, nem szenvednek el bizonyos fajta nyelvi diszkriminációt. De ha csak annyi baj lenne Európában, mint ami nekik van, akkor nem lenne semmi baj gya-

korlatilag, vagy szinte semmi. Van nyelven belüli diszkrimináció is, nyelven belüli lingvizmizmus is, szinte az összes európai országban. Úgy vannak ezek az európai társadalmak berendezve, a német, a francia, a magyar, a cseh, az akármelyik, kivéve a norvégot és az izlandit, hogy mindenhol van egy többé-kevésbé erős és explicit standard nyelvi ideológia, ami leegyszerűsítve azt mondja pl.: a francia standardot beszélni szép és hazafias cselekedet, azonkívül logikus, esztétikus és még minden más. Aki meg ezt nem tudja, az nem jó hazafi, nem logikus ember, az esztétikus ellenkezőjével leírható élményeket kelt azokban, akik bizony szépen beszélnek franciául. Van egy ilyen, a standard nyelv felsőbbrendűségét hirdető, az iskolában azt tanító, mindenkitől elváró agymosás, ami mindenhol annyira sikeres tud lenni – Magyarország is jó példája ennek, de más országok is – hogy normális ésszel felfoghatatlan, mert olyan a hegemonia, a standard hegemoniája, hogy aki kárvallottja ennek, az is saját magát hibáztatja, nem az őket elnyomókat, hanem saját magát. Mit mond egy szerencsétlen magyar, amikor kijavítják? „Nem így kell helyesen beszélni, hanem úgy kell helyesen mondani.” Azt mondja, hogy „Igen, sajnos én tudom, hogy helytelenül beszélek magyarul, majd igyekezni fogok.” Ha ugyanezt az embert emiatt nem veszik fel egy állásba, akkor is hajlamos azt mondani: „Hát, tulajdonképpen, ha nem vétenék helyesírási hibákat, vagy ha az ikes igék ragozását helyesen használnám, stb., akkor biztos megkaphattam volna az állást.” Tehát ő helytelenül beszél, így hát ez azért fontos dolog, mert a nyelvünk az nagyon fontos, a nemzet legfontosabb valamije, és nyelv nélkül nincs nemzet. Tehát aki a nyelvet védi, az a nemzetet védi, aki pedig a nyelvvel cudarul bánt, az pedig a nemzet ellensége, porlasztja a nemzetet. Mindez a hülyeség megtölti az emberek fejét, 10 millió magyarból 10 millió, 13-ból 13 így gondolkodik, ráadásul az óvónők, tanítók, tanárok ezt terjesztik – gondolkodás nélkül. Kialakul egy olyan standard nyelvi ideológiai helyzet, amikor mindenki egyetért abban, hogy aki helytelenül beszél magyarul, megérdemli a sorsát, és csak magára vethet. Ha ezt emberjogi szempontból nézem, ez nagyon rossz, ha pedagógiai szempontból, akkor abszolút csőd, hogyha normál paraszti ésszel nézem, akkor is. Mivel mindenki így gondolkodik, ezért aztán nehéz a helyzet, mert vannak azok, akik haszonélvezői ennek a nyelvi diszkriminációnak, az elit, ők élvezik ezt a helyzetet. Vannak, akik elszenvedik, de mivel teljes agymosáson mentek át, saját magukat hibáztatják, és nem az őket elnyomókat azért, ami van.

5. *Hogyan viszonyulnak napjainkban a nyelvészek a kétnyelvűség kérdéséhez, az additív (hozzáadó) és a szubtraktív (felcserélő) kétnyelvűséghez?*

Ha azt kérdezi, hogy a nyelvészek hogyan viszonyulnak a kétnyelvűség különböző formáihoz, és hogyha ezt leszűkítjük a magyar nyelvészekre, akkor

az első válaszom az úgy szól, hogy a magyar nyelvészek nagy része kétnyelvűséggel kapcsolatos ügyekben teljesen tudatlan. Ugyanolyan tudatlan, mint az utca embere, vagy a Magyar Tudományos Akadémia mindenkori elnöke. Amíg nem volt, vagy nem lesz egy olyan elnöke az Akadémiának, aki nyelvész, nem nyelvművelő, hanem nyelvész, addig ezt nyugodtan lehet mondani. A fonetikus vagy grammatikaíró, akár fonológus, akár szintakta, és még sokakat mondhatnék, a kétnyelvűség dolgaiban legtöbbször épp annyira tudatlan, mint bárki más. Annak ellenére, hogy nyelvész, ezekhez a dolgokhoz azért nem ért, mert nem kutatja őket. Nem ismeri a szakirodalmat, semmi kutatási élménye, háttere nincs, ugyanolyan tudatlan, mint bárki más. Azokat a nyelvészeket érdemes szemügyre venni, akik nyelvészek, van egyetemi diplomájuk nyelvtudományból, és akik a kétnyelvűséget kutatják. Ha ezek után felteszi a kérdést, hogy ezek a nyelvészek hogyan viszonyulnak a kétnyelvűséghez, annak felcserélő és hozzáadó változataihoz, akkor valószínűleg azt lehet mondani, hogy az a pár, aki van itt a Kárpát-medencében ilyen magyar nyelvész, az mind a hozzáadó változatot szeretné favorizálni, vagy népszerűsíteni, vagy nagyobb térhez látni jutni. Aki a felcserélőt bármilyen módon népszerűsíti, az vagy nem gondolkodik, vagy pedig skizofrén. Elvileg elképzelhető, hogy valaki azt mondja, én követelem, vagy pártolom azt, hogy a kárpátaljai magyarok kétnyelvűsége az egy additív kétnyelvűség legyen, de ugyanez az ember elvileg mondhatja azt, hogy nincs azzal semmi baj, ha a cigányok magyar iskolába járnak Magyarországon, hiszen olyan primitív a nyelvük, hogy nem csoda, ha azon a nyelven az iskolai karrierben nem lehet semeddig eljutni. Elvileg elképzelhető, hogy valaki egyik percről a másikra nézőpontot vált, mert annyira elfogult, de azért ez nem jellemző. Ez a nézőpontváltás azért komoly dolog. Emlékszem arra, hogy még '91-ben egy élvonalbeli magyar politikus azt az okosságot tudta mondani, hogy nem szabad összehasonlítani az erdélyi magyarok oktatási jogi helyzetét például a magyarországi cigányok helyzetével, hiszen, és utána jött valami eget verő ostobaság. Na, de hát politikustól mást nem is nagyon vár az ember, hiszen az erdélyi magyar az ember, a magyarországi cigány az nem.

6. *Van-e példa az európai gyakorlatban egy olyan európai többségi nemzetre, aki a bevándorlók kultúrájának, nyelvének életben tartásához erőfeszítéseket tesz?*

Nem hiszem, hogy van ilyen. Nem ismerem különösebben az európai bevándorló kisebbségek tegnapját sem, és mai helyzetét se, de ha készülnék erre a beszélgetésre, az első az lenne, hogy megnézném Phillipson könyvét, utána még megnéznék három-négy könyvet, utána rámennék az internetre, s a végén valószínűleg azt találnám, amit most csak vakon megkockáztatok: ott nincsen Európában probléma a bevándorló kisebbségekkel,

ahol nincsenek bevándorló kisebbségek, vagy ha vannak, kevesen vannak. Abban a pillanatban, amikor tömegesen vannak, akkor baj van velük. Ez jól érezhető Magyarországon, a németeknél már évtizedek óta, az angoloknál most már két évtizede, gondolom, és mindenhol máshol is. Nem hiszem, hogy érdemes feltenni azt a kérdést, hogy hol van a legjobb dolga az európai kisebbségeknek, mert valójában mindenhol elég rossz dolguk van. Lehet, hogy X országban 35%-kal jobb, mint Y országban, de az nem egy feltétlenül irigylésre méltó helyzet. Ez egyszerűen következik abból is, hogy a bevándorló kisebbségek jogi helyzete meglehetősen tisztázatlan sok szempontból, a különböző emberjogi dokumentumok és egyebek általában nem vonatkoznak rájuk. Az őshonos kisebbségekre még úgy ahogy, vonatkoznak, de a bevándorlókra nem.

7. *A kisebbségi nyelven történő oktatás elősegíti-e, vagy hátráltatja a többségi nyelv elsajátítását?*

Melyik országban? Mert lehet egy ország olyan, mint Finnország, és lehet olyan ország, mint Románia, vagy Szlovákia, vagy Spanyolország. 2. Milyen kisebbségi nyelvi oktatásról van szó? Anyanyelvet lehet tanítani nagyon rosszul és nagyon jól is. A szlovákiai magyarok anyanyelvi oktatása biztosan nagyon kártékony. A romániai magyar anyanyelvi oktatás feltehetőleg majdnem olyan kártékony, mint a szlovákiai, egyszerűen azért, mert azok a tananyagok, és azok a tanárok, és az a tanárképzés, és az a módszertani kultúra, ami létezik Szlovákiában is, meg Romániában is, az pedagógiai és nyelvészeti szempontból teljesen elavult, és ezért kártékony. Fogalmuk sincs a nyelvi változatokról, nyelvtani ökörségeket tanítanak stb., stb. Átörökitik és fenntartják, és életben tartják a lingvicizmust, és így tovább. Tehát a kisebbségi nyelvi oktatásban részesül az összes szlovákiai magyar gyerek, aki magyar iskolába jár, meg az összes romániai, aki magyar iskolába jár Romániában, de az az oktatás, amiben részesül, az rossz. A többségi oktatása olyan, amilyen. Elvileg lehet jó, lehet rossz. Tehát a maga kérdése azért nehezen értelmezhető, mert egy csomó változó van benne. Változó az adott ország, amire vonatkoztathatom, és az ottani nyelvpolitikai helyzet. Változó a kisebbségi nyelvtanítás, változó a többségi nyelvtanulás. Ezek óriási változók, és ha ebből a koktélt kikeverem, hol ilyen lesz, hol olyan, hol meg amolyan.

8. *Ha nyelvi tervezésről beszélünk egy bizonyos politikai irányvonal megvalósítása kapcsán, mennyire követhető nyomon az európai gyakorlatban a nyílt, vagy a burkolt nyelvi szabályozás?*

Is-is. Van ez is, az is, bőven. A franciáknak vannak törvényeik, amelyek nyilvánosak, vannak nekik, mondjuk az államigazgatásban, a hivatalos

utasításaik, amik nem nyilvánosak. Ha az ember egy kicsit beleolvas a francia nyelvpolitikáról szóló cikkekbe, fejezetekbe, könyvekbe stb., akkor elég hamar talál olyan utalásokat, olyan félig nyilvános, vagy nem különösebben nyilvánosakat, ahol mondjuk, a francia külügyminisztérium előírja a francia diplomatáknak, hogy egy nem francia diplomátával, vagy egy különböző rendű, rangú emberrel, bürokratával, akivel valamilyen dolguk van, milyen nyelven beszéljenek. Elő van írva, hogy lehetőleg franciául beszéljenek vele. Ha választ adnak, mindenképpen kötelező nekik franciául beszélniük. Ha nem lehet az illetővel franciául beszélni, mert mondjuk egynyelvű magyar, akkor próbáljanak meg, ha tudnak magyarul, ha pedig nem, akkor hívjanak tolmácsot. Ez egy olyan nyelvpolitikai intézkedés, ami nem nyilvános, vagy csak félig-meddig. És van ezen kívül egy csomó másik, ami még ennyire sem nyilvános. Attól függ, hogy mit néz az ember. Vegyünk egy vállalatot. Dolgoznak különböző anyanyelvű emberek, van nekik egy vagy több munkanyelvük, van nekik kávészünetük és munkaidejük. Az egész nyelvhasználatra vannak explicit és implicit szabályok. Az expliciteket viszonylag könnyen lehet megvizsgálni, az impliciteket nem annyira könnyű, de azokat sem lehetetlen. És most csak egy vállalatról beszéltem. A Népszabadságban olvastam a reggel, hogy az Unióban valakik elkezdtek beszélni arról, hogy több olyan eset van, amikor egy uniós állampolgár egy másik uniós országban összeütközésbe kerül a rendőrséggel, vagy az ügyességgel, és ugye, a hatóságnak nem kell tudni a lefogott ember nyelvén. A lefogott ember nem tud beszélni a rendőrökkel az ő nyelvükön, ennek következtében az uniós állampolgárt egy másik uniós állam hatóságai úgy börtönbe zárják, hogy egy szót nem beszéltek vele. Ezért most az Unióban arról kezdtek el beszélni, hogy ezt valahogy szabályozni kéne. Amikor valakit letartóztatnak, és utána elítélnék, és ez az egész folyamat úgy történik, hogy az illető nem is tudja, miért tartóztatták le és hogy mivel vádolják, mert nincs kommunikáció, gyakorlatilag csak üvöltöznek, akkor e mögött van egy implicit nyelvpolitika. Az mindenképpen, hogy a rendőr csinálhatja azt, amit csinál, mert semmilyen szabály nem tiltja, hogy azt csinálja, amit csinál. Nincs explicit szabályozás arra nézve, hogy mit kell ilyenkor csinálni, mert a tizenöt tagállamú Unióban ez nem annyira volt probléma, de most a 27 tagállamúban egyre nagyobb a gond. És előbb-utóbb, gondolom, lesz valamilyen szabály, törvény, és akkor majd azt lehet mondani, hogy az eddig impliciten működő nyelvpolitikai szeptet, ez most ilyen explicit szabályozást is kapott. Ezt bármire el lehet mondani, úgyhogy az explicit, implicit mindig van, mind a kettő. Nyelvi jogi szempontból azt talán meg lehet kockáztatni, hogy az a kevésbé jó, amikor sok az implicit és kevés az explicit szabályozás,

mert az implicit szabályozás sokkal nagyobb egyéni interpretációs szabadságot nyújt.

9. *Milyen szempontból lehet egy gyakorlatba ültetett nyelvpolitikai irányvonal hatékonyságát megvizsgálni, kiértékelni?*

Erre kitűnő tanulmányok vannak. François Grinnek is van ilyen. Egyedül és társszerzőkkel írt művei. Ott részletesen el lehet olvasni. Egyet megemlítek, 2003-ban jelent meg a *Language Policy Evaluation and the European Charter for Regional or Minority Languages*.

10. *Milyen szerepet kap a nyelvi tervezésben a nyelv gazdaságtan?*

Vehetjük például a Kelet-európai országokat. Semmilyen. Nem is tudják. Bécsből keletre nem is tudják, hogy van ilyen diszciplína. Hogy ezzel lehet foglalkozni, tudományosan lehet foglalkozni, hogy meg lehetne rendelni ilyen kutatást. Nem is tudják, fogalmuk sincs róla. Most mondok egy egyszerű dolgot. Ha Románia hirtelen azt gondolná, vagy román politikusok azt gondolnák, hogy abból a katasztrófából, amiben vannak, a kikecmergésnek az egyik részösszetevője az lehetne, hogy az ország nyelvi helyzetét gazdasági szempontból megvizsgáltassák kizárólag a profitszerzés reményében. Ez ugye, azt jelentené, hogy mondjuk, megbízzák François Grint, hogy annyi emberrel, amennyire szüksége van, egyéni vizsgálódás után, írjon egy 100–300 oldalas jelentést arról, hogy mi van ebben az országban, és mit javasol. Ezt Grin meg tudná csinálni, és kiszámolná, hogy nézzék, ha ezt csinálják, akkor évente ennyi hasznuk lesz, ha azt csinálják, akkor évente annyi veszteségük lesz. És a románok rájöhetnének akkor, hogy mit tudom én, most hasból mondok valamit, 10 millió eurót investáltak abba, hogy a Grin 11 emberből álló csapata dolgozzon Romániában egy évig, következő évben írják meg ezt a 300 oldalt, ami konkrétan megmondja, mit kell csinálniuk, és tarolhatnak a pénzt, a hasznat, a profitot, de fogalmuk sincs róla. Olyan buták, mint a magyarok, olyan buták, mint a csehek, olyan buták, mint az egész régióban mindenki. Magyarul nem lehet erre vonatkozó anyagokat találni, mert Magyarországon senki nem foglalkozik nyelvi gazdasági kérdésekkel. Ebben az országban szerintem ilyen ember nincs, ha pedig van, akkor nem ismerem. Arra emlékszem halványan, hogy volt a közgazdasági egyetemnek egy professzora, Fülei-Szántó Endre, aki a '80-as években írt olyan tanulmányokat, hogy „nyelv és gazdaság”, amit a külföldön írt tanulmányok alapján és itthon körülnézve írt. Fülei-Szántó '95-ben halt meg, tehát addig talál ilyen tanulmányokat, de azóta se. Nyelv és gazdaság kapcsán magyar szerző által írt, olvasásra érdemes tanulmányról, értekezésről nem tudok. Ha van, kivételképp, egy olvasásra érdemes tanulmány, azt biztos egy erdélyi szociológus írta.

11 Mennyire érne meg az államnak és az üzleti életnek, hogy a nyelvi sokszínűséget előmozdítsa, támogassa?

Ez sok mindentől függ, mert egy cég lehet ilyen vagy olyan, egyik ezt árulja, a másik azt gyártja. Ha egy cég rájön arra, hogy eladhatja a saját kutyagumiját anélkül, hogy a csomagolásra ráírnának pl. egy magyar szót is, akkor az biztos nem fog ráírni egy magyar szót sem a csomagolásra. Ha ezt a céget rá lehet döbbsíteni arra: ha ráírja a magyar szöveget, az számít, mert a csomagolás neki gazdasági hasznot hoz, akkor úgy fogja csomagolni. Az biztos, hogy minden jó kapitalista cég a legkisebb befektetésért a legnagyobb profitot akarja. Tehát itt annyi az esély kisebbségi nyelvhasználati szempontból, hogyha bizonyos gazdasági szereplőket meg lehet győzni arról, hogy érdemes a kisebbségek nyelvén szólni, a kisebbségi vásárlókhoz, akkor ezek meg fogják csinálni, mert ez az érdekük. Ha meg úgy tudják, hogy erre nem érdemes pénzt költeni, mert nincs jelentősége a dolognak, akkor biztosan nem fogják megcsinálni. Ilyen szempontból a François Grinne a New York-i Trace Alapítvány rendezvényén tartott tavalyi (2009. évi) előadása, az is ebbe az irányba megy, hogy kemény közgazdászoknak is be lehet bizonyítani, hogy egy kisebbségi nyelv karbantartása, élni hagyása, támogatása az gazdasági hasznot is hajt. És ekkor az egy másfajta érvelés, mint az emberjogi érvelés. Amit elmondtam, az államra is érvényes lehet, azzal a különbséggel, hogy az állam sokkal rosszabbul működik, mint egy vállalat, mert ott ugye a politikusok mindenféle szempontokat egyeztetnek, vagy nem. Vagy sikerre tudnak vinni, vagy nem. A vállalat ahhoz képest egy tiszta képlet, mert ott az van, amit a tulajdonos mond.

Simon Réka Zsuzsanna

„A többség is tanuljon valamilyen kisebbségi nyelvet”

Interjú Nádor Orsolyával

„Evry majority should learn minority's language”

1. Az oktatási nyelv az anyanyelvi kultúra mennyiben, hogyan határozza meg az identitástudatot, annak kialakulását?

Nyilvánvalóan nincs identitás, anyanyelvi identitás anélkül, hogy az embernek anyanyelvi kultúrája ne legyen. S az anyanyelvi kultúra tud nagyon spontán lenni, természetesen alakul, nyelvelsajátítással, viszont ha tudatosítják, akkor nagymértékben hozzájárul ahhoz, hogy az embernek tényleg legyen egy azonosságtudata, identitása. Mert ha ismerem annak a nyelvnek a nyelvi szerkezetét, megismerem az irodalmát, a meséit, a szokásrendszerét, akkor mindjárt egy kicsit közelebb kerülök a magyar identitáshoz. Ezt egyébként leginkább onnan lehet tetten érni, ha olyan diákokra gondolunk, akik nyugati diaszpórából jönnek. Nekik van egy magyarországi szemmel nagyon furcsa identitásuk. Ez nem a Kárpát-medencei identitás típus, hanem ez egy olyan identitás, ahol már az anyanyelv hiányzik, viszont van egy hatalmas nosztalgia az anyanyelv iránt. Egészen addig, amíg az anyanyelv helyet nem szorít magának az agyukban, persze mint származásnyelv, addig olyan furcsa kettős identitásuk van. Nagy nosztalgiájuk van tehát a magyar identitás iránt, de azért a domináns identitásuk az angol, vagy ahonnan érkeznek, más az amerikai, vagy a dél-amerikai identitás. Ahogy hozzáveszik a tudatos nyelvi, irodalmi, néphagyományból fakadó, a történelmi stb. kultúrát, onnantól kezdve kezd erősödni a származásnyelvi, ha úgy tetszik, „gyökér-identitás”. Ez egészen addig a pontig tud erősödni, hogy van aki, vissza se akar menni. Szerencsére ez a fajta, magyar nyelv nélküli magyar identitás a Kárpát-medencében még, úgy gondolom, hogy nem jelentős, bár már itt is megvannak sajnos ezek a tendenciák. Úgy értem, hogy az anyanyelvvesztés a diaszpórában, olyan helyeken, ahol a nyelvhatár nagyon-nagyon erős, és a magyarság a nyelvhatáron él, ahol valószínűleg még az oktatási rendszere sem olyan kiterjedt, mint mondjuk egy székelyföldi, háromszéki iskola-rendszer, ott ez a jelenség előbb-utóbb be fog következni.

2. Az Ön tapasztalata szerint Európában, napjainkban, hogyan viszonyulnak a kétnyelvűség, a soknyelvűség kérdéséhez?

Vannak országok, amelyek az Unió tagjai és vannak országok, amelyek kívül állnak ezen. Vannak olyan országok, amelyek anélkül elfogadják a

nyelvi pluralizmust, hogy bármiféle Chartát, vagy bármiféle nemzetközi dokumentumot aláírnának, és vannak olyanok, amelyek aláírják, de homlokegyenest mást csinálnak, mint amit aláírnak. Az Európai Uniónak az a vezéreszméje, hogy van nyelvi pluralizmus, ami az egyik legfontosabb értéke. Ez az elvek szintjén teljesen rendjén van, és működik. Az összes olyan határozat és javaslat, (mert ezek javaslatok, nem törvények), amely az Unió nyelvpolitikáját, ezt a nyelvi pluralizmust hangsúlyozza, elvi szinten többé-kevésbé rendben van. Azért itt is találunk szépséghibákat, például elismeri-e az adott ország, hogy az ő területén vannak kisebbségek, vagy nem ismeri el. Itt a franciákat szoktuk példaként említeni, de mondhatnám a magyarországi ruszinokat is, akikről nagyon hosszú ideig nem volt szabad beszélni. Őket besorolták a szlovák etnikai kategóriába. A '80-as években az, hogy Komlóska egy ruszin település, nem volt szabad kimondani, mert mi az, hogy ruszin. Az szlovák, és kész. Tehát, nálunk is van azért mit keresgélni, nem kell messzire menni, hogyha problémákat akarunk felmutatni. De vannak olyan országok, mint például Norvégia, vagy Svédország, vagy Finnország, ahol nagyon erőteljes a nyelvi pluralizmus hangsúlyozása. Az, hogy most ez mennyire pozitív, és mennyire nem, azt már így általában nagyon nehéz megmondani. Ha megnézzük Finnország nyelvpolitikáját, pl. Turkuban van 6% svéd, de általában egész Finnországban van 5% svéd kisebbség, de Turkuban, ahol 6%, mindent kiírnak svédül is. De Helsinki mellett van rengeteg kisebb svéd település, amelyeknek a svéd elnevezésének a feltüntetését csak az utóbbi két-három évben engedélyezték. Tehát vannak kirakat települések, mint pl. Porvoo, ami egy finn és svéd település. A buszon svédül is finnül is ki van írva, hogy Porvoo/Borgå. Az iskolákban példaszerűen tanítják a svéd nyelvet. Most ez ellen már láznak a finn diákok. Egyszerűen azért, mert azt mondják, ez nem elég hasznos, tanítsanak nekik valami hasznos nyelvet. Ez egy abszolút gesztus. Szoktunk arról beszélni, hogy a svédnek, mint regionális nyelvnek nagyon nagy szerepe van ott az északi területeken. Ez való igaz, de a finnek ennek ellenére is úgy érzik, hogy jobb lenne valami más nyelvet tanulni, vagy legalább ne kelljen belőle érettségizni. Ez az az eset, amikor az ország nyelvpolitikája és a beszélő közösség akarata nem teljesen találkozik. Ennek ellenére persze megtanulnak svédül, de nem használják. Ehhez az is hozzátartozik, hogy a svéd nyelvnek, Svédországnak a presztízse egészen a legutóbbi időkig nagyon magas volt, viszont mostanában úgy vettem észre (nagyon sokat voltam az utóbbi időben, Finnországban), hogy egyre emelkedik a finn nemzeti öntudat, egyre büszkébbek arra, hogy ők finnek, pedig ez nem volt mindig így, és most már nem olyan fontos a svéd nyelv. Tehát itt van egy nagyon érdekes kettősség. De említhetném akár Norvégiát is. Vannak azonban olyan helyek is, mint mondjuk Spanyolország, ahol

azt gondoltuk, hogy a katalán nyelvvel, kultúrával kapcsolatban most már minden rendben van, ott az autonómia. Nos, most a legutóbbi rendelkezések és állami intézkedések ennek kicsit ellent mondtak.

Az, hogy európai uniós országok hogyan viselkednek az egy nagyon érdekes dolog, mivel elvileg mindenki a nyelvi pluralizmus támogatója. Elvileg... Itt van például a Nyelvi Charta. A Nyelvi Charta aláírása egy gesztusértékű dolog, hiszen a Charta tulajdonképpen nem kötelezi semmire az országokat. Van egy analógia ezzel kapcsolatosan. Az első világháború után a Saint-Germain-i kisebbségvédelmi megállapodásban volt egy kimondottan nyelvpolitikai blokk is. Az egyes országok nyilatkoztak arról, hogy ők bizony nem fogják korlátozni a területükre került nemzeti kisebbségek anyanyelvhasználatát, az oktatáshoz való jogát, az egyházi szertartás nyelvének használatát. Ez nemzetközi szinten teljesen rendben volt, csak amikor leért az egyes országok szintjére, pl. az akkori Csehszlovákia szintjére, valahonnan előkerült egy 20%-os minimum, ami alatt nem jár semmi. Ez nincs benne a nemzetközi egyezményekben. Meg kell nézni a Chartát, abban sincs benne. Itt nincsenek százalékok, mégis az országok pusztán gazdasági szempontból, de feltételezhetjük, hogy politikai okokból is – bizonyos százalékokat határoznak meg. Hogy ezek a százalékok mennyire jogosak, mennyire nem, nagymértékben függenek attól, hogy az egyes országoknak milyen a gazdasági vitalitása. Ha egy nagyon gazdag országot nézünk, Finnország manapság például ilyen, ő megengedheti magának azt a luxust, hogy kis létszámú kisebbségi osztályokat működtessen. Igaz, az is nagyon fontos, hogy Svédország erősen segíti a finnországi művelődést. Ott nem kérdés az, ami nálunk viszont igen, hogy hány könyvet tudunk küldeni ide vagy oda, hány ösztöndíjat adunk évente. A svédek számára ez egy magától értetődő dolog. Ha a mi kis régióinkat nézzük, ezt a kelet-közép-európai, Kárpát-medencei régiót, akkor bizony azt látjuk, hogy ha egy backamadarasi kisiskola azt mondja, elrongyolódtak a kötelező olvasmányai, és szeretne kérni tíz Egri csillagokat, nyolc darab Toldit, adunk. Igen ám, de ez csak egy iskola, ennek még talán tudnak adni, de ha ugyanabból a megyéből még nyolc-tíz iskola jelentkezik, akkor már baj van, akkor már elfogynak az ajándékozható, főlöszleges példányok. Románia pedig nem arról volt híres eddig, hogy támogatná a kisebbségi igényeket. Visszatérve az eredeti kérdéshez, hogy hogyan viszonyulnak a soknyelvűséghez, hát leginkább azt lehet mondani, hogy ki nyíltabban, ki pedig hallgatólagosan mégiscsak az asszimilációra játszik, mindazok ellenére, hogy aláírják ezeket a nemzetközi szerződéseket. Most az, hogy ez miért van így, és hogy van, mindig meg kell nézni az adott országot. Magyarországon, főleg Trianon óta, mindig igyekeztünk példát mutatni a szomszédainknak. De ne titkoljuk el, itt is volt egy olyan időszak, '45 után egészen 1962-ig, amikor

nem voltak iskoláik a magyarországi kisebbségeknek. Kimaradtak generációk az anyanyelvű identitás intézményes fejlesztéséből. Ki az óvodából maradt ki, mert az nagyon-nagyon hosszú ideig nem volt, ki pedig egyáltalán csak olyan szintű oktatásban részesült, amiről egy erdélyi magyar, valószínűleg el sem tudja képzelni, hogy ő olyanban részesüljön. Képzeli, hogy mondjuk Kovásznán a magyar nyelvet csak, mint nyelvvórát tartják meg, beszélnek egy kicsit az irodalomról, a népről, de a diák minden egyéb tantárgyat értelemszerűen a többség nyelvén fog tanulni, mert a saját nyelvén már nem képes rá. És ide jutottak el a magyarországi nemzetiségek. A nyelvüknek nulla volt a társadalmi hasznossága, és tulajdonképpen most is, amikor mindent aláírunk, van nemzetiségi törvényünk, tizenhárom etnikai kisebbségnek biztosítjuk elviekben az oktatást, azért megnézném, hogy hány darab örmény iskola van. Vagy ott vannak a görögök. A görög kisebbség, hát az egy nagyon-nagyon új kisebbség, őshonosnak is nagyon nehezen nevezhető, inkább gesztusértékűen az, de legyen. Olyan szinten olvadtak be, hogy Beloiannisznak igazán már nincs is értelme. Most már mindenki Iváncsának hívja, és alig találunk gyereket, aki ott fog tanulni. Olyan mértékű az asszimiláció, amiről a határon túli magyarok esetében nincsen szó, de azért ott is kongatják a vészharangot rendszeren. Nyelvi szempontból itt az a kérdés, hogy milyen típusú kétnyelvűség van. Ha ez egy additív jellegű kétnyelvűség, egy hozzáadó típusú, az az, amikor az én anyanyelvemnek is megvan az értéke, megvan a presztízse, megvan a használati köre, meg a másoknak is. Sőt, általában van egy harmadik nyelv, itt Európában nyilvánvalóan ez az angol, aminek szintén megvan a használati köre, a presztízse – valószínűleg szívesen tanulják is a diákok –, de ez egy különálló dolog egy kétnyelvű ember esetében, vagy egy olyan helyen felnőtt esetében, aki kisebbségben élt, az pl. angol egy külön kategóriát jelent. A magyarországi kisebbségek esetében egy felcserélő kétnyelvűségről beszélhetünk, egy olyan mértékű nyelvvesztésről, ami azt gondolom, már nagyon nehezen visszafordítható. Most az, hogy hogyan lehetne lassítani, visszafordítani ezeket a folyamatokat, hát, ha a többség is megtanulná a kisebbség nyelvét. Mi például fel vagyunk háborodva, ha Beregszászban bemegy a hivatalba az ember, és ott, ugye, deklarálja a törvény, hogy ő magyarul ügyintézhethet, ám, nincsen magyar nyelvű nyomtatvány. Miért nincs? Mert nem tetszettek megcsinálni. Tehát azt ne várjuk a többségeiktől, hogy majd elkészítik helyettünk az anyanyelvű nyomtatványokat. Meg kell csinálni, és el kell indítani, hogy bekerüljön a köztudatba, el kell fogadtatni, vagy legalább kétnyelvű nyomtatványokat kell készíteni. Pl. egy magyarországi szlovák, vagy egy szerb bemegy ide az óbudai önkormányzathoz, merthogy itt is élnek szórványosan kisebbségek, persze leginkább németek. Ha akár németül szeretne ügyintézni, és bemegy az okmányirodába,

azért megnézem, hogy hány olyan ügyintézőt talál, aki neki, nem irodalmi német nyelven, hanem az ő sváb dialektusában tud segíteni. Merthogy az irodalmi németet Mariska néni nem fogja már megtanulni, és nem is tudja. Inkább magyarul beszél. Ilyen problémák adódnak nálunk is, holott senki sem mondhatja, hogy Magyarország elnyomja a nemzetiségeit. De függetlenül attól, hogy az állam biztosítja papíron ezeket a jogokat, a lényeg, hogy a gyakorlatban hogy néznek ki. Ez a de jure de facto kettősség nagyon erőteljesen jelen van nálunk is.

Nagyon régóta szorgalmazom azt a dolgot, hogy a többség is tanuljon valamilyen kisebbségi nyelvet. Igaz, hogy mindig valami megfogható célnak is kell lennie, meg persze, hogy hasznos legyen. Ha egy többségi ember megtanulja a kisebbség nyelvét, megismeri a kultúráját, történelmet, nagyon sok mindent meg tud magyarázni magának, hogy mi miért van. Bele tudja élni magát egy kicsit a másik lelki világába. Amikor pl. meghozzák azokat a kisebbségi oktatási- és nyelvtörvényeket, amelyek meglehetősen, diszkriminatív jellegűek, akkor sem fekete és fehér a kép, van egy kettősség a politika és a mindennapok igénye között. Például egy üzletember, vagy olyanok, akiknek regionális kapcsolatai vannak Magyarországgal, pl. a szlovák, a román, elmegy egy nyelviskolába és beiratkozik magyart tanulni függetlenül attól, hogy az állama éppen egy durva asszimilációs intézkedést hozott. Magyarországon sajnos alig van érdeklődés a környező országok nyelveit tanító tanfolyamok iránt, amiket pl. a Szlovák Intézet, Román Intézet meghirdetnek. Nagyon lelkesek az emberek egy ideig, aztán kikopnak. Sokkal rosszabb a helyzet, mint a magyar nyelv tanításában. Nagyon érdekes, hogy milyen kettősség van ebben a dologban.

3. Miért gondolja, hogy a kelet-közép-európai országok kisebbségi oktatása számára a regionalitás lehet a kivezető út?

Éppen a presztízsemelkedés miatt gondolom. Ha gyermekemet egy olyan iskolába iratom, ahol az angol és a német mellett harmadik nyelvként (választható idegen nyelvként) megtanulhatja, mondjuk, a szlovákot, román, ukránt, nyilvánvalóan az adott régióknak megfelelő nyelvet, ez akár egy kitörési lehetőség a munkanélküliségből. Nyilvánvaló, hogy előbb-utóbb a gazdasági kapcsolatok fel fognak gerjeszteni egy olyan igényt, hogy határmenti vegyes vállalatok jönnek létre – már most is vannak szép számmal, vagy éppen külföldi tulajdonú vállalatok települnek ide-oda. Mennyire jó dolog, hogy vannak olyan emberek, akiket helyben lehet alkalmazni, azért mert tudják a nyelvet. Például egy idegen nyelvű levelezőnek nagyon nagy szerepe lehet, hogyha ő például Miskolcon él, és megtanult valamikor szlovákul, vagy ukránul. Ő egy kíváncsi alkalmazott lesz annak a külföldi cégnek a munkaerő piacán, amelyik oda fog települni. Ezért gondolom,

hogy ezek fontos dolgok, ugyanígy a másik oldalon is, pl. egy felvidéki magyar iskolában lehetséges, hogy be fog iratkozni, reálisan nézve a dolgot, mondjuk egy vegyes házasságból született gyerek (persze ezeknek a gyerekek nagy része most még inkább szlovák vagy román iskolákban köt ki). Ebbe természetesen nagyon erősen belejátszik az, hogy itt élsz, itt akarsz boldogulni, ugye, anyád vagy apád ukrán, horvát, szlovák vagy román, neked itt van a helyzeti előnyöd, te már kétnyelvű gyerekként szocializálódtál, hát akkor inkább a többség nyelvén tanulj, a magyart meg majd megtanulod, olvasol, meg nézed majd a magyar tévét. Így éppen az identitással lesz gond előbb-utóbb. Nem biztos, hogy az övével, de az ő gyerekével már biztos. Viszont az elképzelhető, ha van ennek hasznossága, akkor a vegyes anyanyelvű szülők is meggondolják azt, ha nem is minden esetben, de mondjuk úgy 20%-os reális esélyt el tudok képzelni akkor, ha ez a regionalitás erősödik, akkor lehet, hogy ő is az ottani magyar iskolába fogja adni a gyerekét, és nem a szlovákba, az ukránba. Lehet, hogy az a gyerek nem egy professzor-alkat, lehet, hogy ő egy középfokú végzettségű valaki lesz, na most, lehet, hogy nagyobb esélyei vannak, hogyha odatelepi mondjuk valamelyik magyar cég, akkor ő magyarul tud munkát végezni, ugyanakkor szót ért a helyiekkel is, és így mindjárt előnye van a munkaerő piacon.

4. Ön szerint van-e elvi korlátja annak, hogy európai szinten mennyi és milyen részfunkciót rendelnek a kisebbségi nyelveknek?

Elvileg nincs korlátja. Ha megnézzük a nemzetközi ajánlásokat, dokumentumokat, amelyeket különböző grémiumok hoznak, és előbb-utóbb minden ország csatlakozik hozzá, vagy önként, vagy kényszer hatására, ez tudjuk, bizonyos következményekkel jár, tehát elvi akadálya nincsen. Pontosan azért nincsen, mert az Uniónak ez az alapelve, az az alappillér, hogy mi egy multikulturális, többnyelvű Európát képzelünk el, ahol ugye a nyelvek egyenlőek, de tudjuk, hogy azért egyenlőek között azért vannak egyenlőbbek. Elvileg annak, hogy a kisebbségi nyelveknek legyen funkciójuk a többségi országokban, semmi nemzetközi jogi akadálya nincsen. Általában a gyakorlatban van akadálya, amikor már lejut egy lentebbi szintre. Amikor már nem az elvek, hanem a gazdasági tényezők döntenek, pl. mennyibe kerül fenntartani egy nemzetiségi iskolát, mennyibe kerül kiképezni egy olyan tanári gárdát, amelyik képes arra, hogy tanítson, mert őket persze nem Magyarországon képzik, meg Szlovénia nemzetiségi nyelvi tanárait nem Szlovéniában képzik, hanem az anyanyelvi kultúrát hordozó országban. Tudjuk, hogy ez drága dolog. Egy kicsit kockázatos, amolyan bölcsész-becslés, de valószínűleg a többre kerül, mint az orvosi egyetemen a másfél millió tandíj félévente, mert kosztot, kvártélyt és teljes képzést kell adni. Meg aztán, ha komolyan vesszük a jogokat, akkor a kisebbségnek

nemcsak tanárookra, hanem jogászokra, orvosokra, állatorvosokra, politikusokra, közigazgatási szakemberekre is szükségük lehet. Ezért jó, hogyha van a szülőföldön arra lehetőség, pl. a magyar kisebbség fiataljai a Selye Egyetemen Komáromban, Erdélyben Kolozsvárt, vagy a Sapientia Egyetemen, és úgy néz ki, hogy Eszéken is talán meggyökeresedik valami, de van a Vajdaságban is. (És ne feledkezzünk meg a beregszászi II. Rákóczi Ferenc Főiskoláról sem.) Szlovéniában már nem ilyen egyszerű a helyzet. Ott a nyelvcseré már olyan fokot kezd ölteni, hogy azt a néhány gyereket, akit tényleg képezni akarnak, megpróbálják Szombathelyen taníttatni. Mi viszonylag jól állunk leginkább a nemzetiségi óvodapedagógus, tanító és tanárképzés dolgában, de a többi területről jobb, ha nem beszélünk, ott számunkra is csak a szomszédos országok egyetemei adhatnak segítséget (feltéve, hogy van olyan igényük a magyarországi kisebbségeknek, hogy mérnököknek, orvosnak tanuljanak).

5. Melyek a legfontosabb jegyei a jól kidolgozott kisebbségi nyelvpolitikai irányvonalnak (language policy)?

Itt több területre is kell gondolnunk. Egyik a közigazgatás, a másik az oktatás, és a harmadik terület, ami eddig nem jelent meg, mert ez a nemzetközi dokumentumokban sem jelenik meg, a kollektív jog. Eddig egyéni jogként tekintenek minden esetben a kisebbségi anyanyelvhasználatra. Kollektív jellegűek ezek a jogok, de ha egy jogászt megkérdez, vagy Szalayné Sándor Erzsébet tanulmányait elolvassa, vagy Andrássy Györgynek a műveit, akkor kiderül, hogy itt nem erről van szó. Ez elég nehéz dolog. Ha kimondom azt, hogy kollektív jog, akkor innentől kezdve nincs apelláta, ha kollektív jog, akkor, ha két gyermek van, annak a kettőnek is biztosítani kell az oktatást, méghozzá a teljes rendszerű oktatást. De Magyarországon erre nagyon minimális esély van, és az az igazság, hogy most már az utóbbi két évtizedben Svédországban sincs. Svédországot szokták ugyanis említeni a kollektív jog kapcsán, hogy ott, kollektív jogokat adnak, akár a bevándoroltaknak is. Ez egy külön kategória egyébként, és azért különleges, mert a bevándoroltra nem vonatkozik semmi, csak az őshonos kisebbségre. Az, hogy kit ismer el őshonosnak, azt már az adott ország saját törvénye szabályozza. Arról nincs nemzetközi dokumentum, hogy neked köteletség elismerni x, y kisebbséget. Az adott ország dönti el, hogy igen, vagy nem, és majd kidolgoznak egy olyan kritériumrendszert, hogy a lehetőleg a legkevesebb más etnikumot kelljen elismerni kisebbségként.

Tehát visszatérve, ez az a három terület, ahol szerintem a fő csapást végig kell gondolni. Milyen szintű iskolákra van szükség, ott az anyanyelvűségnek hogyan kell megjelennie, vagy hogyan célszerű. Ennek kapcsán rengeteg pszichológiai vizsgálat is van arra vonatkozóan, hogy az első négy

osztályban döntően anyanyelven kell tanítani. Viszont, ha azt akarom, hogy az a gyerek jól érezze magát az adott társadalomban, ahol él, akkor bizony a többségi nyelvet jól kellene tanítani, nem úgy, ahogy most, hanem környezeti nyelvként. Támaszkodva jónéhány dologban arra, amit a gyerek tud, de nem feltételezni, hogy ez az anyanyelvűekkel egy szinten van. Annak a nyelvnek, kultúrának a szépségeit kellene megismertetni. Ha kedvet csinálnak a többségi nyelvhez és kultúrához, és nem azt erősítik, hogy te most kényszerből benne élsz egy kétnyelvűségi helyzetben, akkor valószínűleg a kisebbség számára is az additív kétnyelvűség lesz majd a követendő út. Ez a nyelvpolitikának az egyik kulcskérdése, azt el kell érni, hogy ez a bizonyos additív kétnyelvűség legyen a beszélő közösség számára a kívánatos. Ehhez kell megadni azokat a fogódzókat a kisebbségnek, amiknek a segítségével ezt el fogja érni. Itt lehet beszélni, megint a nyelvpolitikáról, amit valakik mindig irányítanak. Na most, ki irányít? Ez mindig függ attól, hogy éppen milyen párt van hatalmon a többségi rendszerben. Az a párt hogyan viszonyul az adott kisebbségekhez, és persze azt is számításba kell venni, hogy a kisebbségek sem egységesek. Kivel áll szóba az adott kormányzat, annak mi a saját politikája, annak mi a saját nyelvpolitikája, mert neki is lehet nyelvpolitikája. Az más kérdés, hogy ezt mennyire tudja érvényesíteni. Az egyik a hatalom birtokában van, a másik meg egy megtúrt szereplő a hatalmi gépezetben. Az, hogy megtúrt, vagy támogatott, vagy éppen tiltott kisebbség, az mindig attól függ, hogy milyen szelek fújdognak. Pl. Románia nagyon jó példa erre: az RMDSZ szerepe megkérdőjelezhetetlen, vitathatatlan érdemei voltak a Ceausescu rezsim bukása után, aztán volt egy olyan időszak, amikor az RMDSZ-ről hallani sem lehetett, aztán belső átalakulások történtek, voltak belső széthúzások, átrendeződések, más szervezetek is alakultak. Nyilvánvalóan mindenkinek megvan a saját elképzelése. Amikor hatalomba kerül, figyelembe veszik belpolitikai és külpolitikai tényezőként is, onnantól lehet beszélni politikáról, sőt akár még kisebbségi nyelv- és oktatáspolitikáról is. Mert nekem, mint kisebbségnek, hiába van politikám, a kutya nem fogja megkérdezni, mit gondolok x-, y-ról, ha egy olyan társaságot képviselek, aki nem focizik a politikai pályán. Közigazgatás. Mi az, amit el kellene, vagy el lehet érni. Szorgalmazni kéne a kétnyelvű hivatalnokok alkalmazását, de kétnyelvű hivatalnok önmagától nem lesz. A kisebbségnek így azt kell elérnie, hogy a saját csoportjából legyen olyan ember, aki azokon a területeken, ahol ő jelen van, mondjuk a Mezőségen, ahol elég sok vegyes lakosságú terület van, mindig legyen valaki az ottani önkormányzatnál, polgármesteri hivatalban, rendőrségen, akivel lehet anyanyelven ügyintézni. Ez a kisebbség felelőssége, ez a kisebbség politikája, hogy mindig legyen olyan ember, akit pont ez a politika fog ösztönözni arra, hogy menjen rendőrné, hogy ő meg menjen tűzoltónak, ő meg mentőnek.

6. *Lehet-e azt mondani, hogy az európai szinten a nyelvhasználatra vonatkozó törvényeket ma már differenciáltan hozzák meg?*

Erről korábban már beszéltünk. Vannak a nemzetközi dokumentumok, amit idővel azért csak aláírnak, viszont, hogy ezek mikor és hogyan jelennek meg az egyes országok szintjén, mindig attól függ, hogy éppen milyen párt, milyen koalíció van hatalmon. Hiába hoznak meg egy törvényt a kisebbségekkel kapcsolatosan a Charta elfogadása után, ha éppen azt a koalíciót legközelebb leváltja az ország, és akkor borulhat az egész rendszer, mert az újak felülírják azt, amit az elődeik ezzel kapcsolatban mondtak. Ez tehát függ attól, hogy milyen párt van hatalmon, és attól is, hogy milyen az adott ország gazdasági helyzete. Ha a gazdasági helyzet labilis, a kisebbség kiszolgáltatott, ha súlyos gazdasági problémák vannak, pl. magas a munkanélküliség, akkor nagyon könnyű elővenni a kisebbségi problémát, mint ahogy ezt már évtizedek óta tapasztaljuk. Vagyis, igen, jó lenne, ha differenciáltan hoznák meg ezeket a törvényeket. Lehetne egy általános, mindenkire nézve kötelező (és szankcionálható) szintje, ami független az előbb mondott helyzetektől, egy maximális, kisebbség- és nyelvtámogató program, illetve egy minimális program, amelyeknek az elemeiből minden ország kiválaszthatná az ízlésének, hagyományainak és jogrendjének megfelelő csomagot.

7. *A nyelvi tervezés folyamatában melyek azok a nehézségek, amivel egy kormány szembesül?*

Az egyik a gazdasági nehézség, a másik kisebbség-többség együttélésének a hagyományai, az, hogy mennyire toleránsak egymással. Ez általában a gyakorlatban úgy néz ki, legalábbis ahol én jártam, vegyes lakosságú területeken, a hagyomány az volt, hogy ők toleránsak voltak egymással, és általában olyan helyeken kerültek konfliktushelyzetbe, ahova betelepítették a többséget. Ott nem érezték magukat biztonságban, márpedig, a biztonság és a magabiztosság egy nagyon fontos tényező. Mert ha az ember nem érzi magát biztonságban, akkor agresszív lesz, és megpróbálja a másikkal szemben az hatalmát állandóan hangsúlyozni, érvényesíteni, legyen ez akár egy futballmeccs, vagy egy önkormányzati ülés.

8. *Francois Grin megfogalmazásában, közgazdaságtani perspektívában a nyelvnek kétféle értéke van: piaci és nem piaci. Mennyiben játszik ez szerepet a nyelvpolitikai irányvonalak (language policy) kidolgozásában?*

Ha a regionális politikát sikerül egy kicsit jobban megerősítenie Magyarországnak, meg a szomszédoknak is, akkor valószínűleg a nyelveknek, és itt nemcsak a magyarra gondolok, hanem a szlovákra, románra, ukránra stb.,

azoknak a nyelveknek a másik országban elfoglalt piaci értéke is sokkal magasabb lesz a jelenleginél.

9. Milyen szempontok szerint lehetne egy gyakorlatba ültetett nyelvpolitikai irányvonal hatékonyságát felmérni, kiértékelni?

Ha az elterjesztés, az elfogadottság eléri azt a kívánt szintet, amit az adott nyelvi tervezők kiróttak a számára, tehát hogyha az nem egy bizonytalan tényező az oktatásban, és nem függ attól, hogy most az ország gazdasági helyzete milyen. Tehát nem fognak becsukni egy iskolát, mert nincs rá pénze az önkormányzatnak, hanem az önkormányzatnak mindig van pénze rá, hogy ezt fenntartsa, amíg igény van rá. Ez egy nagyon fontos tényező. Nagyon fontos tényező az is, hogy a beszélő közösség akarja megtartani a nyelvet. Itt nemcsak kívülről, de belülről is akarni kell. Hogyha a beszélő közösségben elég erős, akár az anyanyelvhez, akár a két nyelvhez való kötődés, és mindkettőt értéként tudja kezelni, használati értéke van mind a kettőnek, akkor valószínűleg ezzel nem lesz probléma. Tehát az, aki kétnyelvű területen él, additív kétnyelvűségben éljen, és ne felcserélő kétnyelvűséget válasszon. Ez lenne a fő cél. A hatékonyság mértéke lehet az, hogy egy adott közösség a kétnyelvűség milyen állapotában van, pl. anyanyelv-domináns, vagy többségi nyelv-domináns kétnyelvűség jellemzi. Milyen mértékben adják át az anyanyelvet a szülők, segítséget kapnak-e az oktatási rendszerben ehhez, és kialakul-e az újabb additív kétnyelvűsége, vagy éppen a nyelvsere felé tartanak és ez mikor fog bekövetkezni. Kutatások folynak arra vonatkozóan hogy erősödik-e a felcserélő kétnyelvűség, vagy inkább az additív kétnyelvűséget választja a közösség. Mivel most csak beszélgetünk, általánosságban azt mondanám, hogy az első, sajnos anyanyelv-romláshoz vezet. Ha egy másik nyelvet, kultúrát, a szomszédomét, meg azokat, akik hatalmon vannak, meg kell tanulni, és a kisebbség felfogja annak az értékét, ráadásul olyan módszerekkel tanítják, hogy a gyerekek örömmel tanulja, sikeres lesz a kétnyelvűség, és gazdagítja a beszélők személyiségét. De tudjuk, hogy most nem örömmel tanulja a gyermek, mert nem jól tanítják. Több mint 80 évük volt a környező országoknak arra, hogy kitalálják, hogyan kéne ezt csinálni, hogyan lehetne a gyerekeket jól tanítani. Semmit nem látok ebből. Egyedüli olyan kezdeményezések, ahol valami elkezdődött, a régi Jugoszlávia két tagállama, a mai Szlovénia és a szerbiai Vajdaság. De az „Jugoszláviának” volt köszönhető, a jugoszláv nyelvpolitikának, nemzetiségi politikának volt köszönhető, ahol a szerbek a magyart környezeti nyelvként tanulták. Tehát volt valami hagyomány, és ezért a magyaroknak is másképp tanították a szerbet, szemben a mostanival. Tavalay a Márton Áron Szakkollégiumban tartottam nyelvpolitika órát, hihetetlen érdekes dolgokat hoztak a diákok, a mostani gyakorlatról,

hogy például miért nem tanulunk meg mi magyarok Szerbiában szerbül. Elfelejtettek valamit, hisz ott volt egy jó hagyomány, valami elindult, és aztán lesöpörték az asztalról. Sajnos a délszláv háború nem tett jót ennek a dolognak. A szlovéniai kétnyelvű oktatást is ma már sok (és jogos) kritikával illetik a szakemberek, de a nyolcvanas évek elején Magyarországról – a felszínen – úgy látszott, hogy ez az igazi demokratikus oktatás: minden tanórán párhuzamosan jelen van mindkét nyelv. A buktatókat persze csak akkor lehetett látni, amikor közelebb mentünk a tűzhöz.

10. A nyelvi sokszínűség mennyiben jó az üzleti életnek napjainkban?

Erről is szó esett korábban. Van az üzleti életnek két fontos nyelvi szereplője, az angol és a német Attól függ persze, hogy milyen típusú vállalkozásról van szó, és ott milyen közvetítő nyelveket alkalmaznak, hol van az anyavállalat. A multinacionális cégeknél úgy tapasztalom, hogy a német, vagy az angol a döntő nyelv, és ezen kívül persze célszerű, hogy legalább túlélő szinten megtanulják az adott országnak a nyelvét. Az pl., hogy a környező szomszédok üzletemberei megtanulnak néhány szót egymás nyelvében, annak gesztusértékű jelentősége van. Nem abban van az elsődleges hasznossága, hogy egy szerződést az ember megért, vagy nem ért azon a másik nyelven. Vagy fontos-e egy román üzletembernek, hogy az a román szerződés elkészüljön magyarul, és ő azt megértse. Erre kellene azok az emberek, akik a második vonalban vannak. Mondjuk egy olyan erdélyi fiatal, aki nagyon jól tud románul. A fentebb említett gesztusok sokszor az üzleti sikert rejtik magukban. Pusztán az a tény, hogy ő románul szólt hozzá, ő szlovákul szólt hozzám, vagy éppen magyarul, ez nagyon sok sikerrel járhat, és csökkentheti a térségre változó erősséggel, de mégis állandóan jellemző etnikai feszültségeket, amelyek sokszor nyelvi agresszióban öltenek testet

Simon Réka Zsuzsanna

„Önmagában a kisebbségi nyelven történő oktatás nem hátráltatja a többségi nyelv elsajátítását” Interjú Papp Z. Attilával

„The minority language education itself doesn’t hinder the acquisition of the majority language”

1. Napjainkban az oktatás minőségének kérdését vizsgálva, milyen oktatáspolitikai modellekről beszélhetünk az EU tagállamokban?

Fontos tudni, hogy oktatás alatt itt mit értünk, közoktatásról, vagy felsőoktatásról van-e szó. Az oktatás minőségi kérdéseit tekintve, ha felsőoktatásra gondolunk, az meglehetősen jól intézményesült. Nagyon sok olyan nemzetközi intézmény van, ami az oktatás minőségének kérdéseivel foglalkozik, az egész felsőoktatási, egyetemi térséggel. Ez a része nemzetközi szinten is intézményesült. A közoktatásban tudomásom szerint annyira nem, de az, hogy a közoktatásban is minőségbiztosítási rendszereket kell létrehozni, ez szinte minden országban létezik. Ezeken belül az is lényeges, milyen oktatáspolitikai modellekkel függhetnek össze. Ilyen jellegű tipológiát most nem tudok ismertetni. Azt tudom elmondani, amire én gondolok, vagy amit ismerek. Az egyik fontos tényező az oktatás minősége szempontjából, hogy az oktatási rendszer mennyire centralizált, vagy decentralizált, milyen mértékben kapcsolódik a helyi közösséghez a közoktatási rendszer. Az önkormányzatoknak milyen szerepük van, vagy nincs, mint pl. a magyar oktatásban, szemben a románnal, ahol a tanfelügyelőségeknek ilyen-olyan szerepük van. Általában a trend az, hogy az alsóbb szintekre viszik az irányítást, vagy a döntéshozatali szintet, de megmaradnak olyan köztes intézmények, mint pl. Nagy-Britanniában, ahol az oktatás minőségét valamilyen szinten kordában tartják.

Magyarország kapcsán azt szokták mondani, hogy az a baj, hogy felszámolták a tanfelügyelőségeket, és nincsen egy ilyen jellegű külső értékelés. Ennek több oka van. Újabban, deklarációk szintjén szó van arról, hogy ez változni fog. Romániában van tanfelügyelőség, ami az említett külső értékelést kellene hogy ellássa, de amennyire én tudom, ezt a szerepét nem igazán tölti be. Inkább egy adminisztratív szerepet tölt be, ami nem tekinthető igazi értékelésnek.

Mindezzel párhuzamosan a centralizáció, decentralizáció kapcsán az is lényeges, hogy hogyan működik a finanszírozás. Itt újra különböző mo-

delleket lehet megemlíteni: az iskolák költségvetése a központból, a centrumból kap-e pénzt, vagy sem, illetve milyen mértékben támogatja csak a helyi közösség az oktatási intézményt. Ez a normatív rendszer létezik-e, vagy nem létezik. Ezekbe a dimenziókba helyezném el a kérdést. Erről még sokat lehetne beszélni, hisz pl. nem említettem azt, hogy a PISA eredmények alapján hogyan lehetne az országokat elhelyezni. A PISA eredmények alapján van egy északi, valamint egy déli vonulat. Az északi országok jobban teljesítenek, a déliek kevésbé jobbak. Ezen belül van ez a közép-európai régió, amely a szó szoros értelmében is közép, tehát középszintű: Magyarország, Csehország, Szlovákia, Ausztria, de vannak még az úgy mondott futottak még kategória, ide tartozik Románia, Szerbia, Bulgária. Ukrajnában nincs PISA.

Ilyen trendek vannak, ezeket is végig lehet gondolni minőségpolitikai szempontból. Ha a közoktatás célja, hogy bizonyos kompetenciák átmenjenek, akkor ebből a vizsgálatból is lehet látni, hogy ez Európában hogy és mint van.

2. Milyen eszközök szükségesek ezeknek az oktatáspolitikáknak a megvalósításához?

Általánosságban nézve, az a kérdés, hogy mit akarunk elérni az oktatási rendszerrel. Általában az oktatáspolitikai beavatkozásoknak két szintje van, vagy két módja, vagy két modellje. A kérdés az, hogy melyik szintet célozzuk meg. A központi szintről akarunk lemenni az alsóbb szintekre, vagy fordítva, tehát ez a bottom-up (lentől felfelé) vagy a top-down (felülről lefelé) típusú modell. Itt részben minden országnak megvan a maga hagyománya. Egy francia rendszerben a központ az, ami próbál folyamatokat generálni, mint mondjuk akár a román is, de vannak más beavatkozási módok, ahol az önkormányzatokat erősítik meg. Onnan az a kérdés, hogy ha az alsóbb szinteket megerősítik, az rendszerszintű hatást el tud-e érni. Ezek a főbb modellek léteznek. Egységes megoldás biztos, hogy nincsen. Én inkább úgy fogom fel – mint ami Magyarországon is látszik –, hogy egy ingamozgás van. Olyan oktatáspolitikai diskurzusok vannak, vagy akár kurzusok, amikor pl. a helyi szinteket akarják megerősíteni. A ’90-es évek legelején Magyarországon az önkormányzatok szabad kezét kaptak. Ma már ezt úgy értelmezik, hogy ez így nem jó, és most akkor a centrum akar beleszólni. Jelenleg Magyarországon a finanszírozást vissza akarják vinni a központi szintre. Tehát ennek egy ilyen ingamozgása van. Nem tudom, hogy melyik a jó megoldás, én köztes állapotokban gondolkodom. Centrum ide-vagy oda, de az iskolának mégis van egy környezete, van egy helyi közösség, ahol mozog, tehát a környezet valamilyen módon az iskola belső életébe bele kell, hogy szóljon, valami köze kell, hogy legyen

hozzá. Nyilván, mivel oktatási rendszerről van szó, ennek van egy lokalitás-on túlmutató kimenete (outputja). Ezek a szintek is úgymond valamilyen ellenőrzés alatt kell, hogy működjenek. Önmagában nem baj, hogy helyi szinten döntenek el sok dolgot. Azért az is lényeges, hogy tantervi szinten legyen egy nemzeti curriculum is, de létezzenek azok a mechanizmusok, eljárások is, amelyek olyan külső értékelést, támogató értékelést tesznek lehetővé, ami az iskolának ezt a két funkcióját, helyi világnak is részese legyen és hogy fölfele is, tehát, hogy vertikálisan is tudjon eredményeket elérni, segítse elérni.

3. *Ha meg kéne határozni mi is a nyelvpolitikai irányvonal (language policy), Ön hogyan határozná meg?*

Ezt röviden lehetne nyelvpolitikának is nevezni, tehát a politikát szakpolitikai értelemben. Olvastam nagyon vehemens cikket, ami a felsőoktatásról szól, és bizonyos nyelvészekre jellemző indulattal azt állítja, hogy ez az egész európai felsőoktatási térség gyakorlatilag csak az angol nyelvnek a gyarmatosító szándékát erősíti, sőt, az egész EU az angol nyelv gyarmatosításának egy eszköze, hiszen szinte minden lényeges dokumentum, még akkor is, ha több nyelven van, mindig angolul születik. Felsőoktatási nyelvi halált vizionálnak, azt, hogy az angol minden nyelvet lesöpör. Én ezzel nem értek egyet. Azt gondolom, hogy a felsőoktatás, vagy akár az egész oktatás is, tetszik, nem tetszik, nemzeti keretben működik, és az, hogy van egy nagyon szűk szelet, ami nemzetköziesedik, attól még nem gondolom azt, hogy ez a nemzetállamok nyelvén folyó oktatás halálát jelentené. A nemzetköziesedés az meglehetősen fontos, mert ez egy adok-kapok dolog. Te magad is bizonyos dokumentumokat angolul tudsz csak elérni, ami nem baj, hisz ha csak angolul van tanulmány az adott témához, akkor angolul kell elolvasni. Az a kérdés, hogy ezt követően ezeket hogyan adaptáljuk. A nemzetköziesedés szempontjából ezt nem tartom veszélyesnek. Az Erasmus, illetve mobilitási programok kapcsán sem gondolom azt, hogy ez kikezdené a nemzetállam nyelvén történő oktatást. Van szerencsém a közgazdasági egyetemen ismerni ilyen erasmusos hallgatókat, és nem úgy jelennek meg, mint akik csak angolul tudnának, és ezért lesöpörnének mindent.

A közoktatás szintjén a nyelvpolitikai irányvonal kapcsán az a kérdés, hogy most milyen országra gondolunk.

Mindenképpen abból kell kiindulni, ahol igény mutatkozik arra, hogy egy kisebbség a saját nyelvét használja az oktatásban, ott a többségi államnak kutya kötelessége, hogy ezt támogassa. Ezt bizonyos értelemben nemcsak az őshonos kisebbségekre, hanem a bevándorló kisebbségekre is értem, de nyilván, az is jogos elvárás a többségi állam részéről, hogy bizonyos nyelvi kompetenciákkal egy kisebbség tagjai is rendelkezzenek. És

nemcsak az állam szempontjából. S ha már ilyen közgazdasági szinteken gondolkodunk, az államnak azért érdeke, hogy a többségi nyelvet használják. Félretéve minden asszimilációs, kulturális, szimbolikus, etnikus dolgot, egyszerűen pénzügyi okokból, hiszen ha valaki nem beszéli az állam nyelvét, akkor elképzelhető, hogy a munkaerő piacon hátrányos helyzetbe kerül. Nagyobb valószínűséggel lehet munkanélküli, és akkor azt majd az államnak kell eltartani. Ilyen szempontból, tehát gazdasági megfontolásból, az államnak némi érdeke fűződik a többségi nyelv használatához. Nyilván vannak kivételek. Ha egy társadalmon belül elképzelhető az, hogy vertikális kisebbségi életpályák jöjjenek létre, azaz, hogy egy kisebbséghez tartozó, akár régióhoz kötötten, vagy akár számbeli nagysága miatt, olyan kisebbségi pályán mozoghat, ami nem munkanélküliséghez vezet, ott nyilván az állam, ha megteremti ennek a feltételeit, vagy megteremti, vagy támogatja akár jogilag, vagy akár pénzügyileg, akkor ez a korábbi elvárás nem olyan élesen merül fel. Ha valaki pl. Csíkszeredában elvégez a Sapientian valamilyen szakot, és majd a környéken kap valamilyen munkát, akkor így elvan. Ha nem beszél jól románul, az elméletileg nem olyan nagy baj, hisz nincs is ráutalva, és akkor az államnak ez pénzügyileg nem gond.

Az államnak azért valamilyen szinten egyfajta multikulturalitást is fel kell vállalnia. A gond nem az szokott lenni, hogy ez jogilag megvan-e vagy nincs. Én nem is tudok olyan úgymond nemzetállamot, aki a Nyelvi Jogok Chartáját ne írta volna alá, vagy ne lennének meg azok a jogszabályok, amelyek ezt lehetővé teszik. A dolog alapvetően nem jogi kérdés, mert itt vannak nemzetközi szerződések, hanem hogy ez konkrétan hogyan néz ki a valóságban. Visszatérve, úgy gondolom, hogy egy nemzetállamnak a multikulturalitást fel kell vállalnia, mert ha egy közösség intézményesítve is meg akarja élni, használni akarja nyelvét, akkor ezt bizonyos értelemben kell támogatni. Erre klasszikus példa, hogy a svédországi bevándorlóknál, azon ritka kivételek közé tartozik, ahol lehetővé teszik, hogy a hivatásos oktatási rendszeren belül, ha van 5 vagy adott számú személy, aki nem svéd, és szeretné a saját nyelvét a képzésben használni, akkor ezt megtehesse. Ezt általában a migránsokkal kapcsolatosan az Nyugat-európai országok nem szokták lehetővé tenni, de Svédországban ez lehetséges.

4. *Melyek a leglényegesebb jegyei egy jól kidolgozott language policy-nak?*

A korábbiakból kiindulva, pontokba szedve, az egyik az, hogy a jogi háttér meglegyen. Legyenek meg azok a tényleges szándékok, amelyek ezeket a jogi háttereket életbe ültetik. Ha olyan kisebbségekről van szó, akiknek van anyaországa, akkor ezeket meg kell erősíteni kétoldalú szerződésekkel, és nem csak szerződésekkel, hanem ehhez kapcsolódó szakmai, nyelvpolitikai, revitalizációt erősítő tényleges programokat. Nyilván ez csak ak-

kor él, ha a nyelvpolitikai szándék nem áll meg az iskolánál, a kisebbségi személy tudja ezt a munkaerőpiacon, a közigazgatásban használni. Legyen lehetőség kiélni ezt a nyelvi jogot, ha ezt egy nemzeti kisebbség, közösség fontosnak tartja. Kissé sarkítva, az európai országok jogilag általában jól állnak, ám a jogalkalmazás nem mindig sikeres, mert ez függ az aktuálpolitikától, és ez aktuális kormánytöbbségek vagy szeretik, vagy nem a nyelvi jogok életbe ültetését. Erre nagyon látványos példa, ami a kárpátaljai magyar oktatással zajlik. Ukrajnában ez az egész nyelvi kérdés, még ha Magyarországról úgy is tűnik, abszolút nem a magyarokról szól. Ukrajnában egy jelentős számú oroszajkú kisebbség él, és az, hogy a magyarok Kárpátalján tanulhatnak-e magyarul vagy sem, nagyon gyakran azon múlik, hogy az aktuális és elég gyakran változó, és eléggé labilis ukrán kormány az oroszbarát vagy nem oroszbarát. Ha oroszbarát, akkor a jogi keretet úgy módosítja, a nyelvhasználat alkalmazásába olyan könnyítéseket visz be, ami a nagyszámú orosz kisebbségnek kedvezzen. Mivel egy országról van szó, ez a magyar nyelvoktatásnak is hátszelet ad. Ha pedig olyan van, mint pl. amilyen volt Timosenko idejében, akkor az ukrán nemzeti identitás megerősítésére koncentrálnak, és ez bizonyos értelemben csorbitja, nemcsak a magyar, hanem alapvetően az orosz kisebbségnek is a nyelvi jogait. Mindezzel párhuzamosan Ukrajnának vannak vonatkozó nemzetközi szerződésai, a Nyelvi Jogok Chartájában is mindenféle dolgot vállalt, csakhogy az alkalmazás ilyen értelemben aktuálpolitika-függő.

5. Az európai gyakorlatban a language policy kidolgozásában mennyire fontos a külső teljesítmény, belső eredményesség, hatékonyság kérdése?

Amit mondani fogok, részben válasz a kérdésre. Megkockázatom, a nyelvpolitikai tervezés nem biztos, hogy köszönő viszonyban van az iskola külső teljesítményével, vagy a hatékonyság, az eredményesség kérdésével. Ezt azért mondom, mert nemrégiben intenzívebben nézegettem, írtam is erről, itt-ott elmondtam, hogy a PISA eredményeket meg lehet nézni nyelvi szempontból is. A 2006-os mérések alapján ezt megnéztem sok ország vonatkozásában is. Mindenféle összefüggést lehet találni. Az alkalmazott kérdőívben van egy olyan kérdés, hogy Ön otthon a teszt nyelvétől, vagy az állam nyelvétől, eltérő nyelvet beszél-e. Az eredményeket ennek függvényében is meg lehet nézni. Az összes ország vonatkozásában, de az EU-országok vonatkozásában, beleértve az ajnározott Finnországot is, az a trend, hogy azok, akik az otthonukban nem az államnyelvet beszélnek, azoknak az iskolai teljesítménye gyengébb. Itt még nem tudjuk, hogy maga a képzés nyelve milyen volt, az nem mindig derül ki, mert nem minden országban vannak ilyen adatok, de ezt trendként meg

lehet állapítani. Nyilvánvalóan a nyugat-európaiak esetében zömében arról van szó, hogy a bevándorlók iskolai teljesítménye, de nem csak, mert Finnország esetében megnéztem, hogy a svédországi finneknek sem jobb az eredménye, hanem gyengébb az eredménye. Megnéztem a kárpát-medencei helyzetet is, Romániában, Szerbiában ez a trend visszaköszön. Ha összességében nézzük, akkor például Romániában a magyarok iskolai teljesítménye a kompetenciaméréseken gyengébb, mint a románoké. Ezt nem szeretik elhinni, mindenféle védekező mechanizmusok indulnak be: hogy ezek a tesztek milyenek, mit mérnek, milyen nyelven voltak kitöltve stb.. Kedvencem az a védekező kérdés: „Milyen iskolákban voltak a tesztek kitöltve? Bizonyára nem voltak a mi nagy hírű középiskoláinkban.” Szlovákiában más a helyzet, mert ott részletesen megvannak az adatok, az, hogy magyar nyelven tanul a diák, illetve nem magyar nyelven tanul, de otthonában magyarul beszél. Látszik például, hogy ott nagyon nem maradnak el a szlovákoktól, és a szövegértésben a magyar iskolák jobbak is, mint a szlovákok. E téma részletesebb vizsgálatának lehetősége benne rejlik a nemzetközi vizsgálatban, azonban nem találtam olyan anyagot, ami ezzel foglalkozna. Egyetlenegy volt, ami néhány ország bevándorlójának az iskolai teljesítményét nézegette, de ott sem ez a nyelvi kérdés volt a központban. Erre gondolva mondtam azt, hogy a nyelvpolitika és az iskolai eredményesség ilyen értelemben nincs összefüggésben, hiszen akik a nyelvpolitikában gondolkodnak, azok valószínűleg ezekkel az adatokkal nem foglalkoznak. És fordítva is érvényes, mert a nemzetközi kérdőíven sem jelent meg 2006-ig a képzés nyelve, csak a 2009-es PISA vizsgálatban találunk kérdéseket a nyelvvel kapcsolatosan

Ha nyelvpolitikai dolgokkal foglalkoznánk, a kisebbségi oktatásban, valami olyasmit készítenénk, mint a magyarországi kompetenciamérés. Jó lenne tudni például intézményi szinten, a kisebbségi, magyar nyelven oktató iskolák hogyan teljesítenek, és ezen ismeretek birtokában lehetne különféle kisebbségi iskolafejlesztések is elindítani. Ilyen szakmai szándékot azonban az anyaország részéről nem igazán látok, a határon túli magyar oktatáspolitikai gondolkodás pedig még nem látta be ennek szükségességét, noha az adott országok jogszabályai valójában lehetővé teszik e mérések elindítását, kiteljesítését. (ld. például az új román oktatási jogszabályt). Az Egyesült Államokban elég sok tanulmány foglalkozik az iskolai teljesítmények etnikai vonatkozásával, de ott sem mindig a nyelv van a központban, mert ott elintézik azzal, hogy a feketék olyanok, amilyenek, és a spanyolokról mindig tudjuk, hogy gyengébben teljesítenek. De hogy ez miért van, és hogy hogyan lehetne ezen nyelvpolitikai eszközökkel változtatni már ritkábban tematizálódik. Inkább az etnikai háttérrel szokták szerepeltetni, mint a magyarázó erőt.

6. Ön szerint mi határozza meg, hogy a többségi állam mennyi tőkét fektet a kisebbség anyanyelvoktatásába?

Ez egy érdekes kérdés. Itt is mindenféle modellek vannak. Pl. Románia ilyen szempontból a felsőoktatásba, de most már úgy tudom, hogy a közoktatásban is valamilyen szinten elterjedt, anyagilag alapvetően sokat fektet, mert ott van egy bizonyos kettes szorzó. Lehet, hogy ez valamikor régebben is így volt, de másképp volt ez közgazdaságilag. Amióta néhány éve áttértek Romániában a normatív finanszírozásra, azóta létezik ez a kettes szorzó. Minden szaknak van egy adott szorzója, pl. a művészeti képzéseknek nagyobb szorzója van. Magyarországon 3-as szorzója van, de pl. Romániában a filmes képzésnek 8-as szorzója van. Ott erre még rátevédik az, hogy a magyar nyelvű képzéseknél van még egy plusz 2-es szorzó. A pedagógusképzés a sztenderd egyes, az olcsó képzések a pedagógia, szociológia, közgazdaságtan, mert különösebb laboratóriumi felszereltség nem kell. Egy átlag, román nyelven történő pedagógus-, vagy közgazdász képzés x pénzbe kerül, és ami magyar nyelven zajlik az szorozva kettővel. Valami hasonló indult el a közoktatásban is, 2005-ben vagy 2006-ban volt kb. 8 ún. pilot-megye, akik először vállalták a finanszírozási rendszer alkalmazását; Románia tehát ilyen szempontból jól áll, mert pl. Észtországban, ahol nagyszámú orosz kisebbség is van, ezt a szorzót egy-két éve emelték fel, talán 1.3-ra, és ott már emiatt is gondok voltak, az észtek felháborodtak. Romániában azt, hogy ez egy kétszeres szorzó, teljesen természetesnek veszik a magyarok is és a románok is. De itt újra az a történet állt be, hogy van a jogszabály, és van az alkalmazása. A Babes-Bolyai Tudományegyetemen belül az az általános visszatérő gond, hogy hiába létezik ez a szorzó, a pénzek belső elosztása már átláthatatlan, abba már a magyarok nem tudnak beleszólni. Amikor az önálló egyetemekről, karokról mennek a viták, alapvetően ezek hátterében jórészt egy ilyen közgazdasági tényező is áll, még akkor is, ha ezt nem hangsúlyozzák ki. Akik benne vannak a rendszerbe, azok tudják. Ha van ez a jogi keret, a jogi kerethez egy oktatási intézmény, ráadásul egy felsőoktatási intézmény alkalmazkodik. Ilyen értelemben a magyar nyelvű felsőoktatási képzésnek a kibővítése, vagy expanziója az azért is volt lehetséges, mert az intézménynek, a Babes-Bolyai Tudományegyetemnek érdeke volt, hogy minél több nem román nyelvű képzést indítson, hiszen ez plusz pénz hozott. Intézményen belül döntik el, hogy az elosztás, hogy történjen. Van egy ilyen vonatkozása az expanciónak. Ez megint felsőoktatás, de a nyelvi dolgok és a finanszírozás szempontjából nagyon fontos a Sapientia Egyetem esete, aminek ugyancsak van egy pénzügyileg ki nem beszélt része, ugyanis a román államnak érdekében áll az, hogy a Sapientia működjön, minél jobban működjön, minél több hallgatója legyen. Ez az intézmény a támogatást nem a román állam-

tól, hanem a magyar állam költségvetéséből kapja. Erről nyilvánosan nem szoktak beszélni, de annak az összegnek, ami Magyarországról megy a Sapientia-ra, az intézmény fenntartására, ha csak a bérköltségeket nézzük, 30%-40%-a az adóba megy el. Azt a másfél milliárd, vagy két milliárd forintot, mindig úgy kell végig gondolni, hogy ez a román államnak nagyon jól jön, hisz ingyen kap minden évben, mondjuk 500 millió forintot, úgy, hogy ezért semmit nem csinált, csak megengedte, hogy működjön a magyar nyelvű Sapientia Egyetem. Ilyen szempontból érdeke a román államnak, hogy ez a rendszer fennálljon. Ez az összeg egy ország költségvetése szempontjából nem nagy, de azért ez egy jó kis összeg, hisz ebből a pénzből ő el tud tartani egy-két kisebb román egyetemet.

Hogy mi határozza meg a többségi állam mennyi tőkét fektet a kisebbség anyanyelvoktatásába? Hát, nyilván még az aktuálpolitika. Ha egy olyan kormány van hatalmon, amelyik kevésbé tolerálja a kisebbségi nyelven történő oktatást, akkor megpróbálja csorbítani ezeket a pénzügyi felteteleket.

7. Ön szerint a kisebbségi nyelven történő oktatás elősegíti, vagy hátráltatja a többségi nyelv elsajátítását?

Ez egy nagyon erdélyi kérdés. Önmagában a kisebbségi nyelven történő oktatás nem hátráltatja a többségi nyelv elsajátítását. Ugyanakkor azt is hozzáteszem, hogy a többségi nyelv elsajátítása tetszik, nem tetszik, az nem csak az iskolán múlik. Lehet egy nagyon jó román nyelvtanár pl. a Székelyföldön, de ha kimész a városba és nem használod a nyelvet, akkor a többségi nyelvet nem lehet jól elsajátítani. Saját példamból is tudom, míg a Székelyföldön éltem, az érettségiig, úgy ahogy, tudtam románul, hiszen nem tudom hány évig tanították. De a nyelvet, akkor tanultam meg igazán, amikor román nyelvű közegbe kerültem, pl. a katonaságnál, illetve román nyelvű egyetemeken. Azt, hogy nem tanultam meg 18 éves koromig tökéletesen, azt nem az iskola rovására írom, hanem a közeg olyan volt, nem használtam. Ennek ellenére, rossz román nyelvtanáraim voltak, de ha jók lettek volna, akkor sem biztos jobban beszéltem volna akkor a nyelvet.

8. Ha a kisebbség anyanyelvoktatásáról beszélünk, mit gondol, mennyire elegendőek manapság a morális érvek a többség meggyőzésére?

Azt gondolom, hogy nem elég a morális érv, és mint minden érvelésnél, jó az, ha olyan érvrendszert építünk fel, ami a másinak az érkei megerősítését sugallja, vagy éppen arra épít. Ha lehet úgy tálalni ezt az egész dolgot, hogy ez a másik félnek, akár pénzügyileg, vagy valamilyen szempontból jó, akkor az csak jót tesz az ügynek. A morális érvelés gyakran átcsap érzelmi érvelésbe, és ez nem mindig hatékony. Minden érvelésre érvényes:

nem árt, ha minél több érvet fel tudunk hozni és érdekeltté tenni azt, akit meg akarunk győzni.

9. Változott-e Európában a kisebbségi anyanyelvoktatáshoz fűződő viszony az elmúlt egy-két évtizedben?

Hogy Európában változott-e, sajnos ezt így én nem tudom megítélni, ezt így nem ismerem. A Kárpát-medencében, vagy a környékbeli országokban mindenképpen változott, hiszen a jogi feltételek is könnyítették a változást. Az államnak azért pénzügyi érdekei is fűződnek ehhez két szempontból. Egyrészt az nem jó, ha tökéletes kisebbségi nyelven beszélő munkanélkülieket termelnek, a másik, az új finanszírozási móddal gyakorlatilag az állam is profitálhat, ha kisebbségi nyelven történő oktatás létezik. A szomszédos országokban mindenképpen változott, de hogy most Spanyolországban változott-e vagy nem, azt én így nem tudom megítélni. Az tény, hogy ott is a katalánok egyre nagyobb autonómiát kaptak az elmúlt tizenöt évben. Ilyen szempontból ott is az anyanyelvoktatás kibővíthetett, de ez megint egy felemás helyzet, mert kérdés, hogy mennyire kisebbségi anyanyelvoktatás az, ami egy olyan régióban zajlik, ahol a katalán az egy többségi nyelv. Ezzel párhuzamosan a nyelvi törésvonalak továbbra is ott vannak. Belgiumon belül a flamand, vallón és van egy pici rész, ahol a német kisebbség él, különbözőségek pont úgy vannak, csak az megint egy másik helyzet, mert ott akkor melyik a többség. Az ország háromnyelvű, vagy éppen ott van Svájc is, ami többnyelvű. Amit többé-kevésbé ismerek, vagy több szempontból kutattam, az a határon túli magyar kisebbség esetében egy ilyen bővülés mindenképpen tapasztalható. Statisztikailag is ki lehetett mutatni, hogy – a csökkenő demográfiai trendek mellett – a beiskolázások szintjén is nőttek az arányok. A '90-es évek elején a magyar nemzetiségűeknek Romániában nem egészen a fele tanult a középiskolákban magyarul. Ez 2002/2003 körül már olyan 75% volt, tehát ilyen értelemben van elmozdulás, és ez nyilván úgy volt lehetséges, hogy a többség által teremtetett jogi keret is lehetővé tette.

10. A nyelvi sokszínűség mennyiben jó az üzleti életnek napjainkban?

Szerintem biztos, hogy jó. A nyelvi sokszínűséget én úgy értelmezem, hogy legyen egy lingua franca, legyen egy angol, és ezen túlmenően az jó, ha soknyelvű piacokon lehet mozogni. Vannak olyan készletek pl., hogy a többséget megtanítani kisebbségi nyelvekre, és ezt legtöbbször üzleti alapon lehet megcsinálni. Pl. üzleti magyart tanítani románoknak. Ha nemzetközi piacokban gondolkodunk, akkor az angol megkerülhetetlen, de ezzel párhuzamosan szerintem egy más nyelv ismerete az azt is jelenti, minél több nyelvet ismersz, annál több üzletben vehetsz részt. Ez még mond-

juk a magyar nyelven belül is érvényes, erről Kontra Miklós tudna többet mondani. Én azt szoktam mondani, hogy többféle magyar nyelvet ismerek, a székelyt, vagy a kolozsvárit, vagy a felvidékit stb. Az interkulturális kapcsolatok egy nyelven belül is fontosak lehetnek. Ha valaki elmegy kutatni a Vajdaságba, és nem tudja, hogy ott mit jelent a „község” szó, akkor gondjai lehetnek. A község jelentése nem az, mint itt Magyarországon, vagy Romániában, ott a járást jelenti. Kell ismernünk ezeket a helyi sajátosságokat is, ha ki akarunk lépni a saját világunkból. De kisebbségi és üzleti szempontból óhatatlanul fontos a többségi nyelvnek az elsajátítása. Nemrégiben volt egy kutatásunk, amelyben a román kulturális és gazdasági elitet vizsgáltuk. Visszaköszönt az, hogy a gazdasági elit román kompetenciák szintjén jobban áll, mint a kulturális elit.

MŰHELY

Kacsinkó Adrián Gábor

A csereháti ruszinok nyomában

On the trail of the Ruthenes in the Cserehát region

The Rusyns his ancestors lived beyond Carpathians, on today's West Ukraine's area and from diverse elements (Celtic, Germanic, Nomad and Slav) they took shape for the Rus called folk, the name of which is borne proudly until today. The XIV. century began for the red-Russian in a hundred called Rusyns his wandering into historical Hungary's northeast counties, but in bigger masses the from XV. century was beginning and the XVIII. century the wandering was in a hundred. The XVIII. century happened in a hundred the Rusyns his settlement the Hungarian waste act into localities of Cserehát. Settled onto Cserehát Rusyns wooden churches were built up, then stone churches and several Greek Catholic parishes were created. The Rusyns of Cserehát they mixed with Slovaks many times during the XVII-XIX. centuries, then the from a XIX. century's second party their majority became Hungarian. In Abaújszolnok, in Abod, in Gadna, in Irota, in Kány, in Rakaca and in Viszló a XX. century's their language was spoken yet on end.

A ruszinok eredete

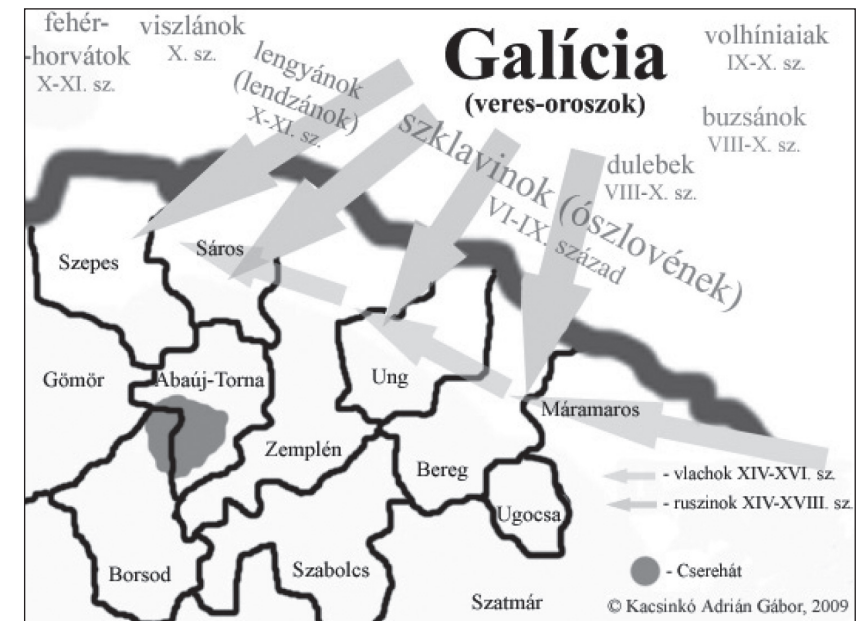
A ruszinok, a keleti szláv nép legnyugatibb ága, azaz köztes szláv nép. Az Északkeleti-Kárpátokban, a nyugati és keleti kultúra találkozási zónájában, Lengyelország, Szlovákia, Ukrajna és Románia határai között fekszik a ruszin lakta terület. Legnagyobb számban Kárpátalján élnek. Az anyaföldön kívül Magyarország északkeleti részén, a Felvidéken (szlovákiai Eperjes és Kassa területén), a Szerémségben (Horvátország) és a Vajdaságban (Szerbia) is vannak „ruszin szigetek”, azaz ruszin lakta szórvány területek. Ezen kívül a ruszin kisebbségek megtalálhatók még Európa több országában, Kanadában, Ausztráliában és az Egyesült Államokban is.¹

A ruszinok mai hazája, az Északkeleti-Kárpátok gerince és mindkét oldala, az úgynevezett „gyepüelvén” a honfoglalás idejében a régészet mai adatai szerint még lakatlan volt.²

¹ Hattinger-Klebasz Gábor: A ruszinok. In: Tanulmányok a magyarországi bolgár, görög, lengyel, örmény, ruszin nemzetiség néprajzából. 1. /sorozatszerk. Eperjessy Ernő. Budapest, 1996. 167.

² Kobály József: A mai Kárpátalja területének népei a középkorban. In: Tiszán innen... : társadalomtudományi tanulmányok. / összeáll. Csernicskó István. Ungvár, 1997. 25.

A ruszinok őshazája az Északkeleti-Kárpátoktól fölfelé eső, szláv őshaza – a Kárpátok és a Balti-tenger, illetve az Elba és a Dnyeper között – nyugati határa, a történelmi Galícia, illetve Volhínia és Podólia volt. Ezen a területen különböző ókori népek (kelták, basztarnák, karpok, dákok, szkíták, gótok, gepidák, rómaiak stb.) éltek, akiknek egyrésze itt maradt és a V-VI. században beolvadtak a Dnyeszter, Bug és Visztula folyók menti keleti szláv népségbe (szklavinok, dulebek, volhíniaiak, buzsánok). Majd a X. századtól kezdve egységes rusz néppé váltak és a Kijevi Rusz Nagyfejedelemségben, illetve a Halics-Volhíniai Fejedelemségben laktak. A XI. században a Kijevi Rusz elfoglalta Przemysl várost és annak környékét (mai Délkelet-Lengyelország), ez a terület a Halics-Volhíniai Fejedelemséghez tartozott. Az ottmaradt nyugati szlávok (lengyánok, viszlánok, valószínű fehér horvátok) is ruszokká váltak. Majd a XIV.-XVIII. században idegen hatalmak beavatkozásai miatt az egységes rusz vagy orosz népnevet elvesztette és abból többféle népnév keletkezett: nagyorosz (mai Oroszország), kisorosz (mai Kelet-Ukrajna), fehérorosz (mai Fehéroroszország), fekete-orosz (mai Délnyugat-Fehéroroszország) és veres-orosz (mai Nyugat-Ukrajna, azaz történelmi Galícia). A XIX. század második felében a keleti szlávok lakta területen egyre gyakrabban kezdték használni nagyorosz helyett az orosz, kisorosz helyett az ukránt, valamint a fehér-

1.) A ruszin nép alakulása és bevándorlások

és fekete-orosz helyett a fehéroroszt, valamint a lengyel fennhatósághoz tartozó Galíciában veres-orosznak nevezték az egyik keleti szláv népet. A magyarországi ruszinok őseinek nevezzük, a Veres-Ruszból, más néven Galíciából letelepült ruténeket.

A ruszinok ősei a XIII. századtól kezdve a tatárjárás, és a halicsi bojárok egymás közötti viszálykodása következtében, nem egységesen, hanem különböző időkben vándoroltak be Galíciából, Volhíniából és Podóliából a történelmi Magyarország legészakibb vármegyéibe. Legtöbbjük a soltészek és kenézek hívására, földműves munkára szükséges birtokokra, kisebb részük pedig egyenként vagy családként szökve, lopakodva jöttek be a Kárpátok sűrű erdőségeibe és azok irtása után, a XIV. században már léteztek a ruszin falvak is. Az ide letelepült ruszinok (nagyobbrészt jobbágyok) és a XIV. – XVI. század között a Balkánról származó vlach pásztrok, hamarosan beolvadtak a ruszin népbe. A ruszinokat nagyobb tömegekben a XV.-XVII. században telepítették ide a birtokosok, de a vándorlás még a XVIII. században is tartott.

A pusztuló Cserehát

Cserehátnak az Észak-Magyarországon, a Bódva és a Hernád folyók, valamint a magyar-szlovák határ közötti cseres tölgyesekről nevezett kies dombvidéki kistájat nevezzük. Ehhez a tájhoz mintegy 89 település tartozik. Ebből 62 település a Belső-Cserehát nevezetű térségen fekszik. Az általam kiszámolt 27 görög katolikus ruszinvonatkozású település – Garadna kivételével – mind a Belső-Csereháton található.³

A Cserehát máig büszke lehet a múltjára, mert e területen egykor Abaúj, Borsod és Torna vármegyék is osztoztak, sőt gazdag történelmi múlttal is rendelkezik. Cserehát lakossága a XIV. század végétől a XVII. század végéig egészében magyar volt, nemesek és jobbágyok egyaránt. A híres Rákóczi család egyik fészke volt a Csereháton, ahol 1517-ben Rákóczi Zsigmond és Ferenc vásárolta meg Felsővadászt és annak környékét is.⁴

Az 1526. évi mohácsi vész után a török veszedelem elérte a csereháti magyar lakta településeket is. Ott sem kímélték, többször kifosztották és magas adóztatásra kényszerítették őket. Ezért a lakosok többsége elmenekült az erdőkbe vagy az északabbra fekvő vármegyékbe. Az ott maradt

2.) A csereháti ruszinvonatkozású települések

lakosok nem bírták fizetni a sok adót, emiatt számos magyart fogságba vitték és végül pusztává tették a falvakat. 1548-ban Debréte, Rakaca, Viszló, 1554-ben Szakácsi, 1576-ban Abod, 1629-ben Nyésta, 1640-ben Kék (Baktakék), 1647-ben Irota, 1673-ban Gagyapáti és sok más település is lakatlan, pusztá volt. Abaúj vármegye 1640. július 9-én „könnyes sóhajokkal” írta Esterházy Miklós nádornak, hogy az egri törökök rácsaptak a gagyí völgyre, s itt Alsó- és Felső-Gagyot, Ketyét és Baktát (Baktakék) kegyetlenül elhamvasztották és néptelenné tették.⁵

A lakosság csak kis hányada élte túl a török pusztítást. A Rákóczi szabadságharc (1704-11) és az ezt követő pestisjárvány pedig a Cserehát

³ Csereháti Településszövetség, <http://www.cserehat.com/index.php?m=lehatarolas> 2009.11.09. 22:00

⁴ Kisfalusi János: A szép Cserehát. h.n., 2002. 29-36

⁵ Paládi-Kovács Attila: Ukrán szórványok a 18 – 19. században Magyarország északkeleti részén. In: Népi kultúra – népi társadalom VII. Budapest, 1973. 332-333. Vö: Kisfalusi János: A szép Cserehát. h.n., 2002. 15-64

lakosságát csaknem teljesen kiirtotta. Van egy írásos emlék arról, hogy 1710-ben a fekete halál következtében elpusztult Abod lakossága, csak egy kántor és egy Imolyás nevű kutya maradt életben. Erről emlékezik az írás: „Hét sírt ástak egyszerre az abodi temetőben. A meszesi paphoz temetésre hívó küldönc azzal jött vissza, hogy ő kegyelme is haldoklik... Az anyák sikoltozva dobták el karjaikból a szoptatós gyerekeket, ha érezték a halálos kórt. A gyermek ráhúzta szülőjére a ház ajtaját és ott hagyta. Némelyik ember a kertben a szilvafa alatt dőlt el. Aki még, bezárkózott a házba, de ők sem menekültek.”⁶

A katasztrófák után a földek gazdát cseréltek és az új földesurak a magyarok után ruszinokat és tótokat is hívtak a birtokukra.

Betelepítések a Cserehátra

Van egy írásos dokumentum – de nem bizonyított – a legkorábbi ruszin betelepülőkről, akik 1697-ben beköltöztek a Cserehátra (Rakaca és Viszló).⁷ Abodra pedig 1711-ben, akik Felső-Abaúj, Sáros és Szepes vármegyéből jöttek be.⁸

Az 1715. évi összeírásban 28 csereháti településből 15 lakatlan, pusztá és elhagyott, vagyis nem szerepelt, úgymint: Alsógagy, Gagyapáti, Büttös, Pusztaradvány, Monaj, Hernádszölled (ma Hernádvécse), Gadna, Abaújlak, Galvács, Kány, Tornabarakony, Szárazkék (Kéty, ma Baktakék), Homrogd, Szanticska (ma Abaújlak). A kilenc lakott helységben magyar nevű (Nyésta, Selyeb, Debréte, Pamlény, Tornaszentjakab, Irota, Rakacszend, Garadna és Felsővadász), és négy magyar-szláv nevű vegyes (Abaújszolnok, Abod, Rakaca és Viszló) család élt, Perecsén pedig tiszta szlávok, valószínűleg tótok.⁹

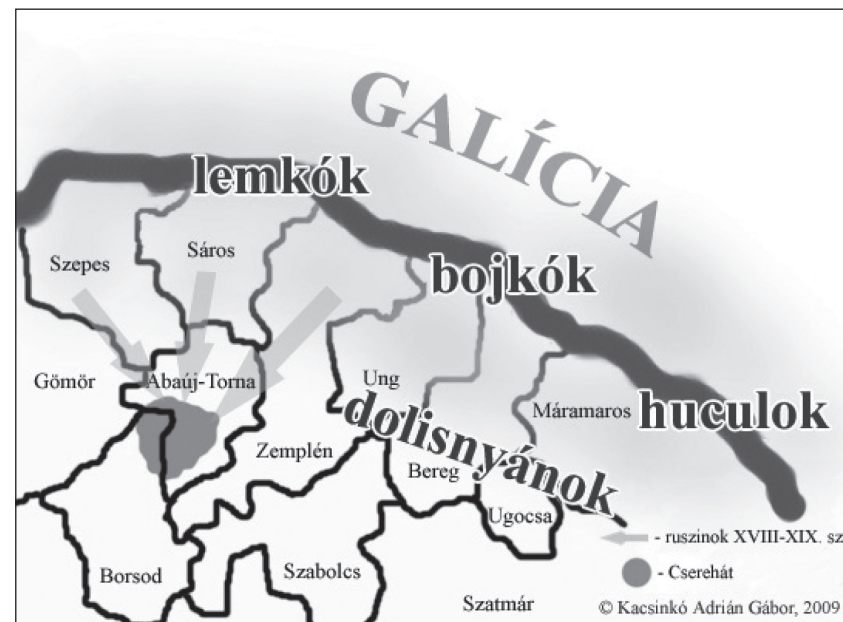
1720-ban is sok lakatlan település volt, mint 1715-ben (Abaújlak, Alsógagy, Büttös, Gagyapáti, Galvács, Hernádszölled, Homrogd, Kány, Monaj, Pusztaradvány, Tornabarakony, Szárazkék, Szanticska). Gadna 1720-ban már lakottá vált, az új magyar és szláv nevű betelepülőkkel.

⁶ Hornyák Gyula: Galvács és a Rakaca-tó környéke. Galvács, 2003. 131

⁷ Veres László: Borsod megye etnikai arculatának változásai a 18. század első felében. In: Kunt Ernő, Szabadfalvi József, Viga Gyula (szerk.): Interetnikus kapcsolatok Északkelet-Magyarországon. Miskolc, 1984. 32.

⁸ Pesty Frigyes: Borsod vármegye leírása 1864-ben. Miskolc, 1988. 20.

⁹ H. Németh István (szerk.): Az 1715. évi országos összeírás. Budapest, 2004. (Elektronikus dokumentum, DVD)

3.) Ruszin betelepítések Cserehátra XVIII-XIX. század között

A néhány lakott településen 1715 – 1720 között történt változás. Felsővadász, Tornaszentjakabon és Nyéstan magyar nevű családok éltek. Rakacán és Viszlón a magyar nevű családok nem költöztek el, csak néhány szláv nevű távozott, de újabb szláv nevű családok települtek be. Abodról csak néhányan vándoroltak ki, de többen jöttek be. Abaújszolnok a lakossága teljesen felcserélődött és az új szláv betelepülők többsége Gömör, Sáros, Szepes és Zemplén megyékből valóak.¹⁰

A fent említett szláv betelepülőkről nem lehet eldönteni, hogy ruszinok, szlovákok vagy magyarok, mert sokszor előfordult, hogy a ruszinok és szlovákok átvették a magyarok nevét, illetve fordítva is előfordult.

Az észak-keleti vármegyék (Sáros, Szepes, Abaúj, Gömör, Zemplén) hegyi lakóinak adott 3-5 évi adómentességnek köszönhetően, számos ruszin paraszt is elhagyta régi lakóhelyét és új lakóhelyül a csereháti pusztát vagy egy csekély számú helységet választott.¹¹ A Cserehátra való első nagymérvű ruszináramlás 1730-40 között történt. Ekkor ülték meg Abaújszolnok, Felsőgagy, Gadna, Gagyapáti, Hernádszölled (ma Hernádvécse),

¹⁰ Az 1720-as összeírás (Törzsszáma: N 79, 3131-3132 és 3194 mikrofilmek), Magyar Országos Levéltár.

¹¹ Dobány Zoltán: A Cserehát történeti földrajza (18-20. század). Nyíregyháza, 1999. 33

Kány, Kétty (ma Baktakék) Perecse községeket teljes egészében.¹² Majd a XVIII. század közepe táján is érkeztek Felsővadász, Monaj, Selyeb, Gagyapáti, Homrogd falvakba, Pusztaradványba pedig a század végén.¹³ Több faluba tótok és ruszinok vegyesen települtek (ilyen volt pl. Kány, Rakacaszend). A római katolikus vallású tótokkal népesítették be Abaújdevesert, Bódvárakót, Fancsalt, Keresztétét és szepességi evangélikus tótokkal pedig Beret helységet.¹⁴

A XVIII. század közepén a cserehádi ruszinok egy része mucsonyakkal, görömbölyiekkel, szögediekkel, emődiekkel együtt el is vándorolt délebbi területre, a messzi Bácskába. Bácskeresztúr 1745-56-ban, Kocura 1763-67-ben, pedig a XVIII. század végén népesült be a Szerémség és Szlavónia néhány helysége. Máig is élnek itt ruszinok, a nyelvük és irodalmuk is létezik. A bács-szerémi családnevekben fellelhető néhány cserehádi falu neve ez azt bizonyítja, hogy honnan származnak: Abodi (Abod), Bodvai (Bódva), Edelinszki (Edelény), Viszlavszki (Viszló) stb.¹⁵

Az 1746. évi hivatalos egyházlátogatási jegyzőkönyvek adatai szerint az egykori pusztatelepülések közül teljes mértékben ruszin-tót településé vált Galvács. Szakácsiban „*lakói magyarul és ruszinul beszélnek, de a magyar van túlsúlyban*”, ruszinok 6 házban laktak. Irota 28 lakóházából 14-ben laktak ruszinok. Abodon 248 lakosból 145 ruszin és 53 tót volt; Rakacaszenden a „*ruszinok vannak kisebbségben*”, 106 lakosból 30.¹⁶

A munkácsi görög katolikus püspökség lelkészsegeinek 1747. évi összeírása szerint Abaújszolnokon 19, Abodon 12, Büttösön 17, Felsővadászon 18, Gadnán 20, Garadnán 12, Kányban 14, Szárazkéken (Baktakék) 18, Rakacán 12, Viszlón 10 család élt. Ezen kívül még, mint filiális községekben is voltak görög katolikusok (Rakacaszend, Galvács, Ládbesenyő, Szakácsi, Tomor, Lak, Gagyapáti, Hernádszölled, Hernádvécse, Felsőnovaj, Selyeb, Alsógagy, Felsőgagy).¹⁷ 1747-ben kb. 200 ruszin család, azaz kb. 800-1200 fő élt Csereháton.

¹² Paládi-Kovács Attila: Kárpátukrán telepek Észak-Magyarországon. In: Kunt Ernő, Szabdfalvi József, Viga Gyula (szerk.): Interetnikus kapcsolatok Északkelet-Magyarországon. Miskolc, 1984. 131 és Rakaczky István (szerk.): A Cserehát turistakalauza. Miskolc, 1998. 251

¹³ Kisfalusi János: A szép Cserehát. h.n., 2002. 29-34 és Rakaczky István (szerk.): A Cserehát turistakalauza. Miskolc, 1998. 269

¹⁴ Dobány Zoltán: A Cserehát történeti földrajza (18-20. század). Nyíregyháza, 1999. 33

¹⁵ Zsíros Miron: Élő felföld I.: demográfiai-etnográfiai útleírás. Budapest, 1996.

¹⁶ Veres László: Adatok Borsod megye 18. század eleji újratelepülésének történetéhez. In: A Miskolci Herman Ottó Múzeum Közleményei XVII. Miskolc, 1978-79. 63.

¹⁷ Ember Győző (szerk.): A munkácsi görög katolikus püspökség lelkészsegeinek 1747. évi összeírása. Regnum: egyháztörténeti évkönyv 1944-46. VI. kötet. Budapest, 1947. 102-103.

1806-ban tiszta ruszin lakosú településsel is találkozhatunk a Csereháton. Ezek a következők: Alsógagy 249, Gagyapáti 135, Kány 400, Perecse 272, Pusztaradvány 177, Kétty (ma Baktakék) 260, Felsőgadna (ma Gadna) 487, Abaújszolnok 399, Abaújlak 151, Irota 376, Viszló 314 fő. Vegyes lakosú falvak: Büttös 268, Garadna 121, Felsővadász 538, Selyeb 355, Abod 548, Debréte 69, Pamlény 88, Homrogd 186, Monaj 124, Nyés-ta 140, Tornaszentjakab 95, Keresztéte 51, Galvács 190, Rakaca 637, Rakacaszend 176, Tornabarakony 144, Szanticska (ma Abaújlak) 45, Hernádszölled (ma Hernádvécsehez tartozik) 303. Tehát az összes cserehádi településen 5958 a ruszin nyelvű, 1529 a ruszin-magyar, 2604 a magyar és 123 a szlovák nyelvű prédikációt hallgatók száma. 417 jobbágy, 401 házas zsellér és 72 házatlan zsellér volt a ruszin nyelvűek között.

4.) A munkácsi görögkatolikus püspökség lelkészsegeinek 1806. évi összeírása¹⁸

1806 évben	Abaúj-Torna	Borsod	Cserehát
Görög katolikusok száma	19 602	10 035	10 326
Ruszin nyelvűek száma	11 874	5 605	5 958
Ruszin-magyar nyelvűek száma	1 155	1 310	1 529
Magyar nyelvűek száma	4 770	3 121	2 604
Magyar-szlovák nyelvűek száma	195	0	112
Szlovák nyelvűek száma	1 607	0	123

A XVIII. és XIX. század fordulóján a ruszinok többsége alsóbb rétegűekhez, a jobbágyokhoz tartozott. A jobbágyoknál jobb helyzetben voltak a házas és házatlan zsellérek. Majd különböző foglalkozások is létrejöttek: földművelő, házi cseléd, szolga, állandó napszámos. Ezek rétege egyre növekszik.¹⁹

1831. július és augusztus között nagy csapás sújtotta a Cserehátot is, a kolerajárvány. Az abodi görög katolikus egyházi halotti anyakönyv szerint: összesen 61 ember vesztette életét a járványban, ebből 49 abodi, 5 szendrői, 4 meszesi, 2 galvácsi és 1 szalonnai lakos volt. Név szerint: Olajos, Hronecz, Beresnyák, Drótos, Zoblik, Ilyasko, Misuka, Hotza, Kundrak, Gomolyás, Zubrik, Barva, Gadnai, Csontos, Dorogi, Dudits, Medve, Onder, Revák, Csorni, Kralik, Görög, Bacsó, Rebetsák és még sokan mások.²⁰

Fényes Elek az 1851. évi geográfiai szótárában írt a cserehádi ruszinlakta településekről, lakószámukról és a görög katolikus hívők lélekszámáról.

¹⁸ Udvari István (szerk.): A munkácsi görögkatolikus püspökség lelkészsegeinek 1806. évi összeírása. Nyíregyháza, 1990. 83, 86-88 és 101-102.

¹⁹ Rakaczky István (szerk.): A Cserehát turistakalauza. Miskolc, 1998. 71

²⁰ Abodi gk. egyházi halotti anyakönyv (1824-1895), filmszám: A 4606, Magyar Országos Levéltár.

ról. A korábbi, 1836-40-es évek közötti adat is van róluk, de az 1851-eshez képes nem nagy a változás. Fényes Elek ruszin „*orosz*” falunak nevezte Apáthit (ma Gagyapáti), Szolnokot (ma Abaújszolnok), Orosz-Gadnát (ma Gadna), Kányt, Barakonyt (ma Tornabarakony), Felsővadászt, Perecsét, Ujlakot (ma Abaújlak), Kéket (ma Baktakék) és Irotát. A magyarokkal együtt lakták Rakacán, Viszlón, Nyéstán, Homrodon, Garadnán, Büttösön, Alsógagyon, Monajon és Selyeben. Szanticskát (ma Abaújlak) tót, Hernádszölledet (ma Hernádvécse) pedig háromnemzetiségű „*magyar-orosz-tót*” községnek nevezte. Ebben az évben a 28 csereháti faluban a ruszinok száma összesen 7302 fő volt, az 1806-os évhez (7487 fő) képest nem sokat változott, de már lehet érezni, hogy kicsit csökkent a számuk. Viszont az összes csereháti görög katolikus hívek száma (10641 fő) a 45 évvel ezelőttihez képest kb. 300 lélekkel növekedett.²¹

Az abodi, gadnai, irotai és rakacai görög katolikus anyakönyvek-ből kiderült, hogy a XIX. század második felében is jöttek még ruszinok északi vármegyéből, sőt Galíciából is. Abodra és Rakacára Galíciából (7 családnév), Szepes (13), Sáros (8), Gömör (2) és Zemplén (3) megyéből vándoroltak ide. Szepes megyéből (3) még Gadnára és Irotára is. Gadnára legtöbben a felső-Abaúj megyéből (5). Bereg és Ung megyéből (3) pedig Rakacára és Homrodba. Szakácsi faluba Kaprally nevű személy Rákóc-ról, egy Pipoly nevű ember pedig Janokról Selyebre vándorolt. Egy Bazil nevű „*imigrans*” bevándorló volt Rakacán, nem tudni, honnan származott. Galvácsra pedig egy ismeretlen 30 év körüli koldusnő került Bártfáról. Ő 1854-ben meghalt.²² Más településeken is történtek bevándorlások.

Vannak írásos emlékek néhány településről, 1864-ből. Galvács: „... – helység alig 300. éves lehet – elnevezését bizonyos Gál bácsótul vette, ki az alsó felső vidéki tót bratinaival ide telepedet, és azolta tót nyelven lakói beszélnek 's tótok szokásait maiglan követnek – lakadálmi, Keresztelői 's hálotti alkalmával.”²³ Irota: „E községnek mindég Irota volt a neve, de a környékén lakó orosz tót ajkuak Irotyának is hívják.”²⁴ Rakaca: „... mikoriba 4ik Béla Magyar Király által behivot lengyel ország széleiről orosz hit: kik jelenleg Görög egy: Cath: s úgy azoknak származásából erednek.”; „... a lakosai jelenleg is orosz tót nyelven beszélnek.”²⁵

²¹ Fényes Elek: Magyarország geographiai szótára. Pest, 1851.

²² Görög katolikus egyházi anyakönyvek, filmszám: A 4606 (Abod), A 4621-A 4622 (Gadna), A 4669 (Rakaca), A 4632 (Irota). Magyar Országos Levéltár.

²³ Pesty Frigyes: Borsod vármegye leírása 1864-ben. Miskolc, 1988. 128.

²⁴ Uo. 392.

²⁵ Pesty Frigyes: Borsod vármegye leírása 1864-ben. Miskolc, 1988. 261.

1869-ben Kijevben már dühöngött a kolerajárvány és pár év múlva Galícián át Magyarországot is megtámadta, de legsúlyosabban az északi és északkeleti megyéket látogatta meg, beleértve Cserehátot is. Hazánkban hivatalos adatok szerint (Horvátország, Szlavónia és a korábbi Határőrvidék kivételével) január elejétől október végéig 433 295-en estek a járványba és ezek közül 183 549 meghalt.²⁶ Ősapám Kacsenko Mihály, abod-királykúti lakos is abban halt meg.

Az 1880. évi népszámlálás szerint Rakacán 684 lakosból 413, Kányon 285-ből 182 és Gadnán 382-ből 261 ruszin lakost számláltak.²⁷ 1851-hez képes elég szomorú képet mutat. A fent említett három településen görög katolikus ruszinok száma az összlakossághoz képest 20-27%-kal csökkent. Gadnán és Kányon 30-40%-kal fogyatkozott az összlakosság száma, valószínű, hogy a jobb megélhetés reményében sokan kivándoroltak a nagyobb számú helységekre, sőt a tengerentúlra is, de a csökkenés oka lehet az 1873. évi kolerajárvány is.

1896 táján Borovszky Samu a ruszinokat tótoknak nevezte és annak számarányát is feltüntette községenként. A népesség többségét képezték Gadnán (84%) és Kányon (250 lakos közül 170-en), Hernádszölleden és Viszlón. A lakosságnak mintegy fele volt: Abaújszolnok (43%), Abod, Irota, Rakaca. Kisebbségben éltek Perecsén (36%), Abaújlakon (1/3), Felsővadászon (1/4), Büttösön (15%) és Tornabarakonyban (12%). Kétyet (ma Baktakék) magyar ajkú, Alsógagy, Gagyapáti, Homrogd, Pusztaradvány és Selyeb községeket pedig magyar falunak nevezte.²⁸

Az 1910. évi népszámlálás kisebb ruszin csoportokat jelzett pl. Kányon (33 fő) és Perecsén (63 fő). Az 1920. évi népszámlálás viszont váratlanul több ruszint mutatott ki, mint az előzőek. Ugyanekkor Kányon a 211 lakosból 42 vallotta anyanyelvének a ruszint.²⁹

1918 decemberében a ruszin lakta részekből (Kárpátalja) megalakult a Ruszka Krajna nevű kormányzósági terület. A további Abaúj-Torna, Sá-

²⁶ A kholera elterjedése 1873-ban. Vasárnapi Ujság. 1874. márc. 8. XXI. évfolyam, 10. szám. 150.

²⁷ Paládi-Kovács Attila: Kárpátukrán telepek Észak-Magyarországon. In: Kunt Ernő, Szabadfalvi József, Viga Gyula (szerk.): Interetnikus kapcsolatok Északkelet-Magyarországon. Miskolc, 1984. 133

²⁸ Borovszky Samu: Magyarország vármegyéi és városai. Abaúj-Torna vármegye és Kassa. Budapest, 1896. Arcanum DVD könyvtár IV. (Elektronikus dokumentum) és Veres László: Borsod megye etnikai arculatának változásai a 18. század első felében. In: Kunt Ernő, Szabadfalvi József, Viga Gyula (szerk.): Interetnikus kapcsolatok Északkelet-Magyarországon. Miskolc, 1984. 34.

²⁹ Paládi-Kovács Attila: Kárpátukrán telepek Észak-Magyarországon. In: Kunt Ernő, Szabadfalvi József, Viga Gyula (szerk.): Interetnikus kapcsolatok Északkelet-Magyarországon. Miskolc, 1984. 133

ros, Szepes és Zemplén vármegyék ruszin lakta területeinek közjogi rendezése az általános békekötésig függőben maradt. A ruszin Vörös Gárda, illetve Vörös Őrség megalakulásáról szóló 1919. április 9-i és 12-i ruszin népbiztosság rendeleteiben szerepeltek az abaúj-torna vármegyei Felsővadász, Garadna, Szárazkék (ma Baktakék) és Kány községek is. A két osztály hivatalos nyelve ruszin lett volna³⁰ és talán segíthette volna felébredni a ruszin nemzeti öntudatot. Végül a Ruszka Krajna nevű autonómia bevezetését április 16-án megzavarta és május 5-re lehetetlenné tette a megindult román, majd cseh katonai és politikai beavatkozás.

Az 1930-as évektől 1989-ig a ruszinok nem szerepeltek a magyarországi népszámlálásokban. Komlósán például a hazai szlovákságba sorolták őket. Vannak róla bizonyítékok, hogy a fent említett időkben is léteztek a tótnak nevezett ruszinok és beszélték is a nyelvüket. Példának néhány személy: 1950-ben Szikora Teréz nevű abodi lakos, aki beszélt abodi és rakacai tájszólással is.³¹ 1952-ben Leskó Teréz, 78 éves (Abaújszolnok), Bur János, 84 éves (Rakaca) és Béres Lenor, 39 éves (Abod). 1966-ban viszlói születésű Bajnóczi Jánosné, 75 éves (Rakaca).³² 1985-88 között Búr né Torbaj Anna, Juhász János Rakacáról, Kondás Lukács Viszlóról, Barna Lajos Tornabarakonyról, Kistótné Majik Rozália, Kisida Veronika Gadnáról, Drótosné Béres Eleonóra, Pavlovics Mária Abodról és Kárpáti József, Vaskó Lajos Irotáról. Ők mind öregek voltak, beszédük ruszin-lemkó volt (Abod, Gadna, Rakaca) és népdalokat, imádságokat is ismerték.³³

A cserehádi ruszin egyházi emlékek

Vallásukat tekintve a ruszinok többsége görög katolikus. Őseik Közép-Európában, a római és bizánci (görög) rítusúak érintkezési területen az 1595. évi lengyelországi breszti-unió, majd hazánkban, az ungvári-unió 1646-ban rutén görög keleti egyház csatlakozott a Rómával kötött egyházi unióhoz. Ettől kezdve Magyarországon is létrejött az unitus egyház, azaz görög katolikus egyház, Ungvár után Munkács központtal.³⁴

³⁰ Fedinec Csilla: Iratok a Kárpátaljai Magyarság Történetéhez 1918-1944. In: *Fontes Historiae Hungarorum* 2. / sorozatszerk.: Varga Sándor. Dunaszerdahely, 2001. 33-38. Vö. Magyar Törvénytár. 1918. évi törvények és néptörvények. Budapest, 1919. 214-215.

³¹ Király Péter: A nyelvkeveredés. A magyarországi szláv nyelvjárások tanulságai. *Studia Ukrainica et Rusinica Nyíregyháziensia* 7. (Nyíregyháza, 2001.) 219-220.

³² Uo. 158-160.

³³ Zsíros Miron: Élő felföld I.: demográfiai-etnográfiai útleírás. Budapest, 1996. 133-135. és Zsírosné Jobbágy Mária, Zsíros Miron: Ruszin szigetek Észak-Magyarországon. In: *Az internet-nikus kapcsolatok kutatásának újabb eredményei*. Miskolc, 1996. 295.

³⁴ Hattinger Klebaskó Gábor: Magyarországi ruszinok. Budapest, 1998. 5.

A cserehádi görög rítusú egyházközségek már a XV., illetve a XVII. században is voltak. Gadnán Lucskay Mihály ruszin történetírására hivatkozva már a XV. században is létezett³⁵, Viszlón 1620-ban, Kéken pedig 1680-ban. Rakacán 1619-ben, Tornabarakonyban 1648-ban és Abodon 1694-ben alapították az egyházközségeket.³⁶ Ezek a települések – Abod és Rakaca kivételével – 1715-ben már lakatlanok voltak.

Az 1711. évi szatmári béke után a beköltöző ruszin telepeseikkel gyarapították Cserehát lakosságának számát. A görög rítusú új telepések számos faluban saját- illetve földbirtokosok költségeiből építették fel a fából készült templomokat. Szolnokon a tölgyfából készült templom (Abaújszolnok) az 1700-as évek elején épült, majd 1758-ban újraépítették.³⁷ Abodon pedig 1710-ben épült.³⁸ Rakacán az 1500-as években a dombon álló, lerombolt vár helyére 1720-21-ben kövekkel építették a templomot a korábbi fakápolna helyett. Az erődfallal körülvett kőtemplom környékére, azaz védett helyet választottak ki a görög katolikus hívők a temetőjük helyéül. Homrodon 1775-től létezett a fatemplom.³⁹

Az 1741. évi munkácsi görög katolikus egyházmegye lelkészskéinek összeírása szerint a Csereháton csak Rakaca település rendelkezett kőtemplommal. Abodon, Gadnán, Garadnán, Kányban, Kéken (Baktakék), Szolnokon (Abaújszolnok), Vadászon (Felsővadász) és Viszlón pedig fából készített templomok voltak. Abodon, Rakacán és Viszlón a hívek minden évben földet szántottak, vetettek és ebből a jövedelemből a helyi egyházközségnek is adtak. Minden egyházközségben a parókus mellett kántor is volt. A kántorok a parókusok jövedelmének 1/3-ából éltek.⁴⁰ 1747-ben Rakacán kőtemplomot, Abodon omladozó fatemplomot, Garadnán közepes fatemplomot, Felsővadászon, Gadnán, Kicsen (Kék, ma Baktakék),

³⁵ Sasvári László: Ruszin hagyományok görögkatolikusságunk néprajzában. Budapest, 1996. 29

³⁶ Sasvári László: Ortodoxok és görög katolikusok együttélése Észak-Magyarországon a 18–19. században. In: Kunt Ernő, Szabadfalvi József, Viga Gyula (szerk.): *Interetnikus kapcsolatok Északkelet-Magyarországon*. Miskolc, 1984. 156. és Sasvári László: Ruszin hagyományok görögkatolikusságunk néprajzában. Budapest, 1996. 14-29

³⁷ Kárpáti László: Az egykori abaújszalnoki görög katolikus fatemplom Myskovszky Viktor rajzain és az egyházlátogatási jegyzőkönyv alapján (1876, 1877). In: Veres László, Viga Gyula (szerk.): *A Herman Ottó Múzeum Évkönyve*. XXXVII. Miskolc, 1999. 681

³⁸ Sasvári László: Ortodoxok és görög katolikusok együttélése Észak-Magyarországon a 18–19. században. In: Kunt Ernő, Szabadfalvi József, Viga Gyula (szerk.): *Interetnikus kapcsolatok Északkelet-Magyarországon*. Miskolc, 1984. 156

³⁹ Sasvári László: Ruszin hagyományok görögkatolikusságunk néprajzában. Budapest, 1996. 27-30. Vö. Rakaczky István (szerk.): *A Cserehát turistakalauza*. Miskolc, 1998. 270

⁴⁰ Udvari István: A munkácsi görög katolikus egyházmegye lelkészskéinek 1741. évi összeírása (Cserehádi és zempléni esperesi kerületek). In: Veres László, Viga Gyula (szerk.): *A Herman Ottó Múzeum Évkönyve*. XXXVII. Miskolc, 1999. 538

Szolnokon (Abaújszolnok) fatemplomot és Kányban, Viszlón pedig rossz fatemplomot írtak össze.⁴¹

Abod, Rakaca és Tornabarakony után a többi faluban csak a XVI-II. század második felében alapítottak egyházközségeket: Felsővadász (1750)⁴², Irota (1757), Garadna (1758), Viszló (1761), Baktakék (1780), Homrogd (1783), Gadna (1788), Kány (1788) és a XIX. század elején Abaújszolnok (1828).⁴³

Magyarország helységeinek 1773-ban készült hivatalos összeírásában kétféle görög rítusú vallási elnevezést találunk: „*Graeci ritus*”, görög rítust másképpen görög keletit és „*Graeci ritus unit.*”, egyesült görög rítust, vagyis görög katolikust. Szolnok (Abaújszolnok), Gadna, Kéty (Baktakék), Kanny (Kány) településeken görög rítusú parókiák léteztek. Irotán és Rakacán görög katolikusok. Abodon pedig a görög katolikus mellett a református parókiát is feltüntették. Tehát, ebből kitűnik, hogy 1773-ban még léteztek a nem egyesült görög rítusú egyházközségek, azaz görög keletiek. A fent említett településeken „*slavonica*”, azaz szláv nyelven folyt a prédikálás.⁴⁴

Az 1720-21-ben épült rakacai kőtemplom után, jóval később építették a szilárdabb templomokat a fatemplomok helyett: 1761-ben, majd 1830-ban Viszlón, 1775 körül Abodon, 1779-ben, majd 1820-ban Szarazkéken (Baktakék), 1787-ben Kányban, 1808-ban Garadnán, 1816-ban Gadnán, 1832-ben Homrogdon, 1846-ban Irotán (előtte 3 fatemploma volt), 1870-ben Tornabarakonyban, 1895-ben Abaújszolnokon.⁴⁵ Felsővadászon 1860-ban a nagy szélvihar következtében használhatatlanná tette a ledőlt fatemplomot és a letört keresztjét a völgyben „Nagysor” végén találták meg. A hívők 1863-tól – a rakacai bányából való kövekkel – egy éven át buzgóan felépítették és végül 1864. szeptember 8-án fel is szentelték az új templomot.⁴⁶ A régi templom romjai a régi görög katolikus temetőben

⁴¹ Ember Győző (szerk.): A munkácsi görög katolikus püspökség lelkészsegeinek 1747. évi összeírása. Regnum: egyháztörténeti évkönyv 1944-46. VI. kötet. Budapest, 1947. 102-103.

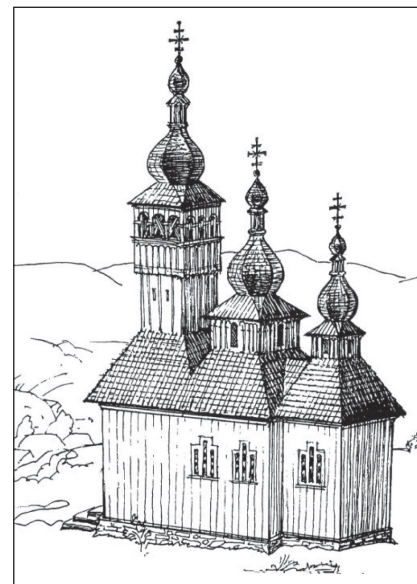
⁴² Kisfalusi János: A szép Cserehát. h.n., 2002. 29-34

⁴³ Sasvári László: Ortodoxok és görög katolikusok együttélése Észak-Magyarországon a 18-19. században. In: Kunt Ernő, Szabadfalvi József, Viga Gyula (szerk.): Interetnikus kapcsolatok Északkelet-Magyarországon. Miskolc, 1984. 155-156

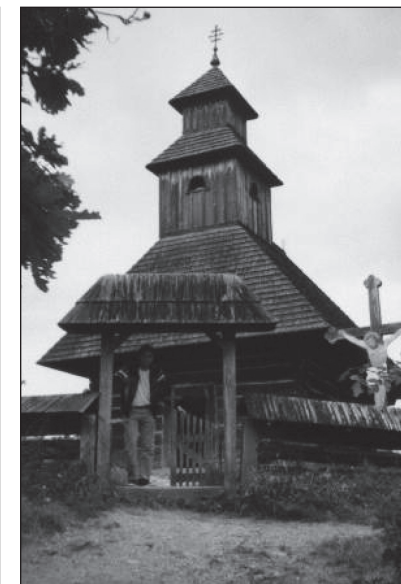
⁴⁴ Király Péter: A nyelvkeveredés. A magyarországi szláv nyelvújítások tanulságai. Nyíregyháza, 2001. 12-13.

⁴⁵ Sasvári László: Ruszin hagyományok görögkatolikusságunk néprajzában. Budapest, 1996. 27-29. és Sasvári László: Ortodoxok és görög katolikusok együttélése Észak-Magyarországon a 18-19. században. In: Kunt Ernő, Szabadfalvi József, Viga Gyula (szerk.): Interetnikus kapcsolatok Északkelet-Magyarországon. Miskolc, 1984. 155-156

⁴⁶ Kisfalusi János: A szép Cserehát. h.n., 2002. 29-34

5.) Az abaújszolnoki fatemplom

6.) A mándoki fatemplom

vannak.⁴⁷ Irotán a mai templomtól délre fekvő dombon feküdt az előző templom és romjai ma is láthatóak.⁴⁸

Rakacán a jelenlegi templom 1920-21-ben épült és a bejárat feletti boltíven látható a régi templomból való ó-szláv nyelvű feliratos kőtábla.⁴⁹

A Csereháton ma már nem léteznek fából készült templomok, de Myskovszky Viktor 1876-77 évi rajzain láthatjuk Abaújszolnok 1758-ban épült fatemplomát. Ez a faépület a nyugati-lemkő csoportjába tartozott és a legközelebbi kortársait ma is megtalálhatjuk a ruszin lakta Felvidéken: Semetkovce (1752), Ladomírová (1752), Nova Sedlica (1754), Korejovce (1761), Jedlinka (1763) és Kárpátalján pedig Szelestovo, Medvegyivci, Obava, Ploszkoje.⁵⁰

Hazánkban az egyetlen fennmaradt mándoki görög katolikus fatemplom, a szentendrei Skanzenben található, az egyik dombon, berendezett

⁴⁷ Sasvári László: Ruszin hagyományok görögkatolikusságunk néprajzában. Budapest, 1996. 29

⁴⁸ Kisfalusi János: A szép Cserehát. h.n., 2002. 47

⁴⁹ Sasvári László: Ruszin hagyományok görögkatolikusságunk néprajzában. Budapest, 1996. 27

⁵⁰ Kárpáti László: Az egykori abaújszolnoki görög katolikus fatemplom Myskovszky Viktor rajzain és az egyházlátogatási jegyzőkönyv alapján (1876, 1877). In: Veres László, Viga Gyula (szerk.): A Herman Ottó Múzeum Évkönyve. XXXVII. Miskolc, 1999. 681.

7.) Ikonosztáz (Abod)

8.) Ikonosztáz (Baktakék)

állapotban. Ezt a szabolcs megyei Mándokra települt ruszinok tölgyfa boronából és fenyőfa zsindellyel építették fel 1670-ben. Ehhez hasonlókat találhatunk Priszlip (Kárpátalja) és Poiana (Észak-Erdély) nevű településeken is.⁵¹

A csereháti hajdani ruszin falvakban a templomokon kívül büszkélkedhetnek még a görög katolikus templomokban lévő látványos ikonosztázokkal. Felsővadász 1884-ben kapott Ungváron készült, barokk fafaragású szláv ikonokat. „Az ikonosztázon egyedülálló abban, hogy a főpapi ruhába öltözött Krisztus és a kereszt képe között ez az idézet található ószlávul: „A te kereszted előtt leborulunk Urunk és a te szent feltámadásodat dicsőítjük”. A képábrán egy másik érdekessége, hogy mindkét oldalajtó hiányzik róla.”⁵²

Abodon és Baktakéken is látható ehhez hasonló, csodálatra méltó XVII.-XVIII. századi, galíciai eredetű ikonok, amelyek a korábbi fatemplomokból származnak.⁵³ A rakacai (1720-1920) fatemplomból való ikonosztáz és miseruha a miskolci Herman Ottó Múzeumban van kiállítva. A kányi templomban lévő régi ikonok szláv feliratúak (ikonosztáz egy képe, a szent sír, egy régi körmeneti kereszt, oltárkereszt).

A ruszinvonatkozású csereháti falvakban és annak útszélein ma is található különféle anyagokból készült orosz illetve kettős kereszt, amelyeken a megfeszített Jézust ábrázolják. Abod, Debréte, Kány, Selyeb, Tornabarakony és Viszló helységek címerében látható az orosz kereszt is, amely elárulja ruszin eredetét. Rakaca, Alsógagy, Abaújszolnok és Baktakék ruszinok lakta „elhagyott” házai, ahol most romák laknak, mind 1890 és 1950 között épültek. A kontyolt tetejű, füstlyukas, deszkaoromzatú tor-

⁵¹ Füzes Endre (szerk.): Szentendre, Szabadtéri Néprajzi Múzeum II. Budapest, 1985. 2.

⁵² Kisfalusi János: A szép Cserehát. h.n., 2002. 29-34

⁵³ Uo. 11-16

nácós házak, amelyekben a fából, vályogból vagy téglából készített füstlyuk deszkaborításánál és az utcára néző házfalánál is látható a lakó görög katolikus vallási hovatartozásának jelölésére szolgáló, orosz kereszt, kettős kereszt és orosz kettős kereszt. Ezek más helységekben is fellelhetők.

9.) orosz kereszt

10.) kettős orosz kereszt

11.) kettős kereszt

Az egyházi görög katolikus anyakönyvek nemcsak ruszin családnévekről emlékeznek, hanem cirillírásról is (pl.: rakacai 1777-1786, irotai 1783-1786 között). A cirill betűs ábécé a IX. századtól az óegyházi szláv nyelvből származott és a keleti szlávok mellett a ruszinok ma is használják ezt az írást. Nem is beszélve a messziről származó, XVIII.-XIX. századi egyházi szláv nyelvű liturgikus könyvszükségletükről is, amelyek az egyházközösségekben vannak.

A ruszin eredetű görög katolikus templomok általában a környező tájjal a faluban, a dombon vagy hegyoldalban állnak, ahol emlékeztetnek a ruszin lakta felvidéki és kárpátaljai tájakra.

12.) Deszkaoromzatú ház (Viszló)

13.) Kontyolt tető (Irota)

14.) A házfalra jelölő kettős kereszt (Rakaca)

Nyelv- és népkeveredés útján

A csereháti ruszin népnek soha nem volt vezetői rétege, hanem többségük alacsony osztályba tartozó jobbágyok, zsellérek és pásztorok voltak. Irota kivételével nem is követeltek maguknak etnikai jogokat és nem volt, aki nemzeti öntudatra segíthette volna őket. A tótokkal való keveredés miatt, az identitástudatuk is bizonytalan volt. A hivatalos népszámlálásoknál sokszor a tótot (szlovákot) és a ruszint összekeverik.⁵⁴

1805-ben 11 csereháti tiszta ruszin településen is történt népkeveredés, azaz vegyes házasság, 19 magyar-szlovák római katolikusokkal és 2 irotai evangélikusokkal. A többnemzetiségű helységeken pedig eléggé magas a ruszin nyelvű görög katolikusokkal való vegyes házasság (pl. Felsővadász 20, Büttösön 15, Galvács 13, Rakacán 10, Nyéstán 10 és Tornabarakonyban 9).⁵⁵ Évről évre egyre nőtt a vegyes házasság, beleértve a magyar reformátusokkal is.

Az 1822-ben a Zemplén vármegyében lakó és birtokló Szirmay úr a ruszinokat is tótoknak nevezte: „... Szirmay Úr meg nem különböztette mindenütt az Oroszokat a' Tótoktól; és az Oroszokat nevezi többnyire Tótoknak.” Zemplén vármegyében 447 helységből 186 tót, 74 szoták (orosztót) és 74 orosz települést írtak össze. Abaúj vármegyében 30 tiszta tótok és 130 pedig elegyesen.⁵⁶

A csereháti ruszinok ősei a történelmi északkeleti vármegyékben éltek és legtöbbször a lemkó törzshöz tartoztak, akik sokszor érintkeztek a tótokkal és ezért a nyelvük is néha kevertté vált.⁵⁷ Abod és Galvács lakói tiszta ruszinok mellett tótokkal (szlovákokkal) keverten jöttek ide a Szepes, Sáros és felső-Abaúj megyékből, ahol már korábban is együtt éltek. A ruszin lakosság nyelvileg fokozatosan átmeneti kevert ruszin-kelet-szlovák nyelvjárássá alakult, de más településeken is megtörténtek ilyen hasonló esetek.⁵⁸ Ezt az egyházi anyakönyvek is bizonyítják, pl. Abodon 1824-1895 között kb. 30%-a római katolikus szlovákokkal, magyarokkal és református magyarokkal is történt a vegyes házasság, összesen kb. 326 (262 rk. és 64 ref.) Rakacán pedig jóval kevesebb volt a házasságkötés más ajkú népekkel, 1777-1859 között 13, 1860-1895 között pedig 40 volt.

⁵⁴ Sasvári László: Ruszin hagyományok görögkatolikusságunk néprajzában. Budapest, 1996. 13-15

⁵⁵ Udvari István (szerk.): A munkácsi görögkatolikus püspökség lelkészskégeinek 1806. évi összeírása. Nyíregyháza, 1990. 86-88 és 101-102.

⁵⁶ Tudományos Gyűjtemény. 1822. I. kötet. Pesten, é.n. 8-9.

⁵⁷ A ruszinoknak négy törzset különböztetjük meg: a lemkókat, a bojókókat, a dolisnyánokat és a huculokat. Lásd 3. ábra 9. oldal

⁵⁸ Hornyák Gyula: Abod, ahol a királynak kútja van. Abod, 2008. 131.

Tehát a csereháti ruszinvonatkozású falvak közül az Abodon történt a legtöbb vegyes házasság.⁵⁹

Zsíros Miron, a Vajdaságból származó ruszin által írt „Élő felföld” című demográfiai-etnográfiai útleírásából (1985-88) olvashatunk egy érdekes szöveget egy abodi idősasszony (Drótos Eleonóra) szájából: „– *Тотул, але нем тот але нем словак, мер нем орос. Ез кеверт валами. Нем тудом ми легем... Нем тудом...*”⁶⁰ (Tótul, alje nem tót alje nem szlovák, meg nem orosz. Ez kevert valami. Nem tudom mi lehet... Nem tudom...). Király Péter kiváló szláv nyelvész választ keresett arra, hogy miért az egyik és miért nem a másik alakot használják. Például Abaújszolnokon „tótul” – „po ruski”.⁶¹ Király Péter saját kutatásai szerint: „*Végardó – Abaújszolnok – Rakaca – Abod esetében ez a szlovák (ennek kelet-szlovák nyelvjárása) és az ukrán (pontosabban ennek ruszin-lemkó nyelvjárása) volt.*”; „... e nyelvjárás északról délre, jelenlegi hazájába, hanem a hosszsan tartó és több irányból kiinduló bevándorlás eredményeként ötvöződött ilyen kevert jellegű és átmeneti típusú nyelvjárássá.”⁶² Még az ő nevéhez is fűződik a dülönevek és a családnevek kutatása. Az lett az eredménye, hogy Abaújszolnokon volt a legtöbb ruszinnak minősíthető dülönév és utána Rakaca következett. Abodon pedig a szlovák eredetűek vannak többségben. Abaújszolnok családnevei bizonyultak a legruszinosabbaknak, Abod a legszlovákosabbnak, míg Rakaca e kettő között foglalt helyet. Tehát, a két elemzés végeredménye megegyezik egymással.⁶³

Magyarosodás

A XIX. század második felétől kezdve alakult ki a kétnyelvűség, majd fokozatosan terjedt el a csereháti ruszin vonatkozású helységeken élő népesség magyarosodása.⁶⁴

1864-ben néhány településen megállapítható a kétnyelvűség. Irota: „*Népessgre nézve 450 lélekből álló, kik G Cath. vallásuak, s ó orosz tót*

⁵⁹ Abodi gk. egyházi anyakönyvek (1824-1895), filmszám: A 4606, Magyar Országos Levéltár.

⁶⁰ Zsíros Miron: Élő felföld (Demográfiai-etnográfiai útleírás). Budapest, 1996. 102.

⁶¹ Király Péter: A nyelvkeveredés. A magyarországi szláv nyelvjárások tanulságai. Nyíregyháza, 2001. 222.

⁶² Uo. 181 és 217.

⁶³ Uo. 63.

⁶⁴ Paládi-Kovács Attila: Kárpátukrán telepek Észak-Magyarországon. In: Kunt Ernő, Szabadfalvi József, Viga Gyula (szerk.): Interetnikus kapcsolatok Északkelet-Magyarországon. Miskolc, 1984. 132

nyelv ajkuak, de magyar nyelven is beszélnek 78 ház szám alatt laknak –”⁶⁵, Rakacaszend: „... a G. e. Cath: része holmi orosz nemzetből, mint e vidéken több helységeken is léteznek.”⁶⁶, Szakácsi: „... magyar nyelven beszélnek; – akadnak a vének közt kik tót nyelvet is értenek.”⁶⁷, Viszló: „Ezen Helység körül belül 200. éve hogy létezik, lakosai M. Buzini Gróf Keglevich jobbágysai voltak, Lakosainak összes száma 330 lélekből áll kik Görög egyesült Katolikusok, ...”; „Nyelvre nézve beszélnek magyarul és Oroszul vagy jobban mondva tótul.”⁶⁸

A csereháti ruszin származású görög katolikusok egyik része őszintén vallotta magát magyarnak és egyes helyein már magyarul végzik a szentmisét.

Lassan már el is felejtődik az egyházi szláv nyelvű prédikáció. 1880-ban Abaúj-Torna vármegyében száz idegen ajkú közül 20,80% beszélt magyarul, 1890-ben 23,47%. Már az 1900-as évek elején minden csereháti községben magyar nyelven folyt a tanítás.⁶⁹

Az általam összegyűjtött különböző forrásokra, anyagokra támaszkodva, megállapítottam, hogy melyik település mikor vált magyar nyelvűvé. A legelső a XIX. század közepétől Rakacaszenden történt, azután a XIX. sz. második felétől Homrogd, Nyésta, Monaj, Pusztaradvány, Selyeb községekben, a XIX. század végétől Alsógagy, Gagyapáti, Debréte, Garadna helységeken, azután a XX. század elejétől Büttös, Felsővadász, Galvács, Hernádszölled (ma Hernádvéce), Abaújszolnok, Abaújlak és Torna-barakony, majd a XX. sz. közepétől Szárazkék (ma Baktakék) és Percse.

Az 1930-as évek után a „tótul” beszélni tudó öregek ezt a nyelvet használták, ha nem akarták, hogy a fiatalok megértsék őket. Az 1960-70-es évektől kezdve a lakosság kihalása következtében az otthonukban, mindennapjaikban használt ruszin anyanyelv gyorsan elkopott, el is felejtették az egyházi szláv nyelvű énekeket és népdalokat, de ezeket az öregek körében még őrizték. A középkorostály és a fiatalok már magyarul beszélnek, ami elősegítette a ruszin nyelv hanyatlását. A múltat nem őrzik, elfogadják a magyar nemzeti hovatartozást és vallásilag nagyrészt görög katolikusok maradtak.⁷⁰

⁶⁵ Pesty Frigyes: Borsod vármegye leírása 1864-ben. Miskolc, 1988. 156

⁶⁶ Uo. 263

⁶⁷ Uo. 308

⁶⁸ Uo. 374

⁶⁹ Borovszky Samu: Magyarország vármegyéi és városai. Abaúj-Torna vármegye és Kassa. Budapest, 1896. Arcanum DVD könyvtár IV. (Elektronikus dokumentum)

⁷⁰ Zsírosné Jobbágy Mária, Zsíros Miron: Ruszin szigetek Észak-Magyarországon. In: Az interetnikus kapcsolatok kutatásának újabb eredményei. Miskolc, 1996. 296.

15.) A Cserehát néhány településének nemzetiségi hovatartozásai 1806–1910 között

Település	1806 év ¹	1851 év ²	1858 év ³	1863 év ⁴	1869 év ⁵	1882 év ⁶	1888 év ⁷	1892 év ⁸	1896 év ⁹	1900 év ¹⁰	1907 év ¹¹	1910 év ¹²
Abaújlak	r	r	r	m – t	m	m	m – t	m – t	m – t	m	m	m
Abaújszolnok	r	r	r	t – m	m	m	t – m	m – r	m – r	m – r	m – r	m
Abod	r – m	m	t	t	m – r	m	t – m	m		t – m	t – m	m – t
Alsógagy	r	r – m	m – r	t – m	m – r	m – r	t – m	m	m	m	m	m
Apáti	r	r	r	m – t	m – r	m – r	t – m	m	m	m	m	m
Büttös	v	m – r	m – r	m – t	m	m	m – t	m – t	m – t	m	m	m
Debréte	v	m	m	m	m – r	m – t – r	m	m		m	m	m
Felsővadász	v	r	r	t – m	m	m	m	m – t	m – t	m – t	m – t	m
Gadna	r	r	r	t – m	m	m	r – m	t – m	t – m	m	m	m
Galvács	v	m			m	m	t – m	m – t		m – t	m – t	
Garadna	v	m – r	m – r	m	m – r	m – r	m – t	m		m	m	m
Hernádszölled	v	r – m – t			m – r	m – r	m – t	t – m	t – m	m	m	
Homrogd	m – r	m – r	m – r	m	m	m	m	m	m	m	m	m
Irota	r	r	r	t	m	m	t – m	r – m		m – t	m – t	m – t
Kány	r	r	t – m	m – t	m – r	m – r	r – m	t – m	t – m	m – r	m – r	m – r
Kék	r	r	r	t – m	r	r	m	m	m	m – r	m – r	
Monaj	m – r	m – r	m – r	m – t	m	m	m	m		m	m	m
Nyésta	m – r	m – r	m – r	m	m	m	m	m		m	m	m
Pamlény	v	m			m	m	m	m		m	m	
Percse	r	r	r	m	m	m	t – m	m – t	m – t	m – t	m – t	m – r
Pusztaradvány	r	m – t			m	m	m	m	m	m	m	
Rakaca	r	m – r	m – r	m – t	m – r	m – r	r – m	t – m		t – m	t – m	m – t
Rakacaszend	r – m	m			m	m	m	m		m	m	
Selyeb	r – m	m – r	m – r	m	m	m	m	m	m	m	m	m
Tornabarakony	r	r	r	t	m – r	m – r	m – t	m – t	m – t	m	m	m
Tornaszentjakab	v				m	m	m	m		m	m	
Viszló	r	m – r	m – r	m – t	m – r	m – r	t – m	m – t – r		t – m	t – m	m – t

Jelmagyarázat: r – ruszin, m – magyar, t – tót, v – vegyes

¹ Udvari István (szerk.): A munkácsi görögkatolikus püspökségének lelkészskégeinek 1806. évi összeírása. Nyír-egyháza, 1990. 83, 86-88 és 101-102.

² Fényes Elek: Magyarország geographiai szótára. Pest, 1851.

³ Paládi-Kovács Attila: Ukrán szórványok a 18 – 19. században Magyarország északkeleti részén. In: Népi kultúra – népi társadalom VII. Budapest, 1973. 360-361.

⁴ Uo. 360-361.

⁵ A magyar korona országainak helységnévtára. /szerk. Statistikai Hivatal. Budapest, 1873.

⁶ Kollerffy Mihály, Dr. Jekelfalussy József (szerk.): A magyar korona országainak helységnévtára. Bp., 1882.

⁷ Dr. Jekelfalussy József (szerk.): A magyar korona országainak helységnévtára. Budapest, 1888.

⁸ Dr. Jekelfalussy József (szerk.): A magyar korona országainak helységnévtára. Budapest, 1892.

⁹ Borovszky Samu: Magyarország vármegyéi és városai. Abauj-Torna vármegye és Kassa. Budapest, 1896. Arcanum DVD könyvtár IV. (Elektronikus dokumentum)

¹⁰ A magyar korona országainak helységnévtára /szerk. Magyar Kir. Központi Statisztikai Hivatal. Bp., 1902.

¹¹ A magyar korona országainak helységnévtára /szerk. Magyar Kir. Központi Statisztikai Hivatal. Bp., 1907.

¹² Paládi-Kovács Attila: Ukrán szórványok a 18 – 19. században Magyarország északkeleti részén. In: Népi kultúra – népi társadalom VII. Budapest, 1973. 360-361.

16.) Tornabarakony

17.) Kány

18.) A gadnai gk. templom

19.) A baktakéki (régén szárazkék) gk. templom

A kihalófélben levő falvak, elnéptelenedés

A néhány ruszin vonatkozású csereháti falvakban a száz évvel ezelőttihez képest a jelenlegi helyzet sokat változott. A kapitalizmus időszakában (XIX.-XX. sz. eleje) a kedvezőtlen áraknak köszönhetően visszaesett a mezőgazdaság és a paraszti önellátó gazdaság megteremtését ellehetetlenítette. A túlnépesedés és a kilátástalan helyzet miatt sokan kivándoroltak a jobb megélhetés reményében, még a tengerentúlra is. 1892 és 1924 között Abaújszolnokról 50-70, Abodról kb. 300, Alsógagyáról 65, Debrétéről 39, Gadnáról 58, Gagyapátiról 11, Galvácsról 120, Irotáról 34, Kányról 112, Perecséről 57,

Rakacáról 190, Szanticskáról 24, Tornabarakonyról 54, Visszlóról 74 személyhajókkal megérkeztek a new york-i Ellis-szigetre, az európai bevándorlók ellenőrző helyére és onnan többben nem tértek vissza.⁷¹ A második világháborúban is sok embert vesztettünk el. Majd a szocializmus időszakában fejlődő iparosodásnak köszönhetően és a termelőszövetkezetek erőltetett létrehozása következtében a csereháti falvakból sokan elköltöztek a gyári lakóterületekre és városokba, illetve bányatelepekre is.⁷² Mára sem változott a helyzet, a munkanélküliség, a mindennapi megélhetések gondjai és a fiatalok elköltözése miatt számos csereháti település elnéptelenedtek, illetve elöregedtek.

20.) Az elhagyott ház (Rakaca)

A mai helyzet

Jelenlegi csereháti ruszinvonatkozású falvakban – Irota kivételével – valószínű már nem élnek, akik beszélnek „tótul”, illetve ruszinul. Felsorolok néhány falut, ahol utoljára még beszélték a nyelvet: 1971-80 között Abaújszolnokon 31-40 és Gadnán 6-10 fő, 1981-90 között Kányban és 2001-05 között pedig Abodon 5 fő. 1999 nyarán meglátogattam Abodon egy bájos öregasszonyt. Elmondása szerint ő görög katolikus és nem tudja pontosan, hogy ő ruszin vagy tót. Tudomásomra jutott, hogy Rakacán 2001-ben még beszéltek ruszinul és a kántor ószlávul is énekelt. 2005-ben Tornabarakonyban 32-en voltak, mind öregek és már nem beszélték a ruszin nyelvet.

Ebben az évben három elvándorolt asszonnyal leveleztem. Az egyik a gadnai származású: „... édesanyám is ruszin településen, Gadnán élt és Abaújszolnokon született. Tőle nagyon sokat hallottam a szokásairól, és az életükről. Ez a település is, mint sok más sajnos teljesen átalakult. A dolgos parasztemberek lakta településen ma már csak cigány kisebbségek, és egy pár idős falusi ember él, nem a legnagyobb biztonságban.”; „Az nem tudom, hogy

⁷¹ Dr. Stephen Morse, Gary Sandler, Michael Tobias: Searching the New York (Ellis Island gold) Database in One Step. <http://stevemorse.org/ellis2/ellisgold.html> 2009.11.22. 13:00

⁷² Rakaczky István (szerk.): A Cserehát turistakalauza. Miskolc, 1998. 69

Abaújszolnokon élnek-e ruszinok, de nemrég, amikor arra jártam, megdöbbenéssel tapasztaltam, hogy ugyanaz a helyzet, mint Gadnán.” A másik, vizsgálói: „Emlékeim szerint laktak Viszlón ruszinok, még édesanyám beszélt erről gyerekkoromban. Ahogy tudom, már nem élnek ott, sőt valójában lassan kihal falum is, alig lakik 70 lélek ott. Már én is régen elköltöztem onnan, ...”, a harmadik pedig az abodi: „Abodon nem ruszinoknak, hanem tótoknak hívták őket, tótul beszéltek. Az utolsó, aki beszélt ezt a nyelvet a Drótos Józsefné, aki 2005. április 06-án halt meg. Sajnos engem nem tanított meg a nyelvre.”

A kányi görög katolikus parókustól is kaptam információt, „A faluban élők ősei ruszinok voltak, de ma már nem beszélnek őseik nyelvét. A faluban élők nevei azonban szinte mind ruszin eredetűek: Vaszily, Szedlák, Leskó, Hriczó, Szuhodolánszky, Iván stb. valamint a szomszédos filiákban: Dzü-ró, Koscsó, Barnóczky, Zajác, Spisák, Galajda stb. A Húsvéti köszöntést tudják a faluban és használjuk is a magyarral felváltva: Hrisztosz voszkresze-voisztinu voszkresze (Krisztus feltámadt-valóban feltámadt). Idősek még tudták a húsvéti tropárt is énekelni. Érdekes, hogy a kányiak és környékeliek a ruszin őseiket „tótnak” nevezik.”

Abaújszolnokon, Gadnán és Rakacán kicserélődött a lakosság, már többségben vannak a cigányok (80-95%). Rakacán 2005-ben az egyházközség híveinek 95 %-a cigány.

Irota vezetését és lakóit élénken foglalkoztatta falujuk jövője és sorsa. Igyekeztek a köznép arculatát és hagyományait is megőrizni. Ezért is alakult meg 2002 őszén a helyi ruszin kisebbségi önkormányzat. Jelenleg 90 lakosból 25 ruszin él a településen és beszélnek is ruszinul.

A csereháti ruszin vonatkozású községek közül Irota az egyetlen, amely még ellenállt a magyarosodásnak és megőrizte a ruszin nemzeti hovatartozást és öntudatot is.

A csereháti ruszineredetű falvakban most is érdemes megtekinteni a görög katolikus templomokat, ikonosztázokat, népi lakóházakat és kerketeket. Abaújlak, Felsővadász, Irota, Szanticska és még néhány településen működik a falusi turizmus, lehet szállást találni a régi lakóházakban, sőt meg is kóstolhatják a ruszin népi ételeket (bobájka, szirka stb.) is. A Cserehát természeti szépsége és az ember egészsége miatt érdemes túrázni is az „Országos Kéktúra” és a „Cserehát turistája” túramozgalmakban, mert néhány ruszineredetű település is bekapcsolódott.

Jegyzékek

Táblázat

4.) *A munkácsi görögkatolikus püspökség lelkészsegeinek 1806. évi összeírása.* Készítette: Kacsinkó Adrián Gábor 2009.

15.) *A Cserehát néhány településének nemzetiségi hovatartozásai 1806–1910 között.* Készítette: Kacsinkó Adrián Gábor 2009.

Képek, illusztrációk

1.) *A ruszin nép alakulása és bevándorlások.* Készítette: Kacsinkó Adrián Gábor 2009.

2.) *A csereháti ruszinvonatkozású települések.* Készítette: Kacsinkó Adrián Gábor 2009.

3.) *Ruszin betelepítések Cserehátra XVIII-XIX. század között.* Készítette: Kacsinkó Adrián Gábor 2009.

5.) *Az abaújszolnoki fatemplom.* Kárpáti László: Az egykori abaújszolnoki görög katolikus fatemplom Myskovszky Viktor rajzain és az egyházlátogatási jegyzőkönyv alapján (1876, 1877). In: Veres László, Viga Gyula (szerk.): A Herman Ottó Múzeum Évkönyve. XXXVII. Miskolc, 1999. 680.

6.) *A mándoki fatemplom.* Fotó: Kacsinkó Adrián Gábor 1999.

7.) *Ikonosztáz (Abod).* Fotó: Kacsinkó Adrián Gábor 2004.

8.) *Ikonosztáz (Baktakék).* Fotó: Kacsinkó Adrián Gábor 2004.

9.) *orosz kereszt.* Készítette: Kacsinkó Adrián Gábor 2009.

10.) *kettős orosz kereszt.* Készítette: Kacsinkó Adrián Gábor 2009.

11.) *kettős kereszt.* Készítette: Kacsinkó Adrián Gábor 2009.

12.) *Deszkaoromzatú ház (Viszló).* Fotó: Kacsinkó Adrián Gábor 2004.

13.) *Kontyolt tető (Irota).* Fotó: Kacsinkó Adrián Gábor 2007.

14.) *A házfalra jelölő kettős kereszt (Rakaca).* Fotó: Kacsinkó Adrián Gábor 2004.

16.) *Tornabarakony.* Fotó: Kacsinkó Adrián Gábor 2004.

17.) *Kány.* Fotó: Kacsinkó Adrián Gábor 2004.

18.) *A gadnai gk. templom.* Fotó: Kacsinkó Adrián Gábor 2004.

19.) *A baktakéki (régén szárazkékéi) gk. templom.* Fotó: Kacsinkó Adrián Gábor 2004.

20.) *Az elhagyott ház (Rakaca).* Fotó: Kacsinkó Adrián Gábor 2004.

Bibliográfia

Abodi gk. egyházi anyakönyv (1824-1895), filmszám: A 4606, Magyar Országos Levéltár.

A kholera elterjedése 1873-ban. *Vasárnapi Ujság.* 1874. márc. 8. XXI. évfolyam, 10. szám. 150.

A magyar korona országainak helységnévtára /szerk. Magyar Kir. Központi Statisztikai Hivatal. Bp., 1902.

- A magyar korona országainak helységnévtára /szerk. Magyar Kir. Központi Statisztikai Hivatal. Bp., 1907.
- Az 1720. évi országos összeírás (Törzsszáma: N 79, 3131-3132 és 3194 mikrofilmek), Magyar Országos Levéltárban.
- Borovszky Samu: Magyarország vármegyéi és városai. Abauj-Torna vármegye és Kassa. Budapest, 1896. Arcanum DVD könyvtár IV. (Elektronikus dokumentum).
- Csereháti Településszövetség. <http://www.cserehat.com/index.php?m=lehatarolas>
- Dobány Zoltán: A Cserehát történeti földrajza (18-20. század). Nyíregyháza, 1999.
- Ember Győző (szerk.): A munkácsi görög katolikus püspökség lelkészsképeinek 1747. évi összeírása. Regnum: egyháztörténeti évkönyv 1944-46. VI. kötet. Budapest, 1947. 102-103.
- Fedinec Csilla: Iratok a Kárpátaljai Magyarság Történetéhez 1918-1944. In: *Fontes Historiae Hungarorum 2./sorozatszerk.: Varga Sándor. Dunaszerdahely, 2001.*
- Fényes Elek: Magyarország geographiai szótára. Pest, 1851.
- Font Mária: Oroszország, Ukrajna, Rusz. Budapest, 1998.
- Füzes Endre (szerk.): Szentendre, Szabadtéri Néprajzi Múzeum II. Budapest, 1985.
- Görög katolikus egyházi anyakönyvek, filmszám: A 4606 (Abod), A 4621–A 4622 (Gadna), A 4669 (Rakaca), A 4632 (Irota). Magyar Országos Levéltár.
- H. Németh István (szerk.): Az 1715. évi országos összeírás. Budapest, 2004. (Elektronikus dokumentum, DVD)
- Hattinger-Klebaskó Gábor: A ruszinok. In: *Tanulmányok a magyarországi bolgár, görög, lengyel, örmény, ruszin nemzetiség néprajzából. 1. /sorozatszerk. Eperjessy Ernő. Budapest, 1996.*
- Hattinger Klebaskó Gábor: Magyarországi ruszinok. Budapest, 1998.
- Hornyák Gyula: Abod, ahol a királynak kútja van. Abod, 2008.
- Hornyák Gyula: Galvács és a Rakaca-tó környéke. Galvács, 2003.
- Dr. Jekelfalussy József (szerk.): A magyar korona országainak helységnévtára. Budapest, 1888.
- Dr. Jekelfalussy József (szerk.): A magyar korona országainak helységnévtára. Budapest, 1892.
- Kárpáti László: Az egykori abaújszolnoki görög katolikus fatemplom Myskovszky Viktor rajzain és az egyházlátogatási jegyzőkönyv alapján (1876, 1877). In: Veres László, Viga Gyula (szerk.): A Herman Ottó Múzeum Évkönyve. XXXVII. Miskolc, 1999. 677-694.
- Kasza Sándor (főszerk.): Magyarország megyei kézikönyvei 4. Borsod-Abaúj-Zemplén megyei kézikönyve. Hatvan, 1998.
- Király Péter: A nyelvkeveredés. A magyarországi szláv nyelvjárások tanulságai. Nyíregyháza, 2001.
- Kobály József: A mai Kárpátalja területének népei a középkorban. In: *Tiszáninnen...: társadalomtudományi tanulmányok / összeáll. Csernicskó István. Ungvár, 1997. 24-34.*
- Kollerffy Mihály, Dr. Jekelfalussy József (szerk.): A magyar korona országainak helységnévtára. Bp., 1882.
- Kisfalusi János: A szép Cserehát. h.n., 2002.
- Marczali Henrik (szerk.): Az orosz szlávok. In: *Nagy képes világtörténet. Budapest, é.n. Arcanum DVD könyvtár I. (Elektronikus dokumentum).*

- Dr. Morse, Stephen; Sandler, Gary; Tobias, Michael: Searching the New York (Ellis Island gold) Database in One Step. <http://stevemorse.org/ellis2/ellisgold.html>
- Paládi-Kovács Attila: Kárpátukrán telepek Észak-Magyarországon. In: Kunt Ernő, Szabadfalvi József, Viga Gyula (szerk.): *Interetnikus kapcsolatok Északkelet-Magyarországon. Miskolc, 1984. 129-134.*
- Paládi-Kovács Attila: Ukrán szórványok a 18 – 19. században Magyarország északi részén. In: *Népi kultúra – népi társadalom VII. Budapest, 1973. 327-367.*
- Parczewski, Michał: Początki kształtowania się polsko-ruskiej rubieży etnicznej w Karpatach. Kraków, 1991.
- Pesty Frigyes: Borsod vármegye leírása 1864-ben. Miskolc, 1988.
- Popovics Tibor Miklós: Adatok a ruszin etnonim értelmezéséhez. In: Eperjessy Ernő (szerk.): *Tanulmányok a magyarországi bolgár, görög, lengyel, örmény, ruszin nemzetiség néprajzából. 2. Budapest, 1998.*
- Rakaczky István (szerk.): A Cserehát turistakalauza. Miskolc, 1998.
- Sasvári László: Ortodoxok és görög katolikusok együttélése Észak-Magyarországon a 18–19. században. In: Kunt Ernő, Szabadfalvi József, Viga Gyula (szerk.): *Interetnikus kapcsolatok Északkelet-Magyarországon. Miskolc, 1984. 147-158.*
- Sasvári László: Ruszin hagyományok görögkatolikuságunk néprajzában. Budapest, 1996.
- Tudományos Gyűjtemény. 1822. I. kötet. Pesten, é.n.
- Udvari István (szerk.): A munkácsi görögkatolikus püspökség lelkészsképeinek 1806. évi összeírása. Nyíregyháza, 1990.
- Veres László: Borsod megye etnikai arculatának változásai a 18. század első felében. In: Kunt Ernő, Szabadfalvi József, Viga Gyula (szerk.): *Interetnikus kapcsolatok Északkelet-Magyarországon. Miskolc, 1984. 27-35.*
- Veres László: Adatok Borsod megye 18. század eleji újratelepülésének történetéhez. In: *A Miskolci Herman Ottó Múzeum Közleményei XVII. Miskolc, 1978-79. 61-66.*
- Zsíros Miron: Élő felföld I.: demográfiai-etnográfiai útleírás. Budapest, 1996.
- Zsírosné Jobbágy Mária, Zsíros Miron: Ruszin szigetek Észak-Magyarországon. In: *Az interetnikus kapcsolatok kutatásának újabb eredményei. Miskolc, 1996. 293-298.*

KISEBBSÉGGKUTATÁS SZEMLE

SZEMLE

*Nemzeti tudat, nemzeti és etnikai folyamatok***Etnikai sokszínűség és demokratikus állampolgárság: bizonyíték egy társadalmi laboratóriumból**

Kokkonen, Andrej–Esaiasson, Peter–Gilljam, Mikael: Ethnic Diversity and Democratic Citizenship: Evidence from a Social Laboratory = Scandinavian Political Studies, 33 vol, 2010, 4. no, 331-355. p.

A folyamatos migráció következtében egyre nagyobb lesz a nyugati társadalmak etnikai diverzitása. Kérdés, hogy milyen hatással lesz ez a jelenség a demokratikus állampolgárságra és végül a demokrácia működésére. Sok tanulmány foglalkozik a bevándorlás következtében létrejövő etnikai konfliktusokkal, és azzal, hogy végső soron a bevándorlás milyen negatív következményekkel jár a társadalmi kommunikációra, kooperációra és ebből következően a gazdaság teljesítményére. Ugyanakkor vannak olyan tanulmányok is, amelyek rámutatnak, hogy az eltérő etnikumok között létrejövő személyes kapcsolatok segíthetnek a problémák megoldásában. Jelen tanulmány arra tesz kísérletet, hogy az etnikai eltérések hatását három különböző, de egymással mégis összefüggésben álló terület segítségével vizsgálja meg. E három terület: az etnikumok közti tolerancia, az állam intézményeibe vetett bizalom, és civil tudás. A cikk további célja, hogy számba véve ezeket a különbségeket segítse a migráció alapú etnikai diverzitás és a nyugati demokráciák működésének jobb megértését.

Korábbi kutatások általában arra a következtetésre jutottak, hogy az etnikai különbségek általában negatív hatással vannak a demokratikus államberendezkedésre. A *csoport fenyegetettség teória* szerint az etnikai különbség a társadalmi konfliktusok egyik forrása. A *szociális konformitás* elmélete szerint az ember alapvetően a hozzá hasonlóak között szeret élni. A *csoport identifikációs elmélet* kutatói pedig arra az eredményre jutottak, hogy egy adott csoporton belül az ember ösztönösen a hozzá hasonló társaságát fogja keresni. Végül pedig a különböző gazdasági és oktatástudományi kutatások azt az eredményt hozták, hogy a nyelvi és kulturális korlátok szintén negatív hatással vannak a társadalmi együttműködésre és így a gazdaság teljesítményére is.

Az imént említett okok arra vezették azokat, akik a nemzetiségi különbségek negatív hatásait csökkenteni igyekeztek, hogy a nyugati tár-

sadalmakban megfigyelhető szegregáció felszámolása mellett törjenek latba. Azok a kutatók például, akik a különbség és a tolerancia közötti kapcsolatot vizsgálják, megállapítják, hogy a különbségek szülte hátrányokat akkor lehetne igazán leküzdeni, ha a különböző etnikai csoportba tartozó egyének kapcsolatát építenének ki egymással. Ez egy természetesen elfogadott gondolat, de a valóságban sajnos csak akkor működik, ha ezek a kapcsolatok mélyek, és a felek azonos társadalmi csoporthoz tartoznak és nagyjából hasonló életszínvonalon élnek. Ez biztosítja ugyanis, hogy lehessenek közös céljaik.

Azt érdemes megvizsgálni, hogy az élet mely terepén nyílik leginkább lehetőség arra, hogy ilyen személyes kapcsolatok kialakulhassanak. Véleményünk szerint a második világháború amerikai hadserege jó történelmi, és az etnikailag vegyes iskolák jó jelenkori példát szolgáltatnak ennek elképzelésére. Az egyének mindkét esetben formálisan ugyanolyan státuszt élveznek, és mindkét csoportra igaz, hogy vannak közös céljaik.

Az etnikai különbség hatása természetesen több változótól függ. Függ az attól, hogy a bevándorló nyelve, kultúrája mennyire távoli a befogadó országétól. Függ attól, hogy a befogadó állam milyen politikát folytat a bevándorlókkal szemben, és természetesen függ az adott társadalom idegenekkel kapcsolatos általános felfogásától is.

Az általunk elsősorban vizsgált svéd oktatási rendszer például már eleve sokat tesz az etnikai különbségekből fakadó problémák felszámolásáért. Svédországban majdnem minden gyerek jár a középiskolát, így pl. annak, hogy csak az eleve toleráns rétegek kerüljenek kapcsolatba más nemzetiségűekkel, szinte eleve kizárt. Ráadásul a svéd oktatás egyik elve az, hogy az erőforrásokat közel egyenlő mértékben kell szétosztani az egyes iskolák között. Valójában, azok az iskolák, ahol több a társadalmilag hátrányos tanuló több támogatást kapnak, mint azok, ahol kevesebb. Továbbá a svéd középiskolás kurrikulum államilag szabályozott és minden iskolának kötelezően ugyanazt a tananyagot kell tanítania.

Ha az oktatásról áttérünk az állampolgárság kérdésre, akkor elmondhatjuk, hogy a területen végzett kutatások az etnikai különbségekkel kapcsolatban legtöbbször csak egy terület vizsgálatára korlátozódnak: faji attitűdök és politikai tolerancia. Mostanában pedig a tudósok leginkább a társadalmi bizalom kérdéskörét boncolgatják. Ezek a kutatások általában arra a következtetésre jutnak, hogy a régi, jól bejáratott demokráciák jobban kezelik az etnikai problémákat, mint a fiatalabb és gyengébb lábakon álló demokráciák. Mi azt találjuk, hogy azok a demokráciák funkcionálnak jobban, amelyekben a polgárok jobban részt vesznek a társadalmi életben.

Visszatérve az oktatásra, felmérések bizonyítják, hogy azok az etnikailag homogénebb iskolák jobb teljesítményt nyújtanak azoknál, ahol na-

gyobb az etnikai különbözöség. E jelenség magyarázata igen egyszerű. Az etnikailag homogénebb iskolákban a jobb diákok, akik segíteni próbálnak gyengébb társaiknak, extra tanárként funkcionálnak. Ám miközben ők elmagyarázzák az anyagot rosszabbul teljesítő társaiknak, addig ők is jobban megtanulják azt. Azokban az iskolákban, viszont, amelyekben a nemzetiségi különbözöségek egyszersmind nyelvi korlátot is jelentenek, a jobb tanulók szerepe elveszik. Sőt a többiek gyengébb teljesítménye őket is lustábbá teszi. Ráadásul a tanárok sem a képességeik szerint legjobb színvonalon oktatnak, mivel a leszakadó tanulók fejét is a víz színe fölött kell tartaniuk.

Ezért tanulmányunk első hipotézise az, hogy: *H1: Az etnikai különbözöség rossz hatással van a tanulók polgári kompetenciáira.*

Ezek után lépünk tovább és vizsgáljuk meg, hogy az etnikai különbözöségeknek milyen hatásuk van az állam intézményeibe vetett bizalomra nézve.

A szociális és intézményi bizalom összefüggő területek egymással, noha a kutatók ez idáig nem szolgáltak túl sok empirikus bizonyítékkal erre. A különböző kutatásokból az viszont kiderül, hogy az etnikai különbözöség többféleképpen is csökkenti az intézmények működésébe vetett bizalmat. Példaként említhetjük az állampolgár azon felismerését, hogy a szerinte teljesen demokratikus, és mindenféle diszkriminációtól mentes intézmények hirtelen diszkriminatívva és antidemokratikussá válhatnak, amint az országban nagyobb számú bevándorló jelenik meg. Másképpen fogalmazva, a legtöbb állami intézmény csak addig tetszeleghet a demokrácia és tolerancia bajnokának szerepében, amíg a valóságban semmilyen etnikai kisebbséggel kapcsolatos ügyet nem kell elintéznie. Ugyanakkor az is elmondható, hogy az egyes személyek közötti szoros kapcsolat itt is segíthet a problémák egy részének orvosolásában. A helyi diákok például elmondhatják a bevándorló társaiknak, hogy ők, vagy szüleik hogy jártak az egyes hivatalokban, és ettől a más etnikumú is megértőbb lehet az intézmények iránt. Ebből kifolyólag itt két egymásak ellentmondó hipotézist is felállíthatunk:

H2a: Az etnikai különbözöség negatív hatással van a diákoknak, az állami intézményekbe vetett bizalmára.

H2b: Az etnikai különbözöségeknek pozitív hatása van a diákoknak, az állami intézményekbe vetett bizalmára.

Továbbá, ha az eddig megállapítottakat összevetjük, akkor egy újabb, harmadik hipotézist is felállíthatunk:

H3: Ha a polgári kompetenciákat képesek vagyunk jó szinten tartani, akkor az etnikai különbözöség jó hatással lehet a diákoknak az állami intézményekbe vetett bizalmára.

A hipotézisek vizsgálatára 17-18 éves diákok körében végeztünk felméréseket.

A felmérések végül igazolták felvetéseinket, és bizonyították, hogy a nyugati társadalmak csak akkor tudnak eredményesen szembenézni az etnikai diverzitás okozta nehézségekkel, ha a jó színvonalú interkulturális személyes kapcsolatok révén a bevándorlók is közelebb kerülnek az állami intézményekhez, képesek jobban magukévá tenni a társadalmi normákat és lehetőség szerint legyőzni a nyelvi korlátokat.

Juhász Gergely Ákos

East Side Story: Hogyan vették fel a harcot a nemzetek közötti koalíciók az EU által szabott feltételekkel szemben

Parau, Cristina E.: East Side Story: Transnational Coalitions Contested EU Conditionality = Europe-Asia Studies, 62. vol, 2010, 9. no 1527-1554. p.

Az Európai Unió keleti bővítésének legnagyobb kérdése az volt, hogyan fogják az Unió normákat a volt szocialista blokk országai a gyakorlatban átvenni és alkalmazni. Az Unió tagság elnyerésének más feltételek mellett e normák is az alapját képezték. A csatlakozni kívánó országoknak a jogi normák mellett, magukévá kellett tenniük az EU által képviselt alapvető társadalmi értékeket is. A csatlakozni kívánó országokkal szembeni elvárások egyik plasztikus példája az 1993-as Koppenhágai Szerződés. Jelen tanulmány három olyan esetet vizsgál, amelyek feltételei voltak Románia csatlakozásának. Mindhárom eset a csatlakozási tárgyalások időszakában történt, és jól példázza, hogy milyen kiszolgáltatott lehet egy csatlakozni kívánó ország, amíg szövetségesekre nem talál az Unión belül. E három ügy esetében mi sem mutatja ezt jobban, mint az a tény, hogy az első két esetben Románia anélkül korlátozta saját szándékait, hogy erre bármilyen Unió törvény kötelezte volna, míg a harmadik esetben olyan Unió szabályokat szegett meg, amelyek pedig a felvétel feltételei voltak.

Az esetek közelebbi vizsgálatakor látni fogjuk, hogy mekkora szerepet játszik egy ország magatartásának megértésében a tagfelvétel körüli bizonytalanság és a meglévő, vagy hiányzó szövetségesi háttér.

Bizonytalanság és nemzetek közötti koalíciók

Az Unióba való felvétel feltételrendszere, és itt kifejezetten a demokratikus feltételekre gondolunk, nem egyértelműek és pontokban felsorolhatóan

rögzítettek. Ez természetesen nem véletlenül van így. Az Európai Bizottság taktikájának az is része, hogy a csatlakozni kívánó országokat a tárgyalások során bizonyos fokú bizonytalanságban tartsák. Ez egyszerre motiválja az országokat arra, hogy minél gyorsabban és minél többet teljesítsenek, és egyszerre biztosít bizonyos kontrollt a Bizottság számára.

A csatlakozni kívánó országok vezetőire tehát nagy nyomás nehezedik, és ezért előfordul, hogy az országuk számára előnytelen, és a logikának ellentmondó lépéseket kényszerülnek megtenni. A csatlakozás dátumával, és egyáltalán, a csatlakozás megvalósulásával kapcsolatos bizonytalanság, kaput nyit a nemzetközi és a velük szövetséges hazai civil szervezetek követelése, kívánságai előtt. Az olyan csatlakozó országok, amelyek nem élvezik a régebbi tagországok legalább valamelyikének a támogatását, könnyen a manipuláció áldozataivá válhatnak. Ezért előbb vagy utóbb, minden csatlakozni kívánó ország felismeri, hogy szüksége van koalíciós partnerekre az EU-n belülről.

Megoldódik a rejtvény

Az alábbiakban vizsgált három esetben az a közös, hogy a román vezetés egyik esetben sem szeretett volna eleget tenni az EU elvárásainak, mégis pont abban a kettőben engedett, amelyeknél hiányoztak a konkrét EU-s szabályozások, és abban nem, ahol megvoltak. Románia 2000-ben kezdte meg a csatlakozási tárgyalásokat, és a 2007. január elsejével csatlakozott a közösséghez. Az általunk tárgyalt három ügy időben körülbelül arányosan oszlik el a felvételi tárgyalások időtartamát tekintve, így kifejezetten jó példát szolgáltatna e tárgyalások diakronikus evolúciójára is. A hálózatépítésben járatan elit, az első esetben csak kevés szövetségest volt képes maga mellé állítani, és alulmaradt egy kiválóan szervezett ellenféllel szemben, míg a harmadik esetre a már rutinos vezetés kerekedett felül az Unióval szemben.

Az első eset 2001 és 2002 között történt. A tárgyalások e szakaszában még maga a felvétel is kérdéses volt. A kormányzat azt tervezte, hogy egy mega beruházás keretében létrehozza a Drakula Parkot, ami reményei szerint évi 25 millió dollárt hozott volna az államkasszájának. A szórakoztató park Erdélyben, Segesvár közelében épült volna fel, egy a Világörökség részét képező terület tözsomszédságában. Először úgy tűnt, hogy a beruházás és a várható gazdasági haszon mindenkinek elnyerte a tetszését. Ám kis idő múlva megszólaltak a hazai természetvédők és civil szervezetek, akik felémelték a szavukat a park ellen. A kormány persze letörhette volna a hazai ellenállást, de amikor e szervezetek kérésére az Unió is ellenezni kezdte a

projektet, már sokkal nehezebb helyzetbe került. A román kormány végül olyan heves ellenállásba ütközött mind az UNESCO, mind a az EU kulturális bizottsága részéről, hogy meghátrálni kényszerült és lemondott a park létrehozásáról. Igaz, a csatlakozás nem tartalmazott semmilyen kritériumot, amit e park felépítése megsértett volna. Egyszerűen arról van szó, hogy a kifejezetten bizonytalan helyzetben lévő Románia, megfelelő szövetségesek híján nem szegülhetett szembe egy erős nemzetközi koalíció akarataival, ha nem kívánta az Unióhoz való csatlakozását kockára tenni.

A második eset 2002 végétől 2003 közepéig tartott, és szintén árnyékot vetett Románia csatlakozási törekvéseire. Az első ügyszó képest viszont az volt a különbség, hogy itt már nem a felvétel maga, csak az időpontja került veszélybe. Ebben az esetben arról volt szó, hogy a kormány engedélyezze-e, hogy egy cég külszíni fejtéssel, cianidos technológiával aranyat bányáshasson Erdélyben. A térségben élők többsége ismét csak a terv mellé állt, mivel így sok régóta munka nélkül lévő ember juthatott volna kereseti lehetőséghez. A helyzet viszont kísértetiesen hasonló fordulatot vett, mint az első ügy esetében. A környezetvédők, civil szervezetek ismét az Unióhoz fordultak segítségért, hogy e környezetszennyező beruházás ne jöhessen létre. Ez esetben ráadásul egy másik éppen a csatlakozási tárgyalásait lezárni készülő ország, Magyarország is csatlakozott az ellentáborhoz. A román kormány mindent megtett annak érdekében, hogy bebizonyítsa, és bebiztosítsa a beruházás biztonságos megvalósítását, és a biztonság folyamatos fenntartásának lehetőségét. Annak ellenére, hogy Az Unió nem tiltotta a cianidos technológiával való bányászatot a kormány megpróbált a szükségesnél több biztosítékot adni és az elégségesnél jóval több biztonsági előírást érvényre juttatni már az előzetes tervezés során is. A helyszínt tényfeltáró bizottságok látogatták, előzetes esettanulmányok készültek, közös Román-Magyar bizottságok alakultak. Végül még is az lett a helyzet, hogy az EU, Románia értesére adta, hogy ha bármi balul ütne ki a projekt körül, akkor Románia csatlakozása hosszú időre kitolódna. Ebből a román kormány megértette, hogy az EU ugyan tiltani nem tilthatja a beruházást, de nem áll mellette, s ez esetben ez az ő részükről sem lenne szerencsés. Ezért elhalasztották a beruházást.

A harmadik eset egy Romániát, Magyarországgal Erdélyen át összekötő autópálya terve körül bontakozott ki. A probléma abból adódott, hogy az EU nem ezt, hanem egy olyan tervet támogatott volna, amelyből Erdély kimarad. Mivel Románia nem számíthatott Unió támogatásra, a vezetés úgy döntött, hogy az utat megpróbálja az amerikai építő céggel megfinanszíroztatni. A Budapestet, Bukaresttel Erdélyen át összekötő autópálya létrehozásáról a román és magyar kormány már 2002 decemberében megállapodást kötött. A gazdasági előnyök mellett, az útnak természetesen

szimbolikus jelentősége is volt. A két állam történelmileg feszült viszonyának megváltoztatása, és a jószomszédi, partneri viszony megteremtésének szimbólumaként épült volna meg. Ezért a magyar és a román miniszterelnök tovább próbálkozott az Uniónál, hogy anyagi támogatást csikarjanak ki a terv számára. Levelet írtak Romano Prodinak, aki viszont azt válaszolta, hogy ha nem akarják saját pénzből finanszírozni a munkálatokat, akkor várniuk kell, amíg mindkét ország csatlakozik a közösséghez. Ez a kijelentés mégsem riasztotta vissza a miniszterelnököket és alternatív források után néztek. Magyarország saját anyagi forrásait és hitelből felvett pénzt kívánt autópálya építésre fordítani, Románia, pedig ismét tárgyalásokba kezdett az amerikai céggel. Az út megépítését általános helyeslés övezte mind a politika, mind a civil szervezetek részéről. Mivel 2003-ban kiderült, hogy Románia 2007 előtt semmiképpen sem csatlakozhat az Unióhoz, így a Prodi által támasztott feltétel egyébként sem volt elfogadható. Igaz, hogy korábban a vezetés ígéretet tett az Uniónak, hogy nem amerikai pénzből építi meg az utat, de mivel EU-s pénzre valójában sokáig nem számíthatott, megszegte ígéretét.

Két oka volt annak, hogy ezt a román kormány megtehetette. Az egyik, hogy már látta a célt, a csatlakozás, ha el is tolódott ugyan, de kezdett megfogható valósággá válni. A másik, hogy a román vezetés rájött arra, milyen fontos, hogy a régi tagországok között erős szövetségesekre találjon. Meg is tett mindent ennek érdekében, és nem is eredménytelenül. 2003-tól maga mellett tudhatta Nagy-Britannia, Olaszország és Spanyolország támogatását, 2004-től pedig már Franciaországét és Németországét is.

Konklúzió

A cikkben megemlített esetek kapcsán leszűrhető tanulság az, hogy a csatlakozásuk elején álló, és szövetségesek nélküli országok, bizonytalan helyzetük és velük szemben túlerőben lévő nemzetközi érdekcsoportok miatt gyakran kényszerülnek érdekeiknek ellentmondó döntéseket hozni. Ugyanakkor, ahogyan idővel előrehaladnak a csatlakozási folyamatban, és megismerik a lehetőségeiket, megszilárdítják pozícióikat, és szövetségesekre találnak, ismét képessé válnak arra, hogy érdekeiknek megfelelően járjanak el, még ha ez nincs is mindig az EU irányába.

Juhász Gergely Ákos

Munkaerő-migránsok – „árucikk” és befogadtatás között

Schmidtke, Oliver: Einwanderer als Ware. Wie die Marktlogik Migranten aussortiert. = Blätter für deutsche und internationale Politik, 2010. 10. no. 51-57. p.

A *Németország felszámolja önmagát* című, Thilo Sarrazin-féle pamflet nyomán örvénylő vita tehetetlenül vergődik ama feloldhatatlannak látszó ellentmondás terében, mely az idegen-foglalkoztatás gazdasági kényszere és a másság tömegeinek pszichoszociális terhe között feszül. Akármilyen is a könyv vitatható alkalmi-egyedi üzenete (kultúra-, integritásféltség, mentális averzió?), mindenesetre keresztül-kasul szántja a bevándorlási politika, a társadalmi beilleszkedés, a kultúrák különbözősége és együttélése stb. kérdéseiben foglalt migráció-tematikát.

A folyamat, amely euroatlanti viszonylatban az idegen-problematika mai, immár kezelhetetlennek látszó elhatalmasodásáig elvezetett, Németországban az 1950-es évek végén indított vendégmunkás-programmal vette kezdetét, folytatódott – szabályozás és hatás-kalkuláció híján – az önjáróvá vált betelepedés-özönnel és – társadalomtervezés hiányában – a fél-beilleszkedéssel és gettósodással. A társadalom mindezt önáltatásból „multikulturalizmusnak” nevezte, noha távoli sem volt köze ahhoz. Ugyanez a társadalom, szembe találva magát a lecsúszott, szegregált idegen tömeggel, pánikba esett, aggódni kezdett további integritása miatt. Felmerül azonban a gyanú: a véletlen körülményekre bízott munkamigráció szükségképp jut el a beilleszkedés csődjéig, amiben nem a megszemélyesítők hibáztathatók. Hasznos tanulságokért hívjuk itt segítségül egy klasszikus bevándorló-társadalom: Kanada migráció-folyamati képét!

*

Kanadában az őslakos indián népességen kívül gyakorlatilag mindenki – eredendően európai - bevándorló vagy annak leszármazottja, otthonuk egyszersmind a napjainkig tartó folyamatos bevándorlás frekvenciát célországá. Az önállóvá válás idejétől továbbra is „fehér telepes” jövevényekre alapozott folyamat alapvetően demográfiai szükségleteket töltött be. Az 1960-as évek ipari növekedésével jelentkező munkaerő-szükséglet jegyében azonban a kanadai bevándorlási politika is váltott - gazdaság-politikai szempontokra, amikor is a származási terület helyett az egyéni kvalifikáció és alkalmasság döntötte el a hozzájárulást a betelepedéshez („economic immigrants”), ami ebben a formában a folyamatosan fennálló demográfiai igényeknek szintén megfelelt. A váltás egybeesett reformok bevezetésével a jóléti állam megteremtését célzó, a szociális ellátás

rendszerét magába foglaló állami tervezés szilárd alapjain. Kanada mint befogadó ország most már egyúttal globális humanitárius kötelezettségeinek is helyt adott: kitett magáért a menekült- és családegyesítés-kérdésben is. A legfontosabb azonban: az egyéneikben továbbra is megszürt betelepedők a honos lakosságával egyenértékű jogosultságok és kötelezettségek jegyében nyerhettek befogadást, és pedig az esélyegyenlőségre külön figyelemmel – azaz a legteljesebb korrektség és tolerancia feltételei között; így nagyobb veszteségek nélkül előbb vagy utóbb a kanadai társadalom integráns egyedeivé váltak. Soraikban egyébként már a poszt-koloniális kirajzás Afrikából, Ázsiából érkező képviselői is ott voltak, akik magukkal hozott kultúrájuk megtartása mellett találhattak magukra a társadalmi munkamegosztásban és együttélésben. A hozott kultúra megőrzése, a brit, a holland vagy az ausztrál gyakorlathoz hasonlóan, a betelepedők természetes jogai és támogatott lehetőségei közé tartozott. Ez volt a szerves és valós kanadai multikulturalizmus, amely a maga részéről ma is életben van.

Az 1990-es évek globális kihívásai, persze, nem kerülhették el Kanadát sem, és kiderült: az „economic immigrants” iránti felfokozott igényt (kizárólag kvalifikált munkaerő-szinten) csak a humanitárius kvóta rovására tudják kielégíteni. 2004-ben törvényileg is szigorodtak a menekült-befogadás kritériumai. Sőt, az illetékesek most itt is feltalálták a szerződött munkahelyhez kötött, időleges migráns-foglalkoztatási formát (szerény szociális szolgáltatással), ami lényegében a korábbi európai vendégmunkás-intézményre emlékeztet. Ennek vonzatai: a teljesen esetleges bérszínvonal, a munkaerő kötött idejű kisajtolása, a tartós letelepedés központi költségeinek megtakarítása egyként olyan, újféle paradigmát jeleznek, amely a felfogadott idegent pusztá árucikké degradálja a befogadó célú letelepítés hagyományos humánbefektetésével szemben. Ne kerüljük meg: a jelenségnek az integrálásra jelölt bevándorló előmenetelére is megmutatkozik az áthatása – a felkészítési-átfutási idők kinyújtásában, ami alatt ma már öt is évekig alacsonyabb, „bevezető” jellegű bérszínvonalon tarthatják. Mondhatnánk, hogy ez az újfajta vagy újra elővett időleges migráns-foglalkoztatás nem a migráció-politika, hanem inkább a nyíltan kizsákmányoló globális munkaerő-„mozgósítás” része. Általánosításban mégis aláhúzza a migráns-befogadás „befektetés”-értékét és egy munka-alapú, amelletts korrekt humánbefektetéssé bővített migráció- és integrációpolitika realitását. Integratív távlatban a „kezdő” bérszínvonal, a csökkentett szolgáltatások még nem merítik ki sem a merő kizsákmányolás, sem a hátrányos megkülönböztetés fogalmát. Kanada még mindig „álomország” a bevándorlónak. A befogadás- és integráció-politika klasszikus alapjai még sértetlenek. Itt is egyre küzdelmesebb a betelepülő útja, de legkésőbb a lemenője fel-

tétlenül kihasználja az adottságaiban és tapasztalásában rejlő lehetőségeit, és nem közösítik ki mint „idegent”.

Németországban valahol innen, a kanadai eredményektől és tanulságoktól kellene újragombolni a kabátot, ha már a migrációpolitikája egyszerű utat tévesztett. Itt nem volt életút, szereptávtat a jövevény számára, nem volt kultúrák „együttélése”, empátiás elfogadás, és főként nem volt folyamatos koncepció a téma kezelésére. Az elkerülhetetlen (természetesen nem egyszerű) korrekció tényezői: haszonelvű, munkateljesítésre orientált befogadás, egyértelmű (de liberális) követelményrendszer a társadalmi integráció vonatkozásában, valós és elégséges segítségnyújtás a felzárkózáshoz, a most folyó skolasztikus viták visszavezetése a kérdések alapkörére, az áru-formában elhasználódott, peremre szorult tömeg feloldozása és ember-séges megsegítése.

Komáromi Sándor

Délkelet-Európa-történet – másként

Sundhaussen, Holm: Die Geschichte Südosteuropas neu denken! = Südosteuropa Mitteilungen. 50. Jg. 2010. 4-5. no. 119-134. p.

(A közlemény előzetesen a jeles európai-összehasonlító és Délkelet-Európa-történész, a berlini Freie Universität emeritus professzora előadásaként hangzott el 2010-ben Münchenben a Délkelet-Európa-Társaság rendezvényén.)

A szóban forgó, politikai viszonyaiban kezdetektől máig változandó és törékeny multietnikus régió történettudományi megközelítését illetően - egymással párhuzamban - két paradigma megszokott. Az egyik: a makropolitikai történet - az egymást váltó impériumok (Bizánc, az Oszmán, majd az Osztrák Birodalom) létfolyamataiban; ez dívik inkább a nemzetközi, külső megközelítés terepén. Ennek utolsó, a régiót egészében már nem fedő igazodási pontja a 20. századi Jugoszlávia. A későbbi keletű másik paradigma: a letűnt birodalmi alakulatok méhében feltörekvő, majd önmagukra lelt népek története – egyedi nemzet-történetek gyanánt. A makropolitikai történet módszere egyszerűbb: jószerivel a hatalmi-adminisztratív központok viselt dolgaira összpontosító, kommentált eseménytörténet is megteszi. A nemzet-történetek ellenben vagy nélkülözik (úgy a 15-16. századig) önmagukban az eseményeket, és mitologizálásba vesznek, vagy átfolyanak

egymásba, lévén a nemzeti sorsok gyakran és nagymértékben közös. Erről természetesen csak is a saját verziót kínálják, melyben az események és szereplők más-más megvilágításban, akár homlokegyenest ellenkező színekben tűnnek fel. Két alapmodellre mégis el lehet különíteni közöttük: 1. Esszencialista modell, amely a nemzeti kollektívumot mint természettől való, időtlen nép-organizmust fogja fel, azzal, hogy az államiság megléte nem is perdöntő (ha éppenséggel nincs, ilyen-olyan csíraformában mégis megvan vagy külső elnyomatás alatt áll). 2. Konstruktivista-esszencialista, „két fázisos” modell. Ebben egy-egy, végül mégis államiságot nyert nemzet „előtörténetét” adja az előbbi néptörténet. A nemzeti karakterjegyek (leszármazás, honterület, nyelviség, vallás) visszamenőlegesen ennek örökségéből vétetnek. Itt az „előtörténet” egy az egyben képviseli az 1. modell esszencializmusát, és ebből fakadóan a történész „természetes”, „valódi” nemzetről beszél, olyan „mesterséges” nemzetekkel ellentétben, mint a makedón, a bosnyák vagy a moldován, melyeket valakik valamikor adminisztratív úton „fentről” úgyiszlóván egyszerűen csak létrehoztak.

Egy-egy „természettől való”, ennek megfelelően „valódi”, ősi „honterülettel” megáldott, „autochton” és „kontinuus” stb. nemzet történeti önképe, persze, nem csak keveredik a másikéval (és itt ezt már valóságosan a Balkán egymással szoros közelségben települt népeire, nemzeteire értjük), de – területhagyományaitól az elbeszélésig – ütközik is, és pedig keményen! Párhuzamban látva őket: harci győzelmek és visszavonulások, kiszorítások és leigázások, átpártolások, nyelvcserek és hitehagyások szakadnak egymásra, mielőtt a történések és regék, időben visszafelé haladva, a ködbe vesznek. Délkelet-Európai viszonylatban, de mindenekelőtt a Balkánon a nemzet-entitás visszatérő territorializálása, a territórium nacionalizálása, a múlt-stilizálás és -hamisítás, a visszavetítés és önámítás (összességükben: „kitalált hagyományok”) partikularis reflexeinek talaján nem várható reális és hiteles nemzet-, illetve néptörténeti feltárás. Délkelet-Európa lényegi történeti realitása egy „nyílt terepen” zajló, végtelen hullámozása, vagy (Fernand Braudel értelmében) egy megelevenedő „mozgástér”-forma, melyet esetünkben mindenekelőtt az egyszer spontán, másszor (és legtöbbször) erőszakkal kikényszerített népmozgás tölt ki. E „nyílt” terepről illuzórikus minden, egyetlen nemzet szemszögéből felvillantott metszet, csak az átfogó történet megfogható és hiteles. A nemzeti tényező transznacionális áttételben adhat fogószót a tömbközösségek és diaszpóráik, többségi és kisebbségi helyzetek, eredetek és alakváltások, kulturális áthatások egybelátásához.

Némi túlzással úgy mondhatnók: Délkelet-Európát illetően rendelkezünk „kitalált múltakkal”, sőt „kitalált jelenekkel” is, de „való” történet – az hiányzik. Ezt a történetet még ki kell szabadítani a szubjektív, partiku-

lárius nemzettörténetek Prokrusztész-ágyából és hamis etnizálásából. Ez annál fontosabb és annál sürgetőbb, mivel a történelmietlen múlt-szemlélettel jelenkép-torzulás legutóbb a jugoszláv háborúkban leplezte le önmagát: a politikai katasztrófákkal terhes történelmi hazugságot és önámítást.

Komáromi Sándor

Cseh és szlovák kapcsolatok Kínával: versengés az ázsiai nagyhatalom kegyeiért

Fürst, Rudol–Pleschová, Gabriela: Czech and Slovak Relations with China: Contenders for China's Favour = Europe-Asia Studies, 62. vol. 2010. 8. no. 1363-1381. p.

A Cseh Köztársaság és Szlovákia 1989 óta folyamatosan küzd, hogy Peking figyelmét magára vonja, és legalább töredékét visszaszerezze azoknak a kapcsolatoknak, melyek korábban, a kommunista korszak alatt a kínai kormányhoz kötötték a két európai országot. A cseh és szlovák törekvések eleinte nem hoztak gyümölcsöt, mióta azonban a két ország csatlakozott a Kína számára stratégiaileg fontos Európai Unióhoz (EU), újabb lehetőségek nyíltak előttük, hogy növeljék státuszukat a kínai vezetés szemében. A cseh és a szlovák külpolitika ugyanakkor számos fontos vonatkozásában jelentős különbségeket mutatott Kína viszonylatában mind az EU-csatlakozás előtt, mind azután. Noha mindkét ország szorosabb kapcsolatra törekedett Pekinggel, eltérően vélekedtek arról, hogy a gazdasági érdekek fölülrhatnak-e szélesebb értelemben vett politikai és erkölcsi szempontokat. Elsősorban az emberi jogok és Kína demokratizálódása kapcsán mutatkoztak határozott értelmezési ellentétek a Cseh Köztársaság és Szlovákia között. Prága meglehetősen következetlen viselkedésével vonta magára Peking figyelmét: egyszer őszinte reményét fejezte ki, hogy szoros gazdasági kötelékek épülnek ki a két ország között, másszor élesen kritizálta, hogy Kína semmibe veszi az emberi jogokat, sőt bátor diplomáciai lépéseket tett tajvani és tibeti menekültek ügyében. A szlovákok ezzel szemben sokkal gyakorlatiasabban közelítették meg pekingi kapcsolataikat, és, kizárólag az üzletre összpontosítva, gondosan kerültek minden lehetséges feszültségforrást.

Fürst és Pleschová tanulmánya azt vizsgálja, melyik megközelítés bizonyult eredményesebbnek, melyiket díjazta Kína a mind a csehek, mind a szlovákok által áhított gyümölcsöző gazdasági és egyéb kapcsolatokkal.

Az írás a Cseh Köztársaság példájából levonható tanulságot is elemzi, hogy a gazdasági kapcsolataikat Kínával fejleszteni kívánó kis államok számára mennyire hasznos ragaszkodni emberjogi nézeteik hangoztatásához. A kutatások tanúsága szerint Kína emberjogi visszaéléseinek felelőse, kiváltképp a tajvani és tibeti menekültek támogatásával kiegészítve, nagy valószínűséggel hűvös fogadtatásra lel a Kínai Népköztársaság (KNK) részéről, és negatív kihatással lesz az együttműködés minden fórumára. Az „egy Kína” politika az egyik legfontosabb külpolitikai hitvallás Peking számára. A KNK minden erejével azon van, hogy megakadályozza, egy harmadik ország hivatalos kapcsolatokat építsen ki a tajvani hatóságokkal. Összességében tehát feltételezhető, hogy a Kínát érzékenyen érintő témák kerülésének szlovák politikája kielégítőbb gazdasági kapcsolatokat eredményez Pekinggel, mint a csehek kritikus hozzáállása.

Tanulmányukban Fürst és Pleschová saját, országuk kormányzati dokumentumain, statisztikákon, interjúkon és televíziós tudósításokon alapuló kutatási eredményeiket használták fel. A KNK-hoz fűződő kapcsolatok témája mindkét országban egyértelmű eltéréseket jelez a politikai kultúra terén. Felveti ugyanakkor a külpolitikában képviselt értékek és az egyre határozottabban jelentkező külső gazdasági kényszerítő tényezők kapcsolatának kérdését is. Mind a Cseh Köztársaságnak, mind Szlovákiának érdeke, hogy túlnyújtózzon az EU és a volt Szovjetunió keretein, Ázsia felé.

A tanulmány nem támasztja egyértelműen alá a nézetet, mely szerint a konfliktuskerülő politikai magatartás Kína kapcsán jobb eredménnyel járna, mint az emberjogi szempontból kritikus, a tajvani és a tibeti ügyet támogató állásfoglalás. Peking továbbra is visszafogott érdeklődést mutat az általa csak a volt Szovjetunió csatlósainak tekintett országok iránt. A Cseh Köztársaság és Szlovákia renoméján valamelyest lendített ugyan a NATO- és EU-csatlakozás, és legalább egy-egy kormány szintű kínai delegáció látogatását kiérdemelték, az azonban mindkét ország esetében egyértelmű, hogy Peking figyelmét érdemben magukra vonni nem sikerült. A Kína politikai és gazdasági törekvéseit meghatározó tényezők nem befolyásolhatók egyoldalúan. A szerzők hangot adnak azon véleményüknek is, mely szerint egyre égetőbb szükség van egy általános, Kínára vonatkozó európai irányvonal kidolgozására. Az azonban kérdéses, hogy a csehek és a szlovákok milyen mértékben járulhatnak hozzá ehhez a közös irányvonalhoz. A Cseh Köztársaság nem használta ki az alkalmat a probléma felvetésére az EU–Kína csúcs alkalmával, a szlovákok küldöttek pedig még mindig abban a hiszemben élnek, hogy kétoldalú kapcsolatokat ápolnak Kínával. A cseh és szlovák példa bizonyítja, hogy Peking továbbra is hangsúlyozza a nemzetközi partnerei között felállított hierarchiát, ami természetesen korlátozhatja a partnerek kínai beruházásokra és kereske-

delemre irányuló túlzó reményeit. Az új EU-tagállamoknak tehát, lévén csekély vesztenivalójuk, érdemes lehet visszafogott diplomáciai kapcsolatok kiépítésébe kezdeni Tajvannal, és kitartani emberjogi nézeteik mellett – mondják a szerzők –, Kína minden gazdasági vonzereje ellenére.

Dézsí Tímea

Horvátország és Szerbia – újra a barátság útján?

Cviic, Christopher (†): Kroatien und Serbien – wieder Freunde? = Europäische Rundschau, 38. vol., 2010. 3.no. 41-52. p.

(A cikk a múlt decemberben 80 éves korában elhunyt horvát emigráns újságíró, londoni Kelet-Európa-komentátor, EBRD-konzultáns utolsó publikációinak egyike.)

Az 1991/99 között dúló jugoszláviai háború utáni tartós megbékélés egyik kulcskérdése a régióban a horvát-szerb újraközeledés és szoros partnerség lehetősége. E tekintetben látványos és talán ígéretes lépésre került sor Ivo Josipović, 2010 januárjában megválasztott horvát államelnök szerbiai látogatásával még azon év derekán. Tadić szerb elnök nemcsak együtt mutatkozott a belgrádi utca nyilvánossága előtt vendégével, hanem elkísérte őt Újvidékre, ahol horvát kisebbségi politikusokkal találkozott. A szerb fél emelt fővel lehetett jelen az újvidéki beszélgetésen, hiszen az új szerbiai alkotmány immár biztosítja a vajdasági kisebbségek hivatalos státuszát, amit a Titó-örökös Milošević megvont tőlük.

A horvát elnöki látogatást Zágrábban és Belgrádban egyaránt hasznosnak és eredményesnek tekintették, és a nemzetközi közösség melegen üdvözölte. A legmagasabb szintű kapcsolatfelvétel természetesen nem a semmiből jött létre. A megelőző hetek során gyors egymásutánban katonai együttműködési terv, kölcsönös kiadatási egyezmény, szervezett bűnözés elleni közös fellépésről szóló megállapodás került aláírásra. Több éves távlatban pedig megindult a kereskedelem, a turistaforgalom, a kulturális érintkezés újraélesztése. Mindezek akkor még nem keltettek különösebb figyelmet. Az ezeknél jóval nagyobb léptékű elnöki találkozó azonban már felébresztette a reményt a horvát-szerb viszony mielőbbi teljeskörű rendeződése iránt. Kérdés: kellően megalapozott-e a várakozás? A válasz lehetősége a korábbi konfliktus és a következmények közös logikájában rejlik.

Ma már elmondhatjuk: Milošević a horvát elszakadásra fegyveres agresszióval válaszoló lépése során (1991) emberére akadt a korántsem tiszta múltú, szintügy vérbő nacionalista F. Tudjmanban, akivel az 1992-es fegyverszünetet követően Bosznia-Hercegovina kapcsán, ahová az összecsapások áttolódtak, egy időre cinkostársakká is váltak, ahogyan a tartomány egymás közötti felosztását - a bosnyákok rovására - megcélolták. A boszniai összecsapások tetőpontján, 1995 nyarán indított, meglepetésszerű horvát ellenoffenzíva („Vihar” hadművelet) ugyanakkor felszámolta a krajina szerb foglalatát a szerb enklávét bázisán létrejött szakadár berendezkedéssel („Szerb Krajina Köztársaság”) együtt, és mozgásba lendített körülbelül ugyanannyi szerb menekültet, mint amennyit előtte horvát oldalon a szerb behatolás Krajinától Dél-Baranyáig produkált. Egyúttal addigra a harcoló felek a vérengző népiirtásnak minősülő cselekmények tekintében is valamennyire „kvittek” voltak. Ezen mindenekelőtt, szerb részről az 1992/93-ból Goran Hadžićnak, horvát oldalon pedig 1995-ből Ante Gotovínának felróható és hágai vádpontok alá eső háborús bűncselekmények „kölcsonössége” értendő. Bár horvát esetben a vád Hágában prezentált mértékét a nemzeti közvéleménnyel egyezően Cvijić is túlzónak tartja, illetve „aránytalannak” Milošević- vagy Karadžić-féle bűnlajstrommal egybevetve. Gotovina, mint köztudott, már bíróság elé is került, a szökésben lévő Hadžić kézrekerítése viszont még hátra van.

A két jugoszláv utódállam a harci cselekmények beszüntetése, egyúttal a nemzetközi beavatkozással kikényszerített bosznia-hercegovinai béke életbelépése után 1996-ban felvette egymással a formális diplomáciai kapcsolatokat. Szerbia két évvel később ellenkezés nélkül kivonult a még megszállás alatt tartott, a „Viharral” nem érintett területekről. A viszony azonban hűvös maradt. Magát Szerbiát túllontúl lefoglalták a súlyos belpolitikai ellentétek és a leromlott gazdaság fékezte konszolidációs erőfeszítések, a koszovói végjáték (1999), Milošević bukása (2000), majd Hágának történő kiszolgáltatása. A lassú előrehaladás a „nyugatos” miniszterelnök, Djindjić meggyilkolásával (2003) egy időre meg is torpant. Az ezredforduló tájékán Horvátország is alapvetően a belső stabilizációs és reformpolitika elindításával volt elfoglalva. Abban a helyzetben a Nyugat kezdte mozgatni a szálakat – a közös érdekelttség, az egymásra utaltság és főképp az európai-euroatlanti integrációs távlat retorikájával. A Nyugat törekvéseit szolgálta a 2003-ban pozícióba került Sanader horvát reformer kormányfő dinamikus politikája, aki meggyőző erőfeszítéseket tett például a megtépázott horvátországi szerb kisebbség megbékéléséért, de alkalmas partnerként lépett fel az azonos évben megválasztott Boris Tadić szerb elnök. A két új politikai vezető valós és közeli munkakapcsolatokra vállalkozott. Cezúrát eredményezett ugyan a kapcsolatokban az egyoldalúan deklarált

koszovói önrendelkezés (2008) horvát elismerése, ám sem az USA, sem pedig az EU nem engedte ki a folyamatot a kezéből. A két állam felelős politikai vezetése is mind következetesebben összpontosított az EU-tagság feltételeit jelentő minimumokra, és mindkettő számára kezdett tudatosulni a távlatra szóló érdekek közössége, illetve kölcsönössége. A régebbi keletű (2004) horvát lépést követően 2009 végén Szerbia is hivatalosan kérte felvételét az Unióba. Horvátország 2009 óta NATO-tag, Szerbia esetében ez, persze, még odébb van.

Talán a legjelentős állomás ezen az úton Josipović jelenlegi elnök eddigi szereplése. Személyében minden jel szerint a konszolidációnak, a felzárkózásnak és a megbékélésnek maradéktalanul elkötelezett, koncepciózus politikusi egyéniség lépett színre, aki azt is megértette: a folyamatokban valamelyest előbbre tartó tárgyaló félként ráhárul a kezdeményező szerep az önhibájából és azon kívül még súlyosabb megrázkódtatásokon átment Szerbiával szemben a közelebbi és régebbi múltú sérelmek rendezésében. Szimbolikus gesztusai egyébként még messzebbre is mutattak. Elődjét, Mesić-et követve, Josipović először is maga is kegyeleti látogatást tett Jasenovac emlékhelyén. A horvát fasiszta bábáram idején, 1941/45 között itt felállított haláltábor mintegy 80.000 szerb, zsidó és egyúttal horvát fogoly életét követelte és további ezreket nyomorított meg. Josipović azután ellátogatott az ausztriai Bleiburgba, ahol 1945 tavaszán több ezer, német oldalon harcolt horvát katona adta meg magát a brit fegyveres erőnek, a britek azonban kiszolgáltatták őket Titónak, aki kevés híján valamennyiüket kivégeztette. Részt vett, olasz és szlovén kollegájával közösen, a Tito által elűzött több százezer isztriai olasz emlékművének közös koszorúzásán is. A sarajevói parlamentben megkövette a tudjmani politika bosznia-hercegovinai áldozatait, felkereste különböző, szerb, horvát és bosnyák elkövetők vérengzéseinek színhelyeit, és – horvát politikusként elsőként – hivatalos látogatásokat tett a Boszniai Szerb Köztársaságban, ahol kiállt a daytoni Bosznia-Hercegovina egységének elve mellett is. E látogatásaival otthon sokan nem értettek egyet, Josipović azonban vállalta bátor kezdeményezéseinek ódiumát.

Különös, de az aktuális horvát-szerb vitás kérdések listáján a háborús bűnök sűrűjét illető kölcsönös vádaskodás egyelőre nem szerepel. (Az elbírálás terhére elviszi Hága?) Nincs szó a pusztításokról sem, melyeket a horvát fél joggal hánytorgathatna fel, hiszen területükön dűlt a front. Bizonyos humanitárius következmények kezeléséről tárgyalnának, eltűnt személyek (Vukovar szerb ostrománál például mintegy ezer fő) sorsának felderítése mellett főként a menekültek visszatéréséről, illetve kártalanításáról. E téma gyakorlati súlya egyébként messze nincs is arányban az eredeti menekült-létszámokkal: igen kevesen élnek a megállapodásokban

garantált lehetőségekkel. Horvát oldalon pedig e vonatkozásban nem is annyira Szerbiával van gond, mint inkább a Boszniai Szerb Köztársasággal. Végül nem is elsősorban a visszatérés joga, lehetősége a probléma, hanem a munkalehetőség biztosítása, és pedig valamennyi oldalon. Vagyis: az eredeti kérdéseket az idő a maga változásaival túl is haladja, a valóság bonyolultabb az elvi vitapontokban foglaltaknál. A háborús következményektől teljesen független horvát igény: némi határigazítás a Duna mentén csak a medervonal eltolódása miatt.

Van tehát tárgyalási alap, van tér a lépések megtételéhez, a kölcsönös érdekek ösztönöznek. A közeledés főképp horvát kezdeményezés alapján megindult, és folyamatos lehet. A közeledés üteme az, ami kérdéses. Ma ebben a nehezebb mozgású szerb fél korlátozott fogadókészsége meghatározó. Maga Tadić igazán megfelelő partner lenne, még mindig erős nemzeti populista ellenzéke a politikai mozgásterét azonban meglehetősen szűkre szabja. Nem kerülhette meg a koszovói önrendelkezés hágai „bevizsgáltatásának” aktusát sem (2010), és egy újabb New York-i fordulótól is csak kis híján mentesült. (Bővebben lásd a vonatkozó, másik ismertetést.) A Horvátország és Szerbia közötti folyamatos és előremutató együttműködést illetően szerb oldalon még várni kell. De a megbékélésnek és az erre épített partnerségnek - legalább európai közös távlatokban – számukra sincs alternatívája. Úgy látszik: ehhez még bizonyos környezeti szálakat is el kell varrni. Az őszinte partnerség, ha nem is a felhőtlen barátság ideje a nem túl távoli jövőben azonban bizton elkövetkezik.

Komáromi Sándor

Törökországot Európába?

Auber, Emmanuel: La Turquie dans l'Europe? = Revue politique et parlementaire, 2010, 1055 no. 115-125. p.

(A szerző, Emmanuel Auber, előadó a párizsi Politikai tudományok Főiskoláján.)

Törökországnak az Európai Közösségekhez történő csatlakozása 2015-2017 előtt nem várható, sőt, Michel Rocard, egykori miniszterelnök 2023-ra, a modern Török Köztársaság megalakulásának centenáriuma teszi ezt az eseményt. Az utóbbi tíz évben sokat változott magának a török lakoságnak a véleménye is a csatlakozással kapcsolatban. A felmérések (Usak)

szerint 2004-ben még 80%, két év múlva 54 % óhajtotta az integrációt. A kétségek a vélt európai kettős elvárás miatt alakultak ki.

Noha az AKP (Igazság és Fejlődés Pártja), és Recep Tayyip 2003 óta hatalmon lévő pártja folyamatosan kinyilvánítja csatlakozási szándékukat, az Unió tagállamai megosztottak a török kérdésben. A nézetkülönbség nem annyira a régi és új tagállamok, mint inkább a haladók és a konzervatívak között alakult ki.

- Párizs és Berlin inkább valamiféle „kivételezett státust” adna a törököknek;
- Róma és Madrid ezt délen ellensúlyozná a törökök befogadásával. Ugyancsak mellettük voksol a két új tag, Románia és Bulgária –ők főleg energetikai megfontolásokból;
- Jacques Chirac finom diplomáciával előbb egy törvényjavaslatot terjesztett elő, miszerint népszavazásnak kell döntenie az újonnan jelöltek felvételéről. Mielőtt azonban ez érvénybe léphetett volna, Sárközy elnök, a 2007-es választási küzdelemben kereken nemet mondott a felvételre, és a bizonyos „kivételezett státust” ajánlotta [azóta ő is nagy engedményeket tett ebben a vonatkozásban].
- Törökország réges-régi csatlakozási vágyának megfelelően, 2005-ben kezdődtek meg a tényleges tárgyalások a részletekről.
- 1959. július 31-én nyilvánították ki először csatlakozási óhajukat;
- 1963. szeptember 12-én társult tagi minősítést kapott az ország az Európai Közösségekhez, 1995. december 31-ével vámunió lépett érvénybe;
- 1987-ben Törökország megismételte felvételi kérelmét, amelyre két év múlva határozott nemleges választ kapott gazdasági és politikai állapota miatt;
- 1999 decemberében, a Helsinki Csúcs alkalmából jelölt országi minősítést kapott;
- A különtárgyalások 2005 októberében kezdődtek (hat büntetőjogi tétel, és az úgynevezett „Ankarai protokoll” azonban nem lépett időben érvénybe Törökországban).

Törökország identitáskérdése Ciprus miatt húzódik. De magának, az európai kontinensnek is föl kell tennie a kérdést a XXI. században: hol jelöli ki a saját földrajzi, politikai és kulturális határait? Nagy piac kíván-e lenni, vagy civilizációs térség, politikai ambíciókkal? Globalizmusra, és az egyetemes emberi jogokra támaszkodik-e, vagy a maga európaiságára és kereszténységére, esetleg valami egyébre? Milyen helye lesz abban a többpólusú világban, amely békét és biztonságot szavatol, de nem szükségképpen barátságos?

Törökországot pusztán földrajzi, vagy kulturális megfontolásból nem lehet kizárni az európai fölvételből. Maga Európa is igen tág, hiszen az Európa Tanács tagjai Törökország, Oroszország és Ukrajna, valamint a dél-kaukázusi országok. Az Európai Biztonsági és Együttműködési Szervezetnek közép-ázsiai tagjai is vannak (Kazahsztán, Üzbegisztán, Kirgizisztán, Türkmenisztán, Tadzsikisztán). Az Európai Újjáépítési és Fejlesztési Banknak független tagjai is vannak, mint például Mongólia, Egyiptom, Izrael, Marokkó. De maga a 'Közép-Európa' elnevezés is többféleképpen értelmezhető, sokak szerint azonos Németországgal.

Földrajzilag is több értelmezése ismert Európának, leginkább az, hogy az Atlanti-óceán és az Ural, illetve a Kaukázus határolja. Történelmi-politikai kritériumai szerint minden olyan állam tagja lehet, amelyik az Európai Unió Szerződése 6. pontjának megfelel: szabadság, demokrácia, az emberi jogok az alapvető szabadságok, és a jogállam tiszteletben tartása. Hasonló egyébként az Európai Unió Egyezségének 49. cikkelye is.

Törökország legnagyobb része az Anatóliai-fennsíkon fekszik (ennek lakossága zömmel közép-ázsiai eredetű), de magába foglalja Kelet-Thrákiát is, és Isztambult, utóbbiak az országnak mindössze 3%-át jelentik, viszont itt él a lakosság 20%-a.

Törökország 1354 óta jelen van Európában. A XV. században Dél-Kelet-Európa az Ottomán Birodalom központjának számított. 1524-ben a francia I. Ferenc és Nagy Szolimán szövetségre lépett V. Károly ellen. E dátumtól kezdve a török elit francia nevelést kap. Napóleon óta még a török közigazgatás is francia mintára szerveződött meg.

A török lakosság gyakorlatilag muzulmán, ahogy immár 14 millió európai lakos is az. De egyedülálló a laikusság miatt – ami ugyancsak francia örökség. Az I. világháborút követően Atatürk nagyon határozott nyugatosítást vezetett be az országban, a muzulmán magániskolákat betiltotta. A mai kormánypárt vezéralakjai is mind Nyugat-barátok.

Első időben, Törökország csatlakozása az intézmények, politikai közösségek, önkormányzati költségvetés egyensúlyában kell hogy megmutatkozzék.

A csatlakozás pillanatában az Európai Unió legnépesebb országaként demográfiai szupremáciába kerülne Törökország (2010: 73 millió fő; 2025: 85 millió fő; 2050: 100 millió fő). Az Európa Tanácsban és Európai Parlamentben biztosan, bár a Lisszaboni Szerződés limitálja a nagy államok küldötteinek a létszámát.

Sokan kételkednek abban, hogy a nacionalizmusáról ismert ország, az Európai Unióba belépve megváltozik. S itt jó a realitásokkal számolni. Hubert Védrine, *Az ábrándozások kora (Le temps de chimères)*, Fayard, 2009)című könyvében kifejti, hogy az Európai Unióba belépő országok

még hosszú ideig nem veszítik el nemzetállam jellegüket, sőt, ahhoz ragaszkodnak, az európai keret mintegy a „szubszidiaritás szövetsége”-ként működik, amelyben jól megkülönböztethetőek a nemzetállamok. Ilyen értelemben, ha Európának szüksége van Törökországra, úgy azt pontosan azért, hogy nagyobb hatalomra tegyen szert.

Másodszorban azt is látni kell, hogy Romániánál és Bulgáriánál gazdagabb ugyan, de valójában mégiscsak szegény agrárország a törökök, amely behozatalra szorul. Az egy főre eső bruttó hazai termék 8900 euró, ami az összes tagország átlagáénak 28%-a, a 2004 óta csatlakozottakénak pedig a 40%-a.

A csatlakozással jelentős európai piac nyílna meg, ugyanakkor talán a 10% körüli törökországi munkanélküliség is enyhülne. Egyúttal a külföldön munkát vállaló török vendégmunkások száma is csökkenhetne.

A második fázisban, Törökország integrációjának fejleményeként az Unió multilaterális stratégiája megerősödne, azaz határozottabbá válna a mediterrán és közel-keleti zóna. De Törökország csatlakozásával az Unió befolyása ismét megnövekedne az Egyesült Államok szemében, az olyan feltörekvő országokkal rivalizálva, mint Brazília, Oroszország, India, Kína.

A XVI. századtól kezdve Európa diktálta a nemzetközi szabályokat, s a XXI. század elején sem szeretné elveszíteni a „Történelem monopóliumát”; az „Európa-nagyhatalom” visszaszerzésére a Lisszaboni Szerződés lehetőséget is ad. Törökország megfelel a „periférikus nagyhatalom” fogalmának (François Dopffer kifejezése), 1952 óta tagja a NATO-nak mint nem elkötelezett. Igaz, ez még csak a stratégiai-védelmi vetület, Európának pedig a saját, egyetemes elhivatottságát kell megvédenie az amerikai liberalizmussal és az ázsiai nacionalizmussal szemben. Stratégiájának célja egyféle békés, megreformált multilateralizmus megteremtése a G20-ak keretein belül, amelynek történetesen Törökország is tagja...

Az Európa-nagyhatalomnak logikusan bővítenie kell a határait. Az Arab Ligában megfigyelő, az Iszlám Konferenciában tag, 500 ezer fős hadsereggel rendelkező, Európa „szélén” fekvő Törökország jó megoldás erre. Egyúttal arra is jó példa lenne, mennyire toleráns a kontinens a muzulmán vallás, a multikultúra iránt.

Európa hagyományos szerepei közé tartozik a térségében stabilitást teremteni. Törökország csatlakozásával híd nyílna a Közép-Kelet felé is. A török területtel szomszédosan számos gócpont található (pl. Kaukázus, Izrael, Maghreb, stb.), ezek konfliktusainak békés rendezése, építő jellegű megoldások megtalálása nemes feladat lenne.

Geopolitikai helyzetéből adódóan ütközőzóna lenne Törökország a Közép-Kelet irányában: stabilitást teremthetne terrorista-veszély dolgában

az Egyesült Államok által bizonytalanná tett kapcsolatokban. A töröknyelvű, sok-sok köolajjal, földgázzal rendelkező ázsiai országoknak természetes szövetségese lehetne, saját vezetékekkel rendelkezve biztosíthatná az energia-utánpótlást Európa számára.

A tárgyalások jelenlegi szakaszában politikailag elképzelhetetlen a török csatlakozás kizárása. Belpolitikai szempontból is előnyös lenne a mostani kormánypárt, a modernizációs törekvések motorját erősíteni az európai integrációval. Ilyen körülmények között minden bizonnyal késő már a Nicolas Sárközy által „kivételezett partnerség” elsősorban gazdasági vonatkozású részleteinek kidolgozása. Törökország már így is tagja a vámunióknak, csak éppen szavazati joga nincs. Mivel elhangzott már az ígéret a valamikori fölvételre, s ezt nem fogja elfelejteni egyik fél sem. Viszont eszébe juthat újra az Uniónak egy korábbi francia külügyminiszter, Doust-Blazy javaslata, aki két központú Európát képzelt el, melynek második/külső körének motorja Törökország lehetne.

Az európai intézmények tehát teljes éberséggel kell hogy figyeljék a Törökországban zajló reformfolyamatokat.

Törökország még mindig nem ismeri el a Ciprusi Köztársaságot, amely pedig 2004 óta tagja az Európai Közösségeknek. Igaz, Recep Tayyip Erdogan kinyilvánította, hogy elfogadja a sziget újraegyesítését ENSZ-közreműködéssel, amit viszont a sziget görög elnöke, Tassos Papadopoulos utasított el.

Sok hiányosság mutatkozik a laikusságot érintően a demokrácia kérdésében. A félkatonai felépítésű török államban azonban egyre kevesebb a hadsereg fellépése a közügyek megoldásában. Ki nem mondott harc folyik a befolyás birtoklásáért a hadsereg és a kormánypárt konzervatív-islamista körei között.

Törökország kitart az 1915/1916-os örmény genocídium tagadásában, noha egyre több értelmiségi javasolja a múlttal való szembenézést.

A férfi/női egyenlőség tisztázása még szintén nem fejeződött be.

A csatlakozási tárgyalások nem végződnek szükségképpen a csatlakozással. Jelenleg még vagy tíz év van hátra a tárgyalások lezárásáig. Gondoskodnia kell az elfogadott törvények betartásáról és betarttatásáról is. A tárgyalások mind a 35 fejezetben előírtak teljesítésével fejeződnek majd be. De föl is függeszthetik őket az alapelvek súlyos, és visszatérő megsértése miatt.

Az európai tagállamoknak is szembe kell nézniük azzal, hogy meg kell állapítaniuk kontinensük határait, s hogy vélhetőleg a balkáni országok, meg Törökország lesznek az utolsó fölveendő tagok

Kakasy Judit

SZEMLE

Nemzeti és nemzeti irodalmak

A vajdasági magyarok szerb nyelvvelajátításának jellegzetességei

Pilipenko, G. P.: Osobennosti usvoeniâserbskogo âzykavoevodskimi vengrami = Slavânovedenie, 2010. 5. no. 73–81. p.

A cikk a magyarok számára a szerb nyelvben nehézséget okozó jelenségek tükrében mutatja be a vajdasági magyarok szerb nyelvvelajátítását. A cikk alapját képező felmérés írásbeli kérdőíves feladatok segítségével készült, amelyet hét vajdaságbeli középszintű oktatási intézmény diákjai, valamint az újvidéki egyetem magyar szakos bölcsészhallgatók töltöttek ki. A megkérdezett 344 adatközlő mind magyar nyelvű oktatásban vesz részt. A nyelvtudás fogalmán mind az aktív, mind a passzív nyelvtudás értendő, így a következő készségek vizsgálatára került sor: beszéd-készség, írásbeli nyelvi készség, olvasás, valamint a hallás utáni szövegértés.

Általában elmondható, hogy a magyar és a szerb nyelv eltérő szerkezetéből adódó fonetikai, lexikai és nyelvtani jelenségek okoznak gondot. A beszéd-készség terén mind nyelvtani, mind szókincsbeli nehézségekről beszámoltak a megkérdezettek, tehát problémát okoz a megfelelő végződés kiválasztása, a nem és az eset megállapítása. A hangtan szempontjából a szerb nyelvben külön nehézséget okoz a hangsúly helyének megállapítása és a mássalhangzó-torlódások kiejtése is. Pszichológiai természetű probléma, ha a beszélő nehezen tudja kifejezni magát szóban, amikor gyors reakcióra van szükség. Ami az írásbeli nyelvhasználattal kapcsolatos nehézségeket illeti, azok hasonlóak a beszéd-készségre vonatkozó részben említettekhez. A felmérés külön megemlíti a szórenddel – beleértve a klitikumok sorrendjét – kapcsolatos kérdéseket, míg a helyesírást illetően a „lj” és a „j” grafémák megkülönböztetésének problémáját emeli ki. Az írott szövegek megértésben a nyelvtani hiányosságokon túl gondot jelent a nem elégséges szókincs, a sok átvett szó – a magyarban a purizmus hatására kisebb mennyiségben vannak jelen az ilyen szavak –, az archaizmusok. Ugyanez mondható el a hallás utáni szövegértésről is. Az írásbeli adatgyűjtésen túl diktafonnal rögzített felvételek is készültek a felmérés keretében, amelyek alátámasztották, hogy a válaszadók által megjelölt nehézségek valóban mind írásbeli, mind szóbeli nyelvhasználatuk során megfigyelhetők.

Összességében elmondható, hogy a nehézségek oka lehet külső interferencia, illetve a problémák adódhatnak a szerb nyelv belső szerkezetéből is.

Fontos beszámolni a nyelven kívüli sajátosságok szerepéről is, úgy mint a gyorstempójú beszéd, a kellő artikuláció hiánya, a nehezen érthető, halk beszéd szintén jelentősen nehezítik a megértést. Szintén nyelven kívüli tényező a származási hely etnikai összetétele, a szerb nyelv rendszeres használatára való lehetőség megléte, a nyelvelsajátítás kezdetének ideje, valamint a család jellege (vegyes/nem vegyes). Az iskolai nyelvtanításban problémát jelent, hogy a szerb nyelvet tanító tanárok nem rendelkeznek a szerb mint idegen nyelv tanításához elengedhetetlen módszertani felkészültséggel, továbbá az, hogy a tanárok közül sokan nem beszélnek magyarul.

Az eredmények feldolgozása során a szerző bevezeti a nehézségi együttthatót, amely az egyes szférák nehézségi szintjét rögzíti. A nyelv funkcionális megoszlásának spektruma hét kommunikációs szférából áll: a szünetekben folytatott társalgás, a szülőkkel való beszélgetés, a barátokkal történő beszélgetés, az interneten keresztül folytatott társalgás (aktív nyelvi tevékenység), a tv nézés, a könyvolvasás, újságok és folyóiratok olvasása (passzív nyelvi tevékenység). A kapott eredmények összesítése során először összeszámlálásra került, hány adatközlő jelölte meg nehézként a négy nyelvi kompetencia egy-egy részterületét. Ezt követően az így kapott eredmény összevetetésre került a nyelvi kommunikáció hét szférájának egyikét megjelölő adatközlők számával. Az így kapott együtttható maximális értéke 1, míg minimális értéke 0. Majd következő lépésként összesítésre kerültek a négy kompetenciaterület eredményei, amelyeket szintén összevetettek a nyelvi kommunikáció hét szférájának egyikét megjelölő adatközlők számával, így alakult ki a közös együtttható, amelynek minimális értéke 0, míg maximális értéke 4. Továbbá minden alcsoport kétfelé oszlott aszerint, hogy a válaszadók csak a magyar nyelvet használják, vagy pedig a szerb nyelvet akár egymagában, akár más nyelvekkel együtt. Az így kapott eredményeket grafikonon szemlélteti a szerző.

A szerb nyelv nehézségi együttthatója mindig magasabb: ha a magyar nyelv használata a domináns, az aktív nyelvhasználat során, ha az adatközlő homogén magyarul beszélő területről származik, ha nincs lehetősége a szerb nyelv rendszeres használatára, illetve ha gyermekkorában nem tanulta meg azt kellő alaposággal. Összességében a megkérdezettek 56%-a tartotta nehéznek a szerb nyelvet, míg 38%-uk könnyűnek, 5,25%-uk pedig egyszerre nehéznek és könnyűnek találta azt.

Vékás Gábor

SZEMLE

Kisebbségek kultúrája

Az izraeli drúz közösség: identitás, állampolgárság és hazafiság kérdései

Nisan, Mordechai: The Druze in Israel: Questions of Identity, Citizenship and Patriotism = The Middle East Journal, 64. vol. 2010. 4. no., 575-596. p.

Izrael drúz kisebbsége különleges helyet foglal el az ország zsidó és arab lakossága mellett. Az izraeli lakosság mindössze két százalékát (a 7 millióból 122.400 főt) kitevő drúzok látszólag nem csak mennyiségileg vannak kisebbségben, az ország nemzeti-zsidó erkölcsi világképének sem szerves részei. Izrael elsőszámú kulturális meghatározását a bibliai környezetbe ágyazott zsidó nemzeti történelem és az ezzel kapcsolatban használt héber nyelv jelenti. A sokkal jelentősebb létszámú, túlnyomórészt palesztin származású és muszlim vallású izraeli arab kisebbséggel szemben a drúzok elszigeteltebb identitást választottak. Kimaradnak az ország fő ideológiai vonulatából, miközben nyelvükön és kultúrájuk bizonyos vonatkozásaiban osztoznak a nagy izraeli arab kisebbséggel. Ugyanakkor egyértelműen elhatárolódnak az arabok Palesztinához kapcsolódó ideológiájától.

Izrael zsidó és arab lakossága közé ékelődve a drúzok – erősen megkülönböztető identitásuknak és határozott politikai kiállásuknak köszönhetően – határozott nyomot hagynak Izrael etnikai és politikai térképén. A Közép-Kelet más területeihez hasonlóan, a többszörös identitás nem ritkaság Izraelben sem. A drúzok számára maga az izraeli öntudat – nem csupán az állampolgárság – egy olyan közösségi jellemző, mely figyelmeztet: nem csak a zsidók lehetnek izraeliek.

A drúz identitás lényege és szellemisége lenyűgözően időtálló, szilárdnak és teljesnek bizonyult hosszú generációkon keresztül, és ennek köszönhetően minden „identitáskrízist” sikerrel előre kivédett. Az izraeli drúz identitás kapcsán két elmélet szokott felmerülni. Az első az identitás „megépítéséről” szól, arról, amikor egy csoport tudatosan úgy dönt, hogy egy „jelentésháló” segítségével határozza meg önmagát. A csoport által kiépített szimbolikus jelentéstartalmakból felépülő világ a „kommunikációs kultúra” egész különálló univerzumát jelenti. A csoport minden tagja érti a másikat, ugyanúgy érez bizonyos események kapcsán, és azonos módon reagál a fenyegetettségre vagy az örömteli eseményekre. A drúzok eseté-

ben ez azt jelenti például, hogy egyedül ennek a nemzetiségnek a tagjai azonosulnak ötszínű zászlójukkal, csak ők ismerik el április 25-ét nemzeti ünnepnek, egyedül ők tanulnak a különálló drúz oktatási rendszerben és vesznek részt a frissen megalakult drúz ifjúsági mozgalomban. A drúz identitás/etnikum meghatározásának alapja a környező arab népességtől való ön-megkülönböztetés.

Egy, a fentiekkel párhuzamban álló, de azoknak ellentmondó elmélet szerint szintén „szociológiai világteremtéssel”, „a másik” kategóriájának megteremtése által történik egy csoport identitásának megformálása. Ez a fajta identitásalkotás azonban arra törekszik, hogy a másik identitását leépítse, és újra cserélje. Ha megfontoljuk, hogy a drúzok arab identitása valójában lehet, hogy csak egy atyáskodó külső hatalom által a csoportra erőltetett nézet, láthatjuk, hogy Izrael szándéka a drúzok arab öntudatának leépítése volt, abból a célból, hogy a közösséget mint kizárólag és jellegzetesen drúzt állíthassa be.

A drúz kisebbség egy élő, lélegző „vér közösség”: a tagok beleszületnek, kívülről nincs bejárás. A közösség tagjai elkötelezettebbek a csoport-összetartás hagyományos értéke iránt, mint a politikai engedelmesség racionális értéke iránt – noha nemzeti lojalitásuk megkérdőjelezhetetlen. Ez a kettősség húzódik a háttérben akkor is, amikor a drúzok, közösségi érdekeiket fenyegetve érezvén, szembeszállnak a törvénnyel. Ez nem Izraellel szemben tanúsított hűtlenségük bizonyítéka, sokkal inkább közösségük iránt érzett rendíthetetlen elkötelezettségük érvényesülése. Ne feledjük, hogy a drúzok nem igyekeznek nacionalista-politikai igényeket érvényesíteni. Történelmük olyan szerepet rótt rájuk, mely szerint a független államiság igénye nélkül kell fenntartaniuk közösségüket és kultúrájukat. Az izraeli drúzok, szellemi kiegyensúlyozottságuknak köszönhetően, úgy tűnik, meglehetősen természetességgel képesek alkalmazkodni a nehéz társadalmi körülményekhez. Ebből a szempontból a katonai szolgálat a drúz identitás „kulturális horgonyául” szolgál: itt megnyilvánulhat velük született férfiasságuk, kifejezésre juthat erőfölényük az arab kisebbséggel szemben, biztosított csoportjuk védelme, és morálisan megalapozhatják teljes egyenjogúságukat. Hatalmas felfordulást okozna, ha a drúzok nem szolgálnának többé a hadseregben. A csoport önmagáról alkotott képe és helyzete jelentősen romlana az izraeli társadalomban.

A drúz közösség „integráció-elidegenedés arányát” felmérhetnénk azáltal, hogy egymás mellé helyezzük az integrációs jellemzőket (például állampolgárság, katonai szolgálat) és az elidegenedés tényezőit (lásd: egyenlőség hiánya, nyelvi-kulturális megkülönböztettség). A drúzok helyzetének felmérésére egy másik alternatívát jelent, ha megpróbáljuk elhelyezni őket egy skálán a zsidó és a muszlim lakosság viszonylatá-

ban. Mitológiai és katonai nézőpontból a zsidókhoz állnak közel, nyelvi és kulturális szemszögből azonban az arabokhoz. Mindkét lehetőség jól érzékelteti, micsoda tépelődéssel jár a drúz kisebbséghez tartozni (főleg fiataloké), még nyilvánvalóan elszigetelt, stabilan álló önazonosságuk tudatában is. A drúzok a történelem azon tragikus sorsú népei közé tartoznak, melyek fenntartják még az önérvényesítés és győzelem távoli látomását.

Décsi Tímea

SZEMLE

Közép- és kelet-európai népek és országok kapcsolatai

„Revíziós” félelmek, magyarellenesség a Duna-tájon

Schwarz, Karl-Peter: *Anti-Revisionismus und Anti-Magyarismus an der Donau. Über die schwierige Nachbarschaft von Ungarn und Slowaken.* = *Südosteuropa Mitteilungen.* 50 Jg. 2010. 4-5. no. 71-81. p.

A *Frankfurter Allgemeine Zeitung* Kelet-Közép- és Délkelet-Európára szakosodott, harcedzett külpolitikai tudósítója (* 1952) a szakfolyóiratban a rendszerváltás után függetlenné vált Szlovákia nemzeti politizálását veszi szemügyre, mégpedig magyar kisebbségéhez és e kisebbség anyaországhoz, azaz Magyarországhoz való neuralgikus viszonyában. Forrásköre angol, német, illetve szlovák szemhatárú, lásd főképp Elená Mannová: *A Consise History of Slovakia* (2000) című munkáját. A beható elemzés kísérelt több szálon futó, nem könnyen áttekinthető levezetéseiből az alábbi kép alakul ki.

A szlovák-magyar viszony történelmileg neuralgikus (hasonlóan a cseh-német korrelációhoz): egyrészt a sok évszázadra államkeretet adó multietnikus magyar királyság utolsó ötven évének erőszakos magyarosítása, másrészt, utána a Csehszlovákiához került területből a magyar többségű déli sáv 1938-as, bár 1945-ben annulált magyar visszavétele okán. Utóbbi epizód a világháború veszteseként kisállammá zsugorodott, 1918-as „Csonka-Magyarország” „revíziós” politikájának átmeneti sikere volt. A szlovák nemzetföltés ma a kisebbségi öntudat és a magyarországi pártfogás minden erőteljesebb megnyilvánulására (autonómia-gondolat, határon átívelő együttműködés) ennek esetleges ismétlődését vizionálja vagy erre játszik rá. Ellenkező irányban a Csehszlovákiára szállt és végül ott is maradt országrésszel az etnikai nemzetrész elvesztése, Prága magyarellenes politikája magyar részről tette szintűgy neuralgikussá a szomszédi viszonyt. Magyar oldalon a feszültséget tovább fokozta az 1945-ös Beneš-dekrétumokban foglalt retorzió a maga büntető intézkedéseivel, köztük egy további etnikai hányad kiűzésével. E feloldhatatlannak tetsző, a diktatúrák időszakát túlélte ellentétet örökölte meg az immár független, rendszerváltó Szlovákia, régi-új szomszédjával egyetemben. Összeütközésre, folyamatos vitára – az 1918-as és 1945-ben újra megerősített határok „sérthetlensége” mellett – egyik részről a magyar kisebbség aktuális

sérrelmei, a másikról az anyaország „beavatkozó” próbálkozása, és mindkét részről a „magyar kártya” belpolitikai célzatú kijátszása ad okot vagy lehetőséget. A vitahelyzetből való kilábalás irányába az aktuálpolitikai instrumentálás kiiktatásával vezethetne az út.

*

Amikor a diktatúrát és az orosz béklyót levető szlovák elit a még csehszlovák keretekben végbement rendszerváltás pillanatában „nemzeti” politizálásra esküdött föl, ösztöneiben egyfelől már ráérezett a csehektől történő elszakadás lehetőségére, feltörekvő, esetleg hatalomátmentő csoportjai másfelől etnonemzeti igényekkel és allűrökkel léptek fel azzal a mássággal szemben, amit a magyarság a szlovákiai társadalom részeként nem csekély hányaddal: az 1921-es 21,5-höz képest a többszöri megcsapolás után még mindig közel 10 %-on képviselt. Hiszen egy provizórikus, 1938-45 közötti német-csatlós közjáték után teljes értékű, távlatra szóló nemzeti szuverenitás önépítése indult el. Mindez magyarországi optikában a többször megtizedelt szlovákiai magyarsággal szembeni megszorító-beolvasztó politikai folytatódása- és új felerősödésének felelt meg, amivel szemben a határon túli etnikai tömbök sorsáért felelősséget vállalt, új anyaországi politika és vele a közvélemény nem maradhatott közömbös. A reagálás mikéntje és motivációs háttere természetesen Magyarországon is erősen csoportfüggőnek, és politikai irányzatok mozgása mentén fodrozódónak bizonyult, mozgáspontonként drámai erejű ellentétekkel.

A szlovák-magyar vitafolyamat dagálya és apálya mindezidáig elsőrendűen a pártküzdelmek és a politikai váltógazdálkodás ütemét követte. A pártszínek másféle keverésével egyúttal figyelemre méltó eltérés mutatkozott a két ország politikai térképén: a magyar viszonylatban, mint főként nyugat felé másutt is – a jobboldalhoz inkább kötődő nemzeti hangsúlyvetés Szlovákiában mostanáig főképp baloldali színekben jelent meg, vagy populista túltengésével ezt a látszatot keltette. Magyar oldalon ezzel szemben, a bal-liberális hagyományt az 1918-as országvesztésért, a határon túli nemzetrészek magára maradásáért bűnbaknak kikiáltva, nagyon is a jobboldal uralja a nemzeti tematikát, elszíva mai riválisa elől a levegőt. Szlovák részről mindenesetre Mečiar nemzeti-populista érája (1990-98), majd valamivel puhább és rövidebb ideig tartó repríze (Fico, 2006-10) élezte a feszültséget (korlátozó célú nyelvtörvények, közigazgatási határok átszabása, verbális atrocitások, diplomáciai incidensek). Dzurinda a jobb-közép erők képviselőjében 1998-2006 között konszolidációra törekedett. Az ekkori szlovák kormánypolitika együttműködés-készségét fémjelezte, hogy a Magyar Koalíció Pártja helyet kapott a kormánykoalícióban. Magyar oldalon a rendszerváltó jobboldali kormányerő kezdeményezte, Ukrajnán kezdve,

az együttműködés alapját megvető alapszerződéseket a magyar kisebbségek fölött diszponáló szomszédországokkal, a bal-liberális Horn-kormány (1994-98) ezt, Mečiar-ral egyeztetve, már csak folytatta a szlovák pillérrel (1995, elhúzódó pozsonyi ratifikálás mellett). A jobboldali Orbán-kabinet (1998-2002) döntött a határon túli magyarok számára anyaországi szolgáltatásokhoz kapcsolódó kedvezmény- vagy „státusz”-törvényről, amely – akkor éppen ellenzékéből – a szlovák nacionalisták „ízlésébe” ütközött. 2002 utáni visszatérése során ugyanakkor éppen a magyar baloldal szolgált partnerül a Dzurinda-éra mérsékeltebb kisebbségi politikájához. Eközben Orbán vitte – ellenzékéből - népszavazásra (2004) – egyelőre sikertelenül - a határon túli magyarság számára biztosítandó kettős állampolgárság kérdését, és második kormánya tűzte sürgős napirendre a témát, amikor 2010 áprilisában újólag hatalomra került. A kétharmados jobb-közép többség birtokában megszavaztatott új állampolgársági törvény a finisben jobbról előzte Ficóék nemzeti jelszavakban most sem szűkölködő választási kampányát.

Hogy magyarországi oldalról célkitűzés volt-e a szlovák nemzeti retorika erodálása a csúcsrajáratással, nem világos. A választások (2010 június) meglepő eredménye szerint mindenesetre újra jobb-közép kormány alakult, persze, messze nem megtört nemzeti ellenzékkel, amely Radičová vezetésével igyekezett ott folytatni, ahol Dzurinda 2006-ban kénytelen volt abbahagyni. Az új kabinet ezúttal is koalícióra lépett magyar párttal – mindenesetre a radikálisabb hangra váltott és a választási küszöbön alulmaradt MKP helyett a korábban belőle kivált mérsékelt szárnnyal (Híd). Az MKP leszerelése a magyarországi jobboldal számára természetesen csalódás jelentett, miután a maga részéről ezt a formációt favorizálta. A mérsékelt magyar párt sikere önmagában az érzékenységek eskalációjával szemben a Szlovákián belüli feszültségoldódás ígétét csillantotta fel. Valóban, az új kormány a friss magyar állampolgársági törvényre a választások előtt adott, visszavágó jellegű pozsonyi válasz élet elvéve, a szomszédságpolitikában is feszültségoldó szándékú gesztust tett, amellet, hogy a maga részéről is elzárkózó állásponton maradt.

*

A többségi-kisebbségi folyamatok természetesen szerves gazdasági és szociális háttérrel zajlanak. A viszony átalakulási és környezeti válságok mentén sérülékenyebb, felívelő szakaszokon terhelhetőbb. A válságtalajon tenyésző populizmus egyúttal azonban kontraproduktív mindama összefüggésekben, melyeket demagóg retorikájában meglovagol. Nem véletlen, hogy a gazdasági és politikai felzárkóztatás érdemét a jobb-közép erők kormányzásuk nyolc évében (gazdasági és intézményi reformok, uniós csatlakozás, Euro bevezetése) különösebb zászlólobogtatás nélkül hajtot-

ták végre. Fico kormányának szerencsére nem maradt elég ideje, hogy az eredményeket lerontsa, vagy végre talán már felfogta, hogy nem kell ezt tennie; a nemzetieskedésben azonban még ragaszkodott a szimbolikához, míg hirhedt koalíciós társa a régi nótát fújta. Most újabb esély nyílik a szlovák-magyar megbékélésre. A magyarság anyaországán van a sor, hogy felelősségtudatát esetleges túlzásaitól, felesleges sallangjaitól megszabadítva, konszolidált szomszédságpolitika keretében, korrekt partnere legyen egy mérsékelt szlovák kisebbségi politikának. A konszolidáció uniós elvárás is. Brüsszel szemszögéből eléggé váratlan volt, hogy a szlovák-magyar etnopolitikai konfliktus az országok EU-csatlakozását követően is folytatódna, sőt még inkább elmérgesedne. Mindenekelőtt azonban a két nemzet előmenetele sínlyi meg az áldatlan viszonyt.

Komáromi Sándor

Új korszak a regionális bajor-cseh kapcsolatokban

Kastler, Martin: Eine neue Ära zwischen Bayern und Tschechien. = Politische Studien, 61. Jg. 2010. 432. no. 95-104. p.

A 300 kilométeren át húzódó bajor cseh-határ két oldalán a vasfüggöny lebontásával a kelet-, illetve a nyugat-európai tömbön belüli peremhelyzetből két régi ismerős került ismét egymás közelébe, noha a helyüket nem változtatták: Bajorország mint német szövetségi tartomány és Csehország. Az új közelség a régi ismerősöket az egykor volt szoros kapcsolatok újravételére predesztinálta, ami a kiűzött cseh- vagy szudétanémetek emlékezetéből fakadó gátlások oldódásával nem sokat váratott magára. Önmagában a cseh-bajor történelmi viszony sem árnyékmentes. Bajor-frank demográfiai forrásokból eredt, utóbb már Habsburg-ausztriai közvetítéssel, a korai Csehország elnémetesedése, ami a 19. századvégi bécsi diktátum és 20. századi Csehszlovákia viszonyaira már politikai terhet rótt. De a lakosság összetételétől függetlenül a cseh territórium élénk együttműködésben és értékcserében élt a bajor-frank területekkel. A náci-megszállás, majd ennek a helyi németségen való megvétele pedig tágabb német összefüggések mentén és nem a szűkebb bajor-cseh viszony terhére ment végbe. A sikok megkülönböztetése jegyében vezetett Václav Havel csehszlovák államelnök első németországi útja is, mindjárt 1990 januárjában, Bonn helyett először Münchenbe. Itt „erkölcstelen tettként” bélyegezte meg a nagylétszámú német kisebbség önkényes kiűzését. Németország ennél természetesen többet

várt, erre utal a válaszlátogatások elmaradása: bajor kormányfő azóta sem tette be a lábát Prágába. A regionális gazdasági, kulturális és civil kapcsolatok felvétele pedig a 90-es évek közepétől a Benes-dekrétumok tartalma és aktuális érvénye körül magasabb szinten bonyolódó vitáktól függetlenül ugyanakkor megindult, és mind nagyobb sebességre váltott.

A szélesedő kapcsolatok kezdőkörét a közvetlen határmenti együttműködés kibontakozása fémjelezte. A kereteket már a kezdetektől eurorégió szintű szerveződések is kínálták. A bajor-cseh határ vonalában korán létrejött két eurorégió: északon a Szászországra is átnyúló Euroregio Egrensis (Eger város nevééről, csehül: Cheb, 1993), délebbre a Bajor Erdő – Cseh Erdő régió (1994), amely Inn folyó alsó szakasza irányában 2004 óta alsó-ausztriai részekre is kiterjed. A nagyívű célkitűzések megvalósítását a helyi önerő mellett állami, valamint uniós források segítik. A humán erőforrások sorában egyébként nagy jelentőségű a szudétánémet háttérű személyek és családok szerepe az 1945-ben elűzöttek leszármazotti köréből. A két eurorégió tevékenységi körével és számos független közös vállalkozással, közös érdekkeltséggel képviselt gazdasági volumen (számokban) a tartományi összes értékhez való viszonyában bajor szempontból sem jelentéktelen, cseh szempontból pedig egyenesen jelentős arányú; a nagyságrendet jellemzi, hogy a bajor gazdasági minisztérium 2007-ben prágai képviselést nyitott a Német-Cseh Ipari és Kereskedelmi Kamara keretében. Kereskedelmi területen jelentős eseményre került sor a 2007. évi Bajor Országos Kiállítás- és Vásárral, melyet „Bajor és Csehország másfél évezredes (!) szomszédságának” szenteltek.

Imponáló együttműködésekre figyelhetünk fel az oktatás, a kultúra, az igazgatás, a közlekedés területén is. A meglévő kapcsolati körökön belül és szélesebb sávban a bajorországi nyelvoktatás súlyt helyez a cseh nyelv elsajátításának lehetőségére (egyes szakiskolákban akár kötelezően választható idegennyelvként), és ugyanez tapasztalható a határ másik oldalán német viszonylatban. Adott szakmai posztokon a partner nyelvének megfelelő ismerete egyre szigorúbb gyakorlati követelménnyé válik. Az iskolai és a kulturális szféra szélesedő kapcsolatai (tanulócseré, tudásversenyek, közös rendezvények, fesztiválok) mellett figyelemre méltó együttműködési program indult a rendészeti szektorban, például – 2007-től rendszeres határőrizet nélkül is – egymás területén az illegális tranzitforgalom közös kiszűrésére. Ennek összefogására a francia-német határmenti gyakorlatot követve nemrégiben szövetségi-német – bajor – cseh biztonsági állomást is nyitottak. A határforgalom felszabadulásával széles távlatok nyíltak meg a közlekedési infrastruktúra közös fejlesztését illetően. A vasfüggönnyel elvágott és mindkét oldalon omladozó utak és vaspályák szanálása vagy helyreállítása kezdettől fogva rengeteg munkát ad. Befejezés előtt áll a

Nürnberget Prágával összekötő, a történelmi Via Carolinát mai viszonyokra adaptáló autópálya megépítése.

Az együttműködés itt csak vázlatosan jelzett, alulról jövő és egyre szélesedő pezsgése, amit az életgyakorlat kényszerít ki, idővel remélhetőleg a reprezentatív politikai szereplőket – mindkét oldalon! – is lassan ráébreszti: levetve a politikai doktrínák béklyóit, a sérelmi múlt tisztázatlan örökségét is üdvözítőbb lesz mindkét oldalon rendezni.

Komáromi Sándor

SZEMLE

Kisebbségi politika

Kosзовó és Szerbia: a modus vivendi esélyei

Ischinger, Wolfgang – Rolofs, Oliver: Kosovo und Serbien – Möglichkeiten für einen Modus vivendi? = Südosteuropa Mitteilungen, 50. Jg. 2010. 4-5. no. 6-18. p.

A Koszovó-téma az ideiglenes ENSZ-felügyelet alá került egykori jugoszláv autonóm tartomány parlamentjének egyoldalú függetlenségi nyilatkozata (2008) óta nem jut nyugvópontra. A választott politikai képviselő a de jure Szerbia részét képező tartomány jövőbeni státuszáról folytatott eredménytelen tárgyalásokat „megelégedve” és nem kis részben informális külső biztatásra nyilvánította ki függetlenségét. Belgrád, területi integritásának elve alapján, ahogy ezt a tárgyalások során is hajthatatlanul képviselte, önmagához következetesen ezt hevesen visszautasította, és erőteljes kampányba kezdett álláspontjának nemzetközi elfogadtatása érdekében. Számos európai és nem európai ország ugyanakkor viszonylag rövid idő elteltével elismerte Koszovó függetlenségét, és a tartomány tagja lett a Nemzetközi Valutaalpnak és a Világbanknak. Szerbián és Oroszágon kívül a precedens elutasításaképpen egyelőre négy EU-tagállam is: Ciprus, Spanyolország, illetve Románia és Szlovákia kiáll Szerbia mellett. Belgrád a priština deklarációra válaszul – a harcias nacionalista ellenzék nyomása alatt – nem látott más lehetőséget, mint hogy megpróbálja kimondatni a hágai Nemzetközi Törvényszékkel: a koszovói lépés ellentétes az ENSZ Biztonsági Tanácsa 1244-es (1999) – a Szerb Köztársaság területén az ENSZ-protektorátust felállító – határozatával és általában a nemzetközi joggal, és sérti a szerbiai alkotmányosságot.

Hága elutasító válasza (2010. július), ami szerint a koszovói lépés egyetlen ponton sem ütközik a nemzetközi joggal (s ezt utóbb az ENSZ közgyűlése is így elfogadta), persze, újfent felborzolta a szerb kedélyeket. Ebből a szempontból épp a legmegfelelőbb időpontban került sor augusztusban Westerwelle német külügyminiszter belgrádi látogatására – annak az európai vezető államnak a képviselőjében, amely kezdettől fogva elkötelezett felelősséggel vett részt a posztjugoszláv folyamatok kezelésében, s a mai helyzetben is ettől vezéreltetve működik közre az EU koherens és hiteles nyugat-balkáni stratégiájának alakításában. E stratégia két fontos célkitűzése ma: Bosznia-Hercegovina törekény egységének megvédése fő-

képp a szerb föderatív rész elszakadási törekvésével szemben, valamint a Koszovó és Szerbia közötti normalizálódás előmozdítása. Utóbbi témában most erős az Uniónak az az elszánása, hogy a szerb csatlakozási folyamat elindítását a hágai kiadások mellett nem utolsósorban a Koszovó-témához való viszonyulás függvényében kezelje. Ez már nem az olyasféle szenvedélyes kijelentések ideje, mint Jeremić külügyminiszteré volt még 2010 februárjából: „Ha Szerbiát az EU és Koszovó közötti választás elé állítják, akkor Szerbia csakis Koszovó mellett dönthet.” Westerwelle az aktuális EU-stratégia jegyében lépett fel Belgrádban, aminek szeptemberre meg is lett az eredménye: Belgrád elállt ezúttal most már az ENSZ-hez benyújtott határozat-tervezetétől, amely hágai nemleges jogi döntés után a koszovói státusz újratárgyalását kezdeményezte volna, és ehelyett elfogadta az EU kompromisszumos javaslatát, ami szerint Szerbia, ha el nem is fogadja, de tudomásul veszi a Nemzetközi Törvényszék határozatát, egyidejűleg pedig készen áll egy új párbeszédre Pristinával. A leendő párbeszéd tétje, hogy a tárgyaló felek a politikai normalizálódás irányába mutató modus vivendi feltételeit kimunkálják.

*

Ezt a dialógust ma egyébként nem kell a nulláról kezdeni. Egy elérhető egyezség elemei egyrészt Ahtisaari ENSZ- különmegbízott „felügyelt függetlenségi”-tervében, másrészt a felek, illetve a felek és az EU között közvetítő, az Európai Uniót, Oroszországot és az Egyesült Államokat képviselő „Koszovó-trojka” 2007-es ajánlásaiban kézzelfoghatóvá váltak. Nem kell más, mint leülni „kétszemközt” vagy, ha kell, hármasban az EU-val, és – a mai helyzetre alkalmazva – feleleveníteni a részleteket. - A „Trojka” kereteiben akkor az EU-t egyébként nem más képviselte, mint az itt ismertetett cikk szerzőpárosából a csúcspanomata W. Ischinger. O. Rolofs katonai diplomatával közösen írt mostani kommentárja az előbbre lépés néhány alapvető követelményét érinti.

1. A túlnyomóan szerbek lakta, a függetlenség kikiáltása és az ENSZ- (UNMIK-) közigazgatás fokozatos leépítése során még szorítóbb kérdés a de facto belgrádi befolyás alá – Priština szempontjából ex lex-állapotba – került Észak-Koszovó integrálása – messzemenő autonómia biztosítása mellett a szabotált priština törvényesség érvényesítésével. A jövőre nézve nem lehet megengedni a terület Szerbia számára történő kiszakítását, még „területcseré” ürügyén sem, amiről mint belgrádi elgondolásról a dél-szerbiai, albán többségű Preševo-völgygel kapcsolatban beszélnek. Az autonómia lehet akár olyan mértékű, mint a már kialakult gyakorlat, de meg kell őriznie a koszovói politikai kereteket. A Szerbiával fenntart-

ható jószomszédi kapcsolatokat alapszerződéssel lehetne rendezni, amely a status quo-probléma kiiktatása mellett a humanitárius kérdések, az életgyakorlati, gazdasági, kulturális együttműködés körére terjedne ki, illetve magában foglalhatná az energiaszolgáltatást, a közlekedési infrastruktúra tárgykörét is. Minta gyanánt használható az 1972-es „német-német” alapszerződés példája, amely úgy oldott meg kölcsönösen feszítő problémákat, hogy eltekintett a kettéosztott Németország újraegyesítésében gondolkodó politikai doktrínáktól. Egy ilyen alapszerződés talaján Szerbia és Koszovó akár valamilyen állandó képviselőt is nyithatna egymás fővárosában

2. A státusz-kérdés és a gyakorlati együttműködés témájának szétválasztása annál fontosabb, mivel Koszovó irányában is halaszthatatlan a lezajlott háború egyértelmű lezárása és a háborús örökség rendezése – akár a menekült- és kártalanítási vagy tulajdonrendezési és nyugellátási kérdésekben, akár a kulturális javak (előljáróban a templomok, kolostorok) kölcsönösen biztonságos védelmét illetően. Ebben Szerbia is közvetlenül érdekelt a közel 200 ezer koszovói szerb menekült sorsa, boldogulása és a hátrahagyott egyházi épületek és felszerelések kapcsán. - A státusz-kérdéstől végképp független a becsületes múltfeldolgozás elindítása. Ezen a téren az alakulóban lévő szerb megbékélési politika sugarát Horvátország, illetve Bosznia-Hercegovina után haladéktalanul ki kell tágítani Koszovóra. De lenne az albán közönségnek, pontosabban egyes vezetőinek is mit bevallania. – Az eszmei és gyakorlati megbékélés nélkül egyúttal az etnikai együttélés szilárd és tartós biztonsága, az albán-szerb etnikai viszony feszültségmentesítése is elképzelhetetlen.
3. A koszovói-szerbiai megbékélés és együttműködés önmagában a nyugat-balkáni stabilizáció és integráció nélkülözhetetlen eleme. Kibontakoztatása természetesen legyen mindkét fél számára az EU-csatlakozási folyamat feltétele. Az állandó kölcsönös konzultáció legyen a folyamat eleven alkotórésze. A folyamat elindítása és kiszélesítése nélkül aligha képzelhető el a gazdaságélénkítés, a szociális körülmények javítása, a civiltársadalom alapjainak megvetése.

*

A dialógust ma már nem a nulláról kell kezdeni: ezt aláhúzzák a bázison kézzelfoghatóan mutatkozó változások. A szerbiai közvélemény „hazafias” kiállása egyre kevésbé egyértelmű: a közvélemény-kutatások mos-

tanában egyre inkább átbillennek a nemleges vagy semleges válaszokba. Szerbia hosszútávú biztonsági, gazdasági és politikai érdekei különösen EU-integrációs szemhatáron világosan a megegyezés mellett szólnak. Ennek belátása rövid időtávon általános meggyőződéssé válhat. Etnikumközi feszültségek helyett egyre inkább a szociális elégedetlenség dominál. Intő jel Észak-Koszovóban: Belgrád kezdetben nagyvonalú pénzbeli támogatásai a pénzügyi világválság nyomán jelentős mértékben apadtak. Van már, ami már magától mozdul: délkoszovói, persze albán többséggel körülvett szerb enklávék egyre inkább együttműködnek priština-i kormánnyal. Észak-Koszovóban ehhez nyilvánvalóan politikai váltóállítás szükséges. De a Mitrovica város szerb és albán negyedeit elválasztó Ibar-hídon bővül a hétköznapi forgalom. A koszovói albán területeken fekvő szerb kolostorok nemzetközi KFOR-őrzését éppen napjainkban baj nélkül veszi át az albán rendőri erő.

Időszerű kérdés az EU-intézmények szerepének szélesítése a helyzet rendezésében. Ez a szerep – az EULEX-misszió, illetve az International Civilian Representative áttételében –, olykor kiürült vagy keresztezett funkciókkal, az eddigiekben háttérbe szorult a NATO-éval és az ENSZ-ével szemben, ami, sajnos, az EU külpolitikai deficitjével egybevág. Az Uniónak volt szerencséje a Balkánon átengedni a terepet az Egyesült Államoknak, sőt Törökországnak is. Most egy új szakaszban azonban Brüsszel van soron a Koszovót és Szerbiát, illetve átfogóan a Nyugat-Balkánt egyszerre érintő stabilizáció és integráció programjával, amely döntő mértékben szolgálhatja a koszovói rendezést is. E politikája talaján legelső feladata a koszovói függetlenség elismerését megtagadó tagállamok meggyőzése az elismerés szükségességéről.

Komáromi Sándor

Vallónia a belga válság idején

La Wallonie à l'heure de la crise belge. [Supplément Wallonie.] = Le Monde diplomatique, 57. vol., 2010, 681 no, I-IV. p.

2010. november 21-én a francia nyelvű belga Rádió-Televízió (RTBF) „*Huis clos*” című műsora leadta flamand társintézményének a Belgium megosztottságáról szóló műsorát. A június 13-i választás óta kormány nélkül lévő Belgium különös válságon ment át. A furcsa „interregnumban” a vallonok mintha kevésbé aggódnának identitásuk miatt... Egy bizonyos: a Szocialista Párt politikai dominanciája Vallóniában.

Békés identitás

Jacquemain, Marc: Une identité tranquille. = uo. p. I.

(A szerző a *Liège-i Egyetem* szociológia professzora.)

A mértékadónak számító *La Libre Belgique* című brüsszeli napilap 2010. október 10-én közzétette saját közvéleménykutatását, mely szerint az ország lakosainak 4%-a tartja magát 'inkább vallonnak', 25%-a 'inkább flamandnak', és 44%-a 'először is belgának'. A belgiumi nyelvi közösségekhez viszonyítva ez azt jelenti, hogy a németalföldi nyelvet beszélők 40%-a tartja magát flamandnak, míg a frankofónoknak mindössze 10%-a tartja magát első sorban vallonnak.

A felmérés tehát látszólag megerősíti azt a népszerű vélekedést, hogy a vallonoknak nincs is identitásuk. Ám ha úgy tesszük fel a kérdést a vallonoknak, hogy büszkék-e vallonságukra, azt fogják mondani, ugyanolyan büszkék, mint belgaságukra, s ezzel a nemzeti identitással nagyon hasonlatosak a franciaországi franciákhoz, vagy az egyesült államokbeli amerikaiakhoz.

Tehát a közvéleménykutatás értelmezése valójában: a vallonok egyúttal belgák is, míg a flamandok inkább flamandok, mint belgák. A 2010-es választásokon ez úgy jelent meg, hogy a vallonok elsőpró többséggel a Szocialista Pártra szavaztak, a flamandok pedig az NVA-ra, azaz az Újflamand Szövetségre. Belgium 1830-as függetlenné válásáig kell visszamennünk ennek a gazdasági, szociális, kulturális attitűdnek a megértéséhez. A vidéki, katolikus flamandok ekkoriban nagyon szegények voltak, és arra kényszerültek, hogy a frankofón, gazdag iparvárosokban (Anvers, Liège, Bruges, Namur, Gand) vállaljanak munkát, ahol az ipari burzsoázia belga francia volt. A XX. század elejétől erősödött meg a flamandok szociális, kulturális emancipációs mozgalma, melyet a katolikus egyház is támogatott.

A II. világháború után fordult meg a helyzet, amikor is a vallon szén- és acélipar strukturális válságba került. Ezzel szemben a tengeri kikötőkön át föllendült a flamand vaskohászati termékek piaca, valamint az autógyártás, később pedig jöttek az új technológiák. A bruttó hazai termék zömét immár a flamandok állítják elő, a vallonok ekkoriban a helyi munkásság határozott képviselői.

A szakszervezetiek regionális autonómiát követelnek, ugyanakkor pedig az állam strukturális reformjait az iparban. Pikáns, hogy az állami beavatkozás éppen az 1980-as évekre érkezett meg, amikor is megerősödött a neoliberalizmus úgy Európában, mint az Egyesült Államokban. A vallon munkások szociális követelése nem valamiféle idegen elithez, hanem

egyenesen a kapitalizmushoz szóltak. S itt kell meglátnunk a vallon/belga öntudat szimbiózisát. A vallóniai tömegmozgalmak nem jelent meg a helyi (vallon) zászlók erdeje, ahogy az a flamandok gyűlésein szokásos.

A vallonok erőteljesen szociáldemokraták, és a hagyományoknak helyi jelentőséget tulajdonítanak, kevésbé regionálisat.

A vallon nemzeti érzés szilárd, de idegen tőle a túlradó érzelmes, vagy szimbolikus kifejezőmód.

A németajkúak tapintata

Homann, Alexander: Discrétion des germanophone. = uo. II. p.

(A szerző a brüsszeli *Belgischer Rundfunk* újságírója.)

Nem sokat beszélnek róla, de a belgiumi németajkú közösségnek alkotmányos státusa van (utoljára 1993-ban erősítették meg), s így néhány ügyben önrendelkezők is. A királyság keleti határán élő 64 ezer németajkú lakos föderatív tag az államban, s mint ilyennek, saját parlamentje, önzagatása van. Jogalkotásuk kiterjed az oktatás, média, kultúra, de a foglalkoztatás területére is. Lehet, hogy ők az utolsó, igazi belgák?

Ez a kis közösség az I. világháborút követő versailles-i béketárgyalások eredményeképpen, jóvátételként került Belgiumhoz. Az 1925-ös alkotmány említi őket először 'új belgákként'. 1962-től számít nemzeti nyelvnek a német a királyságban.

A belga németek foglalkoztatottsága a legmagasabb, a munkanélküliség fele akkora, mint a vallonoké, flamandoké. Mobilitásuk példamutató: naponta 10 ezren járnak munkába a szomszédos Németországba, illetve Luxemburgba.

A latin/germán kultúra határán élő kis közösség mindkét kultúra előnyeit élvezi és gyakorolja, így közvetítő szerepet is játszanak a föderatív Belgiumon belül (pl. 2008-ban Lambertz elnök miniszter teljesített ilyen missziót II. Albert királynál).

Egy örökké szocialista föld?

Bailly, Olivier: Une terre éternellement socialiste? = uo. II-III. p.

1970 óta, vagyis harminchét-negyven éve egyedül, vagy koalícióban, de a szocialisták vannak hatalmon Vallóniában. 1980-tól, a Vallon régió létrejötté óta a Szocialista Párt ellenzékként részt vesz a jobboldali föderatív

kormányban, és a régiót irányítja. A vaskohászat válságára számos sztrájkkal válaszoltak a munkások, s úgy tűnt, hogy ezzel a gazdaság liberalizációjával is szembemennek.

A Szocialista Párt Belgium valamennyi közéleti színterén jelen van: a regionálison, a föderatívon, és a helyhatóságain, kivétel a vallon főváros: Namur. A választók egy negyede tagja az SzP-nek. A helységek közel egyötödét többségi szocialista vezetés kormányozza.

Egy liberális alternatíva egyre valószínűbb, ez Jean Faniel, a CRISP (*Centre de recherche et d'information socio-politiques*) politológusának véleménye.

Franciaság és belgaság között

Artico, Alfonso: Entre francité et belgitude. = uo. IV. p.

(A szerző Liège-i újságíró.)

Jacques Sojcher, belga frankofón író meghatározása szerint a kultúra egy csoport számára lehetővé teszi, hogy összekeverjen mindenféle áramlatot, ami egy alaktalan és instabil öntőformán keresztülhalad. Valamint a társadalom arra méltó férfi és női tagjai számára a szükséges szellemi nyitást megadja ahhoz, hogy állampolgárokká váljanak. Vallóniában, Észak-Európa valamennyi útja keresztezi egymást, még mindig élő folklórral találkozunk, s a legkülönbözőbb áramlatokhoz tartozó művészek alkotnak itt.

A vallon történelem tele van paradoxonokkal. 1831 óta a flandriai hangot adnak öntudatuknak, míg a vallonok az iparral foglalatossá válnak. Majd fordul a helyzet, s 1837-ben megfogalmazódik a vágy a maradék Belgiumnak, vagyis a vallon kultúrájának a kifejezésére. Így jön létre a Franz Hellens által szervezett „*Hétfői csoport*” manifesztuma, ekkortól beszélnek a „*hétfőistákról*”. Jóval később fogalmazza meg ellenpontként Pierre Mertens, író, és Claude Javaux szociológus a „*belgitude*”-fogalmát. S míg a vallon alkotók sokáig küzdöttek *lundizmus* és *belgitude* között, addig Flandriában egyre erősebbé vált az önazonosság követelése.

A frankofón kultúra támogatása a gyenge pont. A *La Communauté française de Belgique*, amely politikai közösség, a francianyelvű belgák szolgálatára működik. Tevékenységi körébe tartozik az oktatás, a kultúra, a sport, az ifjúság és az egészségügy kérdései. Parlamentje és kormánya van. Mégis, úgy tűnik, kizárólag gazdasági kérdésnek tekintik Vallonia megerősödését.

A frankofon kultúrát azonban meglehetősen egyoldalúan, szinte csak Brüsszelben támogatják anyagilag, talán a nagyvárosok közül még Liège-

ge-ben, és Charleroiban egy kevéssé. Pedig a jó kezdeményezések nem hiányoznak (pl. *Zénobe-bizottság*), de az „ők” és a „mi” korszakában, vagyis a bizonytalan jelenben, valamennyi hosszú távú terv elakad a politikusok üzleti tárgyalásain. Remélhetőleg a politikában is új megoldások látnak napvilágot...

Kakasy Judit

A palesztinok libanoni befogadásának dinamikája politikai szempontból

Siklawi, Rami: The Dynamics of Palestinian Political Endurance in Lebanon = Middle East Journal, 2010. ősz, 64. vol. 4. no. 597-611. p.

A palesztinok libanoni jelenléte már az 1948-as háború vége óta heves vitákat kiváltó téma. A palesztin kérdés körüli fejlemények jelentős befolyáshoz juttatták a palesztinokat Libanonban, ami szorosan kötődik a palesztinok katonai aktivitásához az 1960-as években. Siklawi írása a palesztinok libanoni jelenlétének problémáját elemzi, vizsgálja a népcsoport helyzetét a libanoni polgárháború (1975-1990) előtt, alatt és után, és értékeli a népcsoport jövőbeli kilátásait az országban. A vizsgált témák között szerepel, hogy a libanoni palesztin kisebbség milyen mértékben felelős a polgárháború okaiért és következményeiért; hogy a libanoni kormány intézkedései fokozzák-e a libanoni-palesztin ellentéteket; valamint, hogy továbbra is szükség van-e a palesztinok katonai készségére. Siklawi a libanoni palesztin menekültkérdés szélesebb értelemben vett jelentőségét is vizsgálja.

Az Izrael 1948-as létrejötté miatt kialakult nagy palesztin kivándorlás során körülbelül hétszázötvenezer palesztin kényszerült elhagyni városát, faluját Palesztinában, és külföldre költözni. Közülük megközelítőleg százezren indultak észak felé, a libanoni határon át. Ezek az emberek és leszármazottaik adják mára a libanoni palesztin menekülttáborok lakosságát. Menekülésük oka az izraeli hadsereg (és elődei) által végzett etnikai tisztogatás volt. Siklawi fontosnak tartja megjegyezni, hogy Dél-Libanon lakói mélyen átéreztek a palesztin tragédiát, sokaknak segítettek a menekülők közül, és menedéket nyújtottak nekik.

A palesztin bevándorlókat Libanon vallási és társadalmi hovatartozás alapján csoportosította: a középosztály (a városi lakosság) szabadon letelepedhetett Libanonban, és a többi menekülthöz képest könnyebben megkaphatott bizonyos polgárjogokat, egyszerűbben juthatott munkához.

A középosztálybeli, muszlim vallású palesztinok, libanoni ügyvédek letfizetve, állampolgárságot szerezhettek, míg a szegényebb palesztin rétegek előtt ez a lehetőség is zárva maradt. A menekültek többsége a libanoni kormány által számukra kijelölt területeken élhetett, melyeken később a menekülttáborokat kialakították. A táborok jellemzően nagyobb libanoni városok közelében, mezőgazdasági és ipari területeken épültek fel. A helyi gyárak többsége kétségkívül hasznát is húzta a palesztinok szorult helyzetéből, abból, hogy a szegénység-sújtotta emberek kénytelenek voltak a legkülönbözőbb körülményeket és nehézségeket elviselni. Számos palesztin a menekülés előtt földiken dolgozott, közülük sok Libanonba érkezve is a mezőgazdaságban helyezkedett el, locsolta az ültetvényeket, aratott és szüretelt, narancsot szedett, a helyieknél sokkal alacsonyabb jövedelemért. A közszférában való elhelyezkedés ugyanakkor elérhetetlen maradt a palesztinok számára, mert ezen a területen a libanoni gazdaság munkaerő-igényén és a személyes kapcsolatokon múlt a munkaengedély.

A Palesztin Felszabadítási Szervezet (Palestine Liberation Organization) 1964-es megjelenése fordulópontot jelentett a palesztinok, a palesztin diaszpóra és annak növekvő libanoni befolyása szempontjából. A palesztinok hivatalos képviselőjévé váló PFSz fontos szerepet játszott a palesztin diaszpóra öntudatának építésében. Politikai szerepe ellátása mellett a szervezet katonai egységeket is felállított az Izrael elleni védekezés érdekében, és ezzel új fejezetet nyitott a palesztin-izraeli konfliktus történetében. A palesztin katonai egységek jelenléte Libanonban hamar feszültségekhez vezetett a fida'iyin (palesztin milicisták) és a libanoni hadsereg között. A feszültség 1969 áprilisától nyílt összetűzésekbe torkollott, melyeknek csak az 1969. november 3-i kairói egyezmény vetett véget.

A libanoni kormány részéről Emile al-Bustani tábornok által, a PFSz részéről pedig Jasszer Arafat által aláírt kairói egyezmény újragondolta a libanoni menekültek körülményeit szabályozó rendelkezéseket. Főbb pontjai közé tartozott, hogy biztosították a Libanonban élő palesztinok számára a munkához, a letelepedéshez és a szabad költözéshez való jogot; hogy a menekültek helyi közösségeket szervezhettek; hogy a táborokon belül katonai pontokat állíthattak fel; hogy biztosítottá vált számukra a fegyveres küzdelem lehetősége (Izrael ellen) Libanon határain belül is, és hogy bizonyos bebörtönzött palesztin személyeket szabadon engedett a kormány, valamint visszaadta a lefoglalt fegyvereket.

A libanoni polgárháború kitörése azonban megváltoztatta a palesztinok és a libanoni kormány közötti konfliktus jellegét. A háború komolyan veszélyeztette a palesztin közösség fennmaradását, és a kelet-bejrúti palesztin menekülttáborok eleste is azt jelezte, hogy a palesztin ellenállás elvesztette a csatát. A palesztin politikai életet belülről a korrupció bomlasz-

totta, még akkor is, amikor a PFSz befolyása csökkenni kezdett az 1982-es izraeli invázió kezdetén. A palesztinok libanoni vereségének elsőszámú oka a palesztin hatóságok belső megosztottsága lett, illetve a vezetésért és hatalomért folytatott elkeseredett küzdelem. A PFSz Libanonból történő kizárásával a palesztinok végleg elvesztettek minden reményt arra, hogy egy Izraellel szomszédos arab országból küzdhetnek az izraeliek ellen. A libanoni képviselőház végül 1987. május 21-én egyoldalúan felmondta a kairói egyezményt, a libanoni palesztinok helyzetét visszaállítva az 1969 előtti állapotra.

A libanoni palesztin menekültek tehát képesek voltak eltöröltetni a táborokon belül a szabadságukat korlátozó igazságtalan libanoni törvényeket (ld. kairói egyezmény), sőt, helyzetüket katonai jelenléttel is megerősítették, mindez azonban a libanoni polgárháború alatt semmivé lett. 2010. augusztus 17-én új törvényt fogadott el a libanoni parlament a palesztin menekültek állampolgári jogait illetően. Ennek értelmében a libanoni palesztinok ingyen kaphatnak munkavállalási engedélyt, a nyugdíjrendszer részévé válhatnak, és követelésekkel állhatnak elő munkahelyi balesetek esetén. Kérdés azonban, hogy a gyakorlatban ez hogyan fog működni, hogy hány palesztint fognak ezután foglalkoztatni. Siklawi úgy gondolja, sok menekült számára az új törvény sem jelent majd kiutat a nyomorúságos körülmények közül.

Décsi Tímea

SZEMLE

Nemzeti és etnikai kisebbségek története

Politikai identitás, közös emlékezet és városi tér:

Esettanulmány az I. Károly Parkról
(Bukarest 1906-tól napjainkig)

Light, Duncan–Young, Craig: Political Identity, Public Memory and Urban Space: A case Study of Parcul Carol I, Bucharest from 1906 to the Present = Europe-Asia Studies, 62 vol., 2010, 9. no. 1453-1478. p.

A tanulmány a városi közterületek és a kelet-európai politikai identitás kapcsolatát elemzi. A témával foglalkozó szakemberek többször rámutattak a politikai berendezkedés és a városi közterületek közötti összefüggés meglétére. Legfontosabb megfigyelésük az, hogy a közterületek nem semleges részei a városoknak, hanem minden korban meghatározott politikai értékek kifejezői.

A közterületek kialakításának módja több célt is szolgálhat, de leggyakrabban a nemzetépítési elképzelések jutnak érvényre, a nemzeti identitás kifejezőivé válnak. Az emlékművek és szobrok mindig az adott nemzet történetének adott szakaszaira, és konkrét eseményeire hívják fel a figyelmet. Az aktuális vezető elitnek tehát lehetősége van, hogy a fizikai teret saját ideológiája mentén alakítsa, és saját üzenetét közvetítse a nemzet múltjáról, jelenéről, és akár jövőjéről is.

Nem meglepő tehát, hogy a politikai változások egyben e közterek változását is jelentik. A városi közterek más arculatot kapnak egy neoliberais piacgazdaságban, mint az államszocializmusban. Elmondható, hogy minél nagyobb és drasztikusabb a változás, a terek, utcanevek és több esetben a középületek is annál nagyobb átalakuláson mennek keresztül. Az ilyen jellegű változtatások szintén érthető módon, leginkább Európa középső és keleti felén figyelhetők meg. Azokról a volt szocialista országokról van szó, ahol véres, vagy vér nélküli forradalmak söpörték el a régi rendszert, és a régi rendszer épített örökségét egyaránt. Az időben visszatekintve elmondhatjuk viszont, hogy a huszadik század derekán létrejövő államszocialista berendezkedések számára volt talán a legfontosabb a közterületek átformálása, mivel ez nagyban segítette őket abban, hogy a korábbtól gyökeresen eltérő állami berendezkedést alakíthassanak ki. A szocializmus bukása után frissen létrejött demokráciákról pedig elmond-

ható, hogy a városi terek átalakítása nagyjából minden esetben a nyugati demokráciák stílusában és az európaiság szellemében történt. Jelen cikk a Bukarestben található I Károly Park történetén keresztül kívánja érzékeltetni, hogy az egyes hatalmi elitnek milyen módon használták fel a városi közterületeket saját politikai céljaik támogatására, és a nemzetről vallott ideológiájuk alátámasztására.

Az I. Károly Park megszületése: modernitás, nemzetépítés
és a városi közterületek képe Bukarestben a huszadik század elején

Az I. Károly Park születése a 19. század végi és 20. század eleji román nemzetépítés törekvéseinek köszönhető. Az akkor hatalmon lévő elit, a park létrehozásával Románia és a Romániában uralkodó monarchia modernitását, európaiságát kívánta kifejezni. Mind a park épületeinek jellege és a tér kialakítása ezt az üzenetet voltak hivatottak erősíteni. A parkot I. Károly, első román király (1866-1914) uralkodásának negyvenedik évfordulóján nyitották meg a nagyközönség előtt. Károly uralkodására a román történelemben korábban nem tapasztalt stabilitás, fejlődés, és nagyfokú modernizáció volt jellemző. A korszak elitje teljes mértékben magáévá tette a nyugati világ eszményeit és értékeit, gazdasági és társadalmi berendezkedésének modelljét. Ugyanakkor a nyugat-európai országok közül Románia legfontosabb szövetségese Franciaország volt. A román vezetés a francia típusú politikai, oktatási, és alkotmányos berendezkedést vette át. Továbbá a „nyugatosítás” égisze alatt a román nyelvből kiirtották a szláv jövevényszavakat, és újra-latinosították azt. A cirillikát szintén felváltotta a latin írásmód.

Az 1906-os dátum nemcsak a királyság fennállásának és a király uralkodásának negyvenedik évfordulója volt, de Trajanus római császár éppen 1800 évvel azelőtt hódította meg Dacia-t, ami a román történészek álláspontja szerint a románság Európában való megtelepedésének időpontjaként jelölhető.

A tér kialakításának feladatát egy francia építész, Eduard Redont kapta. Redont lecsapolta az ott lévő mocsarat és nagyjából a terület közepén egy tavat hozott létre. A főbejárattól, kettészelve a tavat, hosszú egyenes út vezetett a park túloldalán elhelyezkedő magaslathoz. A kialakítás során több tízezer fát ültettek, és 100 ezer virágágyást helyeztek el. A végeredmény az lett, hogy az elkészült park Európa bármely fővárosában megállta volna a helyét.

Fontos történelmi utalásként a parkban felállították a római Capitóliumi Farkas emlékmű replikáját, illetve a felhúzott Kultúrpalota is Traja-

nus és I. Károly, mint a román nemzet két alapítójának dicsőségét hirdette. A park megnyitója nagy esemény volt, amit egy nemzetközi kiállítás kísért. A román pavilonok és műsorok pedig egyértelműen a vezető elit azon törekvését voltak hivatottak kifejezni, amely szerint Romániának szándékában állt a románul beszélő nemzetrészek egy ország határain belül való egyesítése. Hiszen ne felejtjük el, hogy ebben az időben Erdély, Bukovina és Besszarábia még nem voltak Románia részei.

Az első világháborút követően a park új funkcióval bővült, amikor a magas teraszon megépítették az ismeretlen katona sírját. Így lett a parkból a kulturális események, és a kikapcsolódás színtere mellett egyszersmind nemzeti emlékhely is. A sírba valóban egy, az első világháborúban elesett katona holttestét helyezték, de a politikai elit nem kizárólag az első nagy világégés hősi halottjainak kívánt emléket állítani. Az emlékmű megépítésének célja az volt, hogy az emberek minden olyan román nemzettársuk előtt róhassák le kegyeletüket, akik bármikor a történelem során Románia védelmében és az ország egyesítéséért vesztették életüket.

Összességében elmondható tehát, hogy a park, a román nemzeti identitás, és a román történelem és kultúra érvényre juttatására és bemutatására jött létre.

A burzsoá múlt felszámolása és a szocialista állam megteremtése: Az I. Károly Park az államszocialista időszakban (1947-1989)

A Vörös Hadsereg 1944 augusztusában elfoglalta Romániát, s így az ország szovjet befolyás alá került. Az első kommunista kormány 1945 márciusában látott neki a politikai, gazdasági és társadalmi rend szisztematikusan átalakításának.

Számos tanulmány foglalkozik az államszocializmus vetületeinek elemzésével, de a kevesen foglalkoznak a közterületek átalakításának kérdésével. Annak ellenére negligálták a dolgot, hogy a kommunista vezetés nyilvánvalóan tudatában volt a közterületek szerepének fontosságával a társadalmi rend megváltoztatásával összefüggésben. A rezsim vezetői felismerték, hogy a szocialista ember megteremtéséhez át kell alakítaniuk azokat a helyeket is, ahol az emberek mindennapi élete zajlik. Ezért belefogtak Bukarest arculatának megváltoztatásába. A korábban emelt középületeket ugyan nem rombolhatták le, de új funkciót adhattak nekik, illetve a köztereken álló szobrokat eltüntethették, az utcaneveket megváltoztathatták. A cél a múlt felszámolása, és üzenetének érvénytelenné tétele volt.

A legszignifikánsabb változások természetesen Ceausescu idejében mentek végbe, ugyanakkor a szocializmus korai időszakának vezetői sem

tétlenkedtek. Az I. Károly Park eredeti állapotában természetesen elfogadhatatlan volt a kommunista vezetés számára, mivel az elsősorban a monarchiát, a szabad kereskedelmet, és az egyéni gazdagságot volt hivatott reprezentálni. Ugyanakkor a hatalmas zöldövezet remek helyszínt biztosított a városiak kikapcsolódásához. Valamit tenni kellett tehát. A múlt eltörlésének első lépéseként a park 1948-ban új nevet kapott: Szabadság Park. Az új név egyszerre kívánta feledtetni a korábbi uralkodó család és az általuk működtetett rendszer emlékét, és visszautalni az 1848-as havasalföldi felkelésre. A kommunista vezetés számára e felkelés fontos történelmi viszonyítási ponttá vált. Mindent megtettek azért, hogy az ő forradalmukat is a '48-ashoz hasonlítsák az emberek. Ennek érdekében a park először kisebb, majd 1950 után több nagyobb átalakuláson ment keresztül. Először csak új szobrokat emeltek, és régieket tüntettek el, majd egy nagyszabású beruházás keretében a Névtelen Katona sírját máshová helyezték, és a park végében lévő magaslaton mauzóleumot hoztak létre a pártállam vezetőinek számára. A mauzóleum egyben monumentális emlékmű is volt, amelyet jól lehetett látni a városból is. Érdekessége, hogy egyetlen a korra jellemző stílusjegyet sem volt megtalálható rajta. Nem volt vörös csillag, sarló és kalapács stb. Ez a jelenség annak tudható be, hogy az 1950-es évek végétől a román vezetés egyre inkább eltávolodott a Szovjetuniótól és saját nemzeti karakterű szocializmus megteremtésén munkálkodott. A park egyre inkább megemlékezések és a párt kiemelkedő vezetőinek temetési helyszínévé vált, de ezzel párhuzamosan megőrizte a kikapcsolódásra lehetőséget nyújtó funkcióját is. Ráadásul az 1980-as évekre már tudni lehetett, hogy Ceausescu nem kíván a mauzóleumba temetkezni, és saját családi nyughely létrehozásán gondolkodik.

Folyamatosság és változás a szocialista városképben: I. Károly Park, és a poszt-szocialista átalakítás 1989-ben

A városi közterületek képének megváltoztatása ismét a politikai berendezkedés megváltozásának volt köszönhető. A poszt-szocialista kormányok ezúttal a nemzetállam újrateemtésének égisze alatt kívánták, és kívánják a mai napig is a közterületek arculatának újraformálását. Az államszocializmus, és a szocialista ember eszményének helyét ismét a modernitás, a demokrácia és az európaiság foglalta el. Ugyanakkor, az is elmondható, hogy más kelet-európai országokkal ellentétben az átalakulás csak igen lassan zajlott le. Az új román vezetés természetesen eltüntette azokat a transzparenseket és feliratokat, amelyek a szocializmus üzenetét hordozták, de a gazdasági és társadalmi átalakulás mellett a közterületek képének megváltoztatása csak másodlagos fontosságot kapott.

Igaz, a park 1993-ban visszakapta az I. Károly nevet, de a mauzóleum még az 1989-es rendszerváltás után tizenöt évvel is állt. A Névtelen Katona sírja visszakérült az eredeti helyére, de a kommunista vezetők nyughelye érintetlen maradt. Ez annak ellenére is így történt, hogy az 1990 után ismét jelentős erőre szert tevő Román Ortodox Egyház bejelentette igényét a mauzóleum lerombolására és a helyén egy katedrális építésére. Ez végül a társadalmi és politikai ellenállás folytán nem valósult meg. Sokan talán csodálkoznak ezen, de nem szabad elfelejtenünk, hogy a rendszerváltást követő kormányokban nagy számmal voltak jelen a régi rendszer vezetői is, akik a rendszerhez már nem, de saját hatalmukhoz még igencsak ragaszkodtak.

Végül, tizenhat évvel a rendszerváltás után megszületett a mindenki számára elfogadható megoldás. A volt kommunista vezetők földi maradványait más temetőbe helyezték, és a mauzóleumot pedig a Nemzet Hőseinek Emlékművévé tették. Azoknak a román hősöknek az emlékhelyévé vált tehát, akik a történelem során bármikor, életüket áldozták a hazáért.

Juhász Gergely Ákos

Népirtás a volt Jugoszláviában a kommunizmus előtt és után

Hoare, Marko Attila: Genocide in the Former Yugoslavia Before and After Communism = Europe-Asia Studies, 62 vol., 2010, 7. no. 1193-1214. p.

A második világháború alatt, az 1941-45 között a tengelyhatalmak által megszállt Jugoszláviában népirtás és más tömeges gyilkosságok is történtek. A jugoszláv állam felbomlása (1991-1999), a kommunista uralom közel fél évszázados (1945-1990) viszonylagos békéje után, újabb tömeggyilkosságok színterévé változtatta a térséget. A jugoszláv történelem e két korszaka nem csupán érintőlegesen kapcsolódik egymáshoz. Lényegi azonosságok fedezhetők fel közöttük. A tömegek ellen fordított erőszak témája, valamint az ezzel kapcsolatban felmerülő értelmezési és osztályozási kérdések széleskörű történelmi kutatás tárgyává tehetők. Vizsgálni érdemes a huszadik század előzményéül szolgáló korszakot, a nemzetállamok kialakulásának jelenségét és a megszálló nagyhatalmak szerepét a második világháború során. A világháború vége a Jugoszláviában felbukkanó két fő népirtó mozgalom – a horvát usztasa és a szerb csetnikek – vereségét hozta, és a kommunista vezetésű jugoszláv partizánoknak kedvezett. A kommunisták, eredendően multinacionális ideológiájuk és szervezetük révén,

általában (noha nem teljes mértékben) felléptek a népirtás és az etnikai tisztogatás ellen, és egy nemzetileg sokszínű jugoszláv állam kiépítését kísérelték meg. Csillaguk leáldoztával azonban újra elterjedtek a népirtó, gyűlölködő bűncselekmények. Ezt a szembevető ellentétet könnyebb megérteni, ha elemezzük a kommunista hatalom természetét és az általa keltett későbbi negatív hatásokat. Az újkori történelem tömeges erőszak-hullámjainak kronológiájában kiemelkedő hangsúllyal kapcsolódik össze a népirtás és a tömeggyilkosság kategorizálásának politikája és ezen bűnök folyamatos elkövetése a volt Jugoszláviában. Így tehát mindaddig nem értelmezhetőek ezek a bűntettek, amíg az osztályozásuk körüli politikai elmentmondások nem tisztázódnak.

Az 1990-es évek jugoszláviai rémtetteinek, valamint a ruandai eseményeknek köszönhetően a tudományos érdeklődés ugrásszerűen megnőtt a népirtások, az etnikai tisztogatások és a tömeggyilkosságok jelenségei iránt. Az elmúlt tíz év e témákban folytatott értekezéseinek többségében a volt jugoszláv államban történt szörnyűségek központi helyet foglalnak el. A tudósok véleménye ugyanakkor megoszlik arról, hogy a jugoszláv atrocitásokat joggal tekintik-e népirtásnak.

Marko Attila Hoare tanulmánya azt a vitát szándékozik gazdagítani, mely az 1940-es és az 1990-es évek jugoszláviai tömeggyilkosságait elemzi tudományos szempontból. Célja, hogy empirikus áttekintést nyújtson ezekről a bűnökről, és egy közös, széles történelmi keretbe helyezve elemezze őket. Ennek megfelelően Marko érinti a vita legellentmondásosabb területeit, mindenekelőtt a „népirtás” fogalmát, és azt, mennyire jogos a kifejezést a volt Jugoszlávia eseményeire alkalmazni. A tanulmánynak nem célja végleges, visszavonhatatlannak tűnő ítéletet mondani arról, hogy a felsorolt bűntettek milyen mértékben merítik ki – kimerítik-e egyáltalán – a népirtás fogalmát. Marko ennek ellenére úgy véli, az említett bűntettek mindegyike bírja a genocídium jegyeit, hiszen mindegyik egy adott népcsoport teljes vagy részleges megsemmisítésére törekedett. A szerző ugyanakkor elutasítja, hogy az egyes esetek különálló, alapos vizsgálata nélkül használja a népirtás súlyos kifejezését bármelyik bűntettre. Ezért csak olyan bűntetteket nevez genocídiumnak, melyeket alaposan alátámasztanak tudományos kutatások vagy bírósági ítéletek. Ebbe a kategóriába az 1940-es évek eseményei közül elsősorban a zsidók és a cigányok ellen folytatott náci népirtás, az usztasa szerböldözése, valamint a csetnikek muszlimok és horvátok ellen indított hadjárata tartozik. A másik korszakból, az 1990-es évekből mindenekelőtt a bosznia-hercegovinai szerbek nem-szerbek ellen elkövetett tisztogatása nevezhető biztonsággal népirtásnak. Mindez természetesen nem azt jelenti, hogy a tanulmány kizárja, hogy a többi említett eset között is vannak olyanok – akár az összes –, amelyek

joggal nevezhetők genocídiumnak. Marko megalapozottnak tartja a gyanút a Horvátországban 1991-1992 között, Koszovóban 1989-1999 között a szerbek által elkövetett bűnök esetében, valamint a horvátok büntetteit illetően, Bosznia-Hercegovinában, 1992 és 1994 között. Figyelmeztet ugyanakkor a népiirtás tagadásának kényes kérdésére is. Ne kezeljük a népiirtás tagadásaként, ha valaki szűkebb értelemben értelmezi a fogalmat, vagy egyes esetekben megkérdőjelezi a genocídium kifejezés használatának jogosságát – egyszerűen, ha valaki némileg eltérő jelentést tulajdonít a szónak.

A gyakorlatban a genocídium túl szűkre szabott értelmezése; túl élesen elkülöníteni azt a tömeggyilkosságot, melynek egyetlen célja egy népcsoport részleges megsemmisítése, attól a tömeggyilkosságtól, melynek célja egyrészt az adott népcsoport részleges megsemmisítése, másrészt elűzni a támadott csoport maradékának jelentős hányadát; valamint túl nagy hangsúlyt fektetni a szándék mögött húzódó motivációra, ahelyett, hogy magát a szándékot elítélnék, mind használhatatlanná teszik a népiirtás fogalmát az elemzés szempontjából. Sokkal észszerűbb, ha a genocídiumot továbbra is egy csoport teljes vagy részleges megsemmisítésére tett törekvésként definiáljuk, és semmi értelme ragaszkodni ahhoz, hogy ebbe a fogalomba csak az egyének megölése illeszthető be. Egy csoport megsemmisítése adott területen, öldöklés, elűzés és hasonló eszközök által, is a meghatározás részét kell képezzék. A genocídium fogalmának alkalmazása körüli vita továbbra is rendkívül ellentmondásos, politikai töltetű pengeváltás marad, a tudósok és kutatók, nézőpontjuk kiszélesítésével és az összes, a kérdésben szerepet játszó tényező elismerésével, csak a probléma összetettségének hangsúlyozásáig jutottak el egyelőre.

Décsi Tímea

**Bácskai, szerémségi és szlavóniai ruszinok:
az etnikai sajátosságok megőrzésének kísérlete
(a XVIII. század közepétől 1918-ig)**

Burkut, I. G.: Rusiny Bački, Srema i Slavonii: Opyt sohraneniâ ètničeskojsamobytnosti (sredina XVIII veka – 1918 god = Slavânovedenie, 2010. 5. no. 97–103. p.

A XVIII. század közepén zajlott a Habsburgok által az Oszmán Birodalomtól visszavívott területek benépesítése. A betelepülők között nem kevés ruszin volt, akik Magyarország északi megyéiből vándoroltak el a kedvező feltételek melletti földhöz jutás reményében. Az első bevándor-

lók 1743-ban keltek útra, majd 1751-től kezdve a természetes migrációt a szervezett bevándorlás váltotta fel a magyarországi hatalom kolonizáló és asszimiláló törekvéseinek jegyében. A Bácskába és a vele szomszédos Szerémségbe történő betelepülés egészen 1787-ig tartott.

A mai Kárpátaljáról, Eperjes környékéről, Máramarosról, részben pedig a Kárpátoknak a mai Lengyelország területén fekvő részéről kiinduló migrációs hullám kezdetben Bácskeresztúr (ruszinul: Ruski Kerestur, szerbül: Ruski Krstur) településre irányult. Itt a görögkatolikusok vették ellenőrzésük alá a templomot és az ahhoz tartozó egyházközségi iskolát a pravoszláv felekezettel folytatott harcot (1751-1752) követően, így a település a bevándorló ruszinok kulturális központjává vált, amely címre a szintén ruszin többségű Kucora (ruszinul: Kocur, szerbül: Kucura) is számot tartott. A pravoszláv felekezet egyes tagjai Szerbiába települtek és beolvadtak az ottani népességbe. A betelepülők és utódaik többsége falvakban élt továbbra is paraszti életmódot folytatva. A városok közül Újvidéken hoztak létre kisebb közösséget.

A bács-szerémi ruszinok önállóságának megőrzésében fontos szerepet játszott a tömbben való letelepedés, az endogámia előnyben részesítése, a szoros családi kapcsolatok, valamint a bácskeresztúri, a kucorai és az 1863-ban megnyitott újvidéki iskola is. Az áttelepülők ógyházi szláv nyelvű kéziratosokat is magukkal hoztak. Ezek a többszöri másolás folyamán egyre közelebb kerültek a beszélt nyelvhez, amely azonban megőrizte genetikai rokonságát a lemkó dialektussal. A XIX. század kezdetén a túlnépesedés miatt a földtelen ruszinok kénytelenek voltak áttelepülni Szlavóniába, azonban itt is csoportosan telepedtek le és áptolták a kapcsolatot Bácskeresztúrral.

Az 1848-1849. évi forradalom kedvezett a bács-szerémi ruszinok nemzeti ébredésének, akiknek 1853-ra sikerült elérniük, hogy az iskolákban kizárólag anyanyelvi oktatás folyjon, a magyar nyelv teljes kiszorításával. A passzív ellenállást felváltó tudatos harcnak kedvezett egy újabb betelepülési hullám is. A XIX. század második felében a Bácska és a Szerémség ruszin lakossága már meghaladta a húszezret.

A bács-szerémi ruszinok önálló kiadói tevékenysége szintén a XIX. század második felében indult meg. Itt Nikolaj Nadej (1819-1862), a bécsi görögkatolikus szeminárium rektorának, valamint Mihail Vrabel bácskeresztúri tanítónak a munkásságát kell megemlíteni. Vrabel gyűjteményének hatására V. M. Hnatjuk (1871-1926) útra kelt az óhazából a Duna vidékére, és többek között feljegyezte, hogy a kocuri helyi önkormányzatban arányosan voltak jelen az etnikai közösségek képviselői. A ruszin akkoriban közvetítő nyelvként funkcionált a németek és a magyarok között.

Mivel egyre inkább szükség volt egy minden bács-szerémi ruszin számára érthető nyelvre, egy sajátos irodalmi mikronyelv jött létre a bács-

keresztúri nyelvjárások alapján. Szintén ennek a földnek a szülötte Gavriil Kostelnik (1886-1948) jelentette meg „Z mojoho valala” („Az én falumból”) című világi költeményét. Az ifjú költő a cirill ábécé ukránhoz hasonló változatát használta, 1923-ban ezen nyelv első grammatikáját is megjelentette, amely lehetővé tette a „bács-szerémi ruszin irodalmi nyelven” történő oktatást, a magyarosítással szembeni sikeres ellenállást.

1879-től kezdve az egyházközségi iskolákban bevezették a magyar nyelv kötelező oktatását. 1898-ban a bácskeresztúri iskolát az állam vette át, majd ettől kezdve csaknem valamennyi tantárgyat magyarul tanítottak, míg a ruszin nyelv oktatására külön tantárgy keretében került sor, valamint ruszinul folyt a hittanoktatás is. Az oktatás hatására a ruszin szövegeket is latin betűkkel kezdték lejegyezni. A bácskeresztúri példát látva Kucora lakosai továbbra is saját pénzből tartották fent az egyházközségi iskolát, és az első ruszin nyelvű színházi előadást is itt mutatták be 1913. elején.

Egy sor horvát városban is jelentek meg ruszin közösségek, így a szerémségi Vukovárban és a szlavóniai Eszéken is. A szerb területeken a szerb pravoszláv egyház, míg a horvát területeken a római katolikus papok gyakoroltak asszimilációs nyomást a ruszinokra. Valamennyi bácskai, szerémségi és szlavóniai görögkatolikus egyházközség a krizseváci egyházmegye fennhatósága alá került. A horvát papok ellatinosították a szertartástrendet, megszakítva ezzel a régi bizánci hagyományt. A katolikus szerbek elvesztették identitásukat és horvátként kezdték jellemezni magukat, ezzel szemben a ruszin hívők követelték a keleti rítus és az ógyházi szláv nyelv megtartását, amely céljukat végül el is érték.

1890 és 1914 között zajlott a Lembergi Görögkatolikus Metropólia kezdeményezésére a parasztok Galíciából és részben Bukovinából Boszniába történő áttelepítése, néhányan közülük azonban átvándoroltak a Bácska, a Szerémség és Szlavónia ruszin lakta falvaiba. Köreikben már használatos volt a galíciai és a bukovinai „népiek” által kiadott irodalomban is használt *ukrán* nemzetiségnév, amelyet a helyi ruszinok egy része – különösen a képzett ifjúság – átvett, azonban ez az önmegnevezés nem terjedt el. Ami a „ruszofilok” és a „népiek” között zajló könyörtelen szembenállást illeti, a bácskai, a szerémségi, valamint a szlavóniai ruszinok kevés kivétellel azon kívül álltak, önmagukat továbbra is ruszinnak nevezték.

Vékás Gábor

SZERZŐINK FIGYELMÉBE

A kéziratot – lehetőleg – e-mailben kérjük, legalább Word 6.0 formátumban juttassák el a szerkesztőség címére (cholnoky@mol.gov.hu)

Szövegközi illusztrációként a kézírathoz fekete-fehér fényképet, grafikont, ábrát, táblázatot stb. külön fájlban lehet mellékelni. Ez esetben kérjük, hogy a képaláírás pontos szövegét is szíveskedjenek megfogalmazni.

A szövegközi kiemeléseket a szerző a kéziratban *kurzíválva* jelezze, a jegyzeteket lábjegyzet formájában helyezze el, a kézirat lapjait folyamatosan, arab számokkal számozza.

A jegyzetapparátusban a szerző a hivatkozott mű szerzőjét normál álló betűkkel, a hivatkozott mű címét (folyóirat, tanulmánykötet esetén annak címét) *kurzíválva* emelje ki, és pontosan tüntesse fel a hivatkozott bibliográfiai adatokat.

A tanulmányok terjedelme lehetőleg ne haladja meg az egy szerzői ívet (40 ezer „n”), a kiemelt recenzióké, kritikáké a 15 ezer „n”-et; a Szemle rovatban közölt referátumoké a 10 ezer „n”-et.

A tanulmányokhoz kérünk 5-6 soros magyar és lehetőleg angol nyelvű rezümét, valamint címfordítást mellékelni. A Szemle rovatban közölt írások bibliográfiai leírása:

Szerző (vezetéknév, vessző utónév): cím, alcím = forrás (általában folyóiratcím), évfolyam, év, szám, lapszám (től – ig).

Levéltári anyag esetén: a levéltár megnevezése, az irat megnevezése, dátuma, lelőhelye, jelzete. Az irat többszöri megjelölése esetén: a levéltár rövidített jelölése (pl. MOL), az irat jelzete (pl. Belügyminisztérium Elnöki iratok: XIX-B-1-r).

A kéziratok leadási határideje: a negyedév első hónapjának vége. A tanulmányokat a szerkesztőbizottság tagjai vagy más szakemberek lektorálják, a közlésről – e vélemények alapján – a főszerkesztő dönt.

Jelen felhívást a Kisebbségkutatás folyóirat honlapján:

<http://www.hhrf.org/kisebbségkutatás>
is közzétesszük.

